

Politikatudományi Tanulmányok

2018

Budapest

POLITIKATUDOMÁNYI ELŐADÁSOK AZ
EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM ÁLLAM- ÉS
JOGTUDOMÁNYI KARA DOKTORI ISKOLÁINAK
KONFERENCIÁJÁN

2018. június 7.

Kiadja: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola
1053 Budapest V. Egyetem tér 1–3.
ISSN 2064-986X

Jelen számot szerkesztette: Dr. Antal Attila

Budapest
2018

TARTALOMJEGYZÉK

TARTALOMJEGYZÉK.....	3
ELŐSZÓ.....	5
A KONFERENCIA PROGRAMJA	6
HAVASI BENIGNA: A NEMZETISZOCIALISTA NYELV VIZSGÁLATÁNAK LEHETŐSÉGEI ..	8
Felhasznált irodalom	18
Benigna Havasi: Methods and procedures used in the research of the Language of the Third Reich	20
KOMJÁTI-GARDÓ SIMONA: ROMÁNIA SCHENGENI CSATLAKOZÁSA MINT GEOPOLITIKAI CÉLKITŰZÉS.....	21
Felhasznált irodalom	29
Simona Komjáti-Gardó: Romania's accession to Schengen as a geopolitical objective	31
POKORNYI ZSANETT: A KORMÁNYZATI NAPIREND ÉS A TÖRVÉNYHOZÁS ÖSSZEFÜGGÉSEI MAGYARORSZÁGON	32
Felhasznált irodalom	47
Hivatkozott jogszabályok	48
Zsanett Pokorny: The role of parliamentary speeches in shaping the legislation process in Hungary	49
TÁBORI FERENC: A MAGYAR TÖBBPÁRTRENDSZER TÍPIZÁLÁSÁNAK KÉRDÉSEI 2010-2018	50
Melléklet.....	59
Felhasznált irodalom	62
Egyéb források.....	63
Ferenc Tábori: The questions of the typology of the Hungarian multiparty system 2010-2018	64
MISKÓ DÁVID: RADIKÁLIS JOBBOLDAL EURÓPA ÚJ HÓDÍTÓJA?.....	65
Felhasznált irodalom	80
Egyéb források.....	81
Dávid Miskó: Is the Radical Right-Wing Parties Europe's New Conqueror?	85
TÓTH LÁSZLÓ: KORMÁNYZATI STABILITÁS A VISEGRÁDI ORSZÁGOKBAN – A KÖZELMŰLT MINTÁZATAI.....	86
Felhasznált irodalom	98
László Tóth: Government stability in the V4 countries – the recent patterns	99
DR. TÓTH LÁSZLÓ: ÁLLAMPOLGÁRI ENGEDETLENSÉG ÉS ALKOTMÁNYOS DEMOKRÁCIA	100
Felhasznált irodalom	110

László Tóth, Dr. jur.: Civil disobedience and constitutional democracy	111
SEBŐK NOÉMI: OROSZORSZÁG ÉS AZ EMBERI JOGOK EURÓPAI BÍRÓSÁGA	112
Felhasznált irodalom	121
Noémi Sebők: Russia and the European Court of Human Rights	122

ELŐSZÓ

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar alapításának 350. jubileumi évében, az Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola és Politikatudományi Doktori Iskola tudományos konferenciájára 2018. június 7-én került sor.¹ A konferencia kiváló alkalmat teremtett arra, hogy a PhD-hallgatók bemutassák egymásnak és a nagyközönségnek kutatásukat és visszajelzéseket kapjanak.

A 2018-as jubileumi konferencia Politikatudományi Szekciójában 16 doktorandusz hallgató előadása hangzott el négy panelben. A 16 hallgató mindösszesen 13 kari és/vagy külsős oktató témavezetésével dolgozik doktori disszertációján. 2018 nyarán továbbra is fenntartottuk azt a korábbi években kialakított rendet, hogy az egymáshoz kapcsolódó előadásokból paneleket szervezünk. Munkákat 2018-ban nagyban segítette az az idén bevezetett újítást, hogy a Politikatudományi Szekciót egy nagy általános tematika mentén hirdettük meg *Demokrácia és kormányzás: történeti és kortárs perspektívák* címmel. A 16 beérkezett absztraktot négy panelbe soroltuk be: Politikai kommunikáció, ellenség, geopolitika; Demokrácia 1.: Demokrácia Magyarországon és az Európai Unió; Kormányzás és pártrendszerek; Demokrácia 2.: Demokratikus jogok és civilek. Az egyes paneleket a téma elismert kari oktatói vezették, akik egyben témavezetők is a Doktori Iskolában. Bevezettünk egy másik fontos újítást is, mégpedig azt, hogy az egyes panelekben (a politikatudományi konferenciák sztenderdjeihez igazodva) az előadások után rövid vitaindítókat hallhattunk az arra vállalkozó doktorandusz hallgatóktól. Mindez segítette a vita kibontakozását és a disszertációjukon dolgozó hallgatók fontos visszacsatolásokat kaphattak. A szervezésben és a konferencia lebonyolításában külön köszönet illeti a következő doktorandusz hallgatókat: Rontó Renáta, Havasi Benigna, Derekas Béla Győző, Benedek István.

A Politikatudományi Tanulmányok² jelen számában a 2018-as Doktorandusz Konferencián elhangzott előadások közül nyolcnak az írásos változatával találkozhat az Olvasó, amelyek betekintést engednek az ELTE ÁJK Politikatudományi Doktori Iskolájában folyó doktori kutatások széles spektrumába.

2018 augusztusa

A szerkesztő

¹ <https://www.ajk.elte.hu/content/kari-doktorandusz-konferencia.e.846> (Letöltés: 2018. augusztus 1.)

² http://www.ajk.elte.hu/Idoszaki_kiadvanyok/politika (Letöltés: 2018. augusztus 1.)

A KONFERENCIA PROGRAMJA

9.30-11.00

Panel: **Politikai kommunikáció, ellenség, geopolitika**

Panelvezető: Szabó Márton

Vitaindító: Benedek István

Havasi Benigna (témavezető: Szabó Márton – Karácsony András): A Harmadik Birodalom nyelve

Bata Attila (témavezető: Mándi Tibor): Politikai branding az MSZP 2005-ös imázskampányának tükrében

Derekas Béla Győző (témavezető: Szabó Márton – Cs. Kiss Lajos): Carl Schmitt geopolitikája és a társadalomtudományok térbeli fordulata

Komjáti-Gardó Simona (témavezető: Pesti Sándor): Románia schengeni csatlakozása, mint geopolitikai célkitűzés

11.15-12.45

Panel: **Demokrácia 1.: Demokrácia Magyarországon és az Európai Unió**

Panelvezető: Arató Krisztina

Vitaindító: Havasi Benigna

Benedek István (témavezető: Arató Krisztina – Fleck Zoltán): Demokrácia a jelenkori Magyarországon? Minek neveznek és minek nevezzetek?

Varga András (témavezető: Koller Boglárka): A demokrácia új kérdései az EU-ban a gazdasági válság után

Papházi Viktor (témavezető: Mándi Tibor – Szabó Andrea): Magyar fiatalok és „kádári” attitűdök

Rontó Renáta (témavezető: Stumpf István): A magyar parlamenti házszabályok

12.45-13.30 ebédszünet

13.30-15.00

Panel: **Kormányzás és pártrendszerek**

Panelvezető: Pesti Sándor

vitaindító: Derekas Béla Győző

Pokorny Zsanett (témavezető: Boda Zsolt): A kormányzati napirend és a törvényhozás összefüggései Magyarországo

Tábori Ferenc (témavezető: Bihari Mihály): A magyar többpártrendszer tipizálásának kérdései 2010-2018

Miskó Dávid (témavezető: Stumpf István): Nemzeti Radikális Pártok előretörése Európában – Az AfD sikereinek lehetséges okai

Tóth László (témavezető: Stumpf István): A kormányzati stabilitást befolyásoló tényezők a visegrádi országokban

15.15-16.45

Panel: **Demokrácia 2.: Demokratikus jogok és civilek**

Panelvezető: Szabó Máté

Vitaindító: Rontó Renáta

Zotter Judit (témavezető: Fleck Zoltán): A reprodukív jogok szabályozása a rendszerváltás után Magyarországon – a művi terhességmegszakítás és a művi meddővé tétel példáján

dr. Tóth László (témavezető: Szabó Máté): Polgári engedetlenség és alkotmányos demokrácia

Sebők Noémi (témavezető: Navracsics Tibor): Oroszország és az Emberi Jogok Európai Bírósága

Tokár Géza (témavezető: Arató Krisztina): A szlovákiai magyar civil szervezetek érdekérvényesítési stratégiái

HAVASI BENIGNA: A NEMZETISZOCIALISTA NYELV VIZSGÁLATÁNAK LEHETŐSÉGEI

A nemzetiszocialista nyelv vizsgálata közel hetven éves múlttal rendelkező terület, amelynek alakításában több tudományág – így a történelem, az irodalom, a germanisztika, a nyelvészet és a politikatudomány – képviselői is részt vettek. Népszerűségét vélhetően annak köszönheti, hogy a nemzetiszocializmus kutatói a mai napig keresik a választ arra a kérdésre, hogy minek köszönheti stabilitását a náci rezsim. A különböző tudományágak különböző választ adtak a kérdésre, majd az 1970-es évektől kialakulni látszott egy konszenzus, amely a hangsúlyt a propagandára helyezte. A fasizmuskutatók java arra az eredményre jutott, hogy az NS-rezsim stabilitásának döntő része a náci nyelvpolitikán nyugszik. Ennek alátámasztására a következő megállapítások születtek: a nyelv a társadalom befolyásolásának legfőbb eszközeként volt jelen; a nyelv pszichológiai felkészülést jelentett a nemzetiszocialisták számos bűncselekményére. Legpregnansabban a *szavak hatalma* kifejezés talált helyet magának a tudományos diskurzusban. A politikatudomány leginkább a tömegművelés manipulatív képességével kezdett el foglalkozni, továbbá a nyelvi és sajtószabályozásokkal. Képviselői a nyelvre mint ideológiahordozóra tekintettek, amelyben megjelenik a náci uralmi struktúra.

Jelen írás a politikatudomány szemszögéből kíván egy átfogó képet adni a nemzetiszocialista nyelv kutatásának eddigi eredményeiről: kezdve az időbeli fejlődésével, elkülöníthető módszertanokkal és forrásokkal, majd folytatva a sort a vizsgálatok problémaköreivel. Végezetül bemutatásra kerülnek a szerző által azonosított hiányosságok, melyet egy válaszkísérlet követ.

Téma szerinti elkülönítés

Annak a módja, ahogy a publicisztika és a tudomány több mint hetven éve tematizálja a nemzetiszocialista politika és a nyelv közötti kapcsolatot, szinte már maga is történelemmé vált. Nem csupán az egyes tanulmányok és könyvek szintjén jelent meg a kérdéskör, hanem azon diskurzus szintjén is, amely a náci eredetű szavak, illetve szófordulatok további használatáról szólt. *Michael Marek*³ munkájára alapozva 3 nagyobb témakör alapján különíthetők el ezen írások:

1. Az 1949 óta megjelent vizsgálatok bemutatása és rendszerezése annak tekintetében, hogy mi szolgál a vizsgálat tárgyául, és milyen munkamódszert használ. Ezen belül elkülöníthető az akkori kortárs szerzők munkái – *Ernst Bloch*, *Karl Kraus*, *Willi Münzenberg*⁴ – akik nyelvkritikán keresztül akartak többet megtudni a nemzetiszocializmusról. A rezsim bukását követően publicisztikai munkák és irodalmi nyelvkritikák jelentek meg – *Viktor Klemperer*, *Dolf Sternberger*, *Gerhard Storz*, *Wilhelm E. Süßkind* művei.⁵ Az 1950-es évek közepétől kezdődően azonban már megszülettek az első akadémiai írások, amelyek tudományos eszközökkel vizsgálták a problémakört.

³ Marek 1990. 456-458.

⁴ Bloch 1938., Kraus 1989., Münzenberg 1937.

⁵ Klemperer 1986.; Sternberger, Storz, Süßkind 1962 (továbbiakban Sternberger et al. 1962.)

2. A nemzetiszocialista időszak történelmi besorolása mentén történő megkülönböztetés sokat elárul a nyelvpolitika vizsgálatáról. Nem mindegy ugyanis, hogy egy egyedülálló nyelvhasználatról, vagy a német nyelv lineáris fejlődéséről beszélhetünk-e. Míg a *nemzetiszocializmus nyelve* arról árulkodik, hogy a német totalitarizmus a német történelem egy zsákutcája, addig a *nyelv a nemzetiszocializmus alatt* kifejezés arra mutat rá, hogy a náci uralom a német történelem fejlődésének egy szakasza; vagyis kontinuitásra utal.

3. Végezetül érdemes elkülöníteni a munkákat a szerint, hogy mit mondanak a nyelv és a politika közötti hatásról és viszonyról. Az eddigi megjelent kutatások java része azt állítja, hogy a többdimenziós propaganda- és médiarendszer eredményének köszönhető az NS-rezsim stabilitása, valamint hatékony mobilizációs képessége. Ennek alátámasztásául az egyes beszédek stílusa kerül összekötésre az állam-, a kormány- és a társadalomformákkal. A kutatások stilisztikai jellegzetességeket, ideológiával áthatott szóhasználatokat vizsgálnak, majd következtetéseket vonnak le belőlük a politikai rendszerre nézve. Ennek eredménye egy izolált vizsgálat, amely módszertanilag elkülöníti a nyelvet és a politikát egymástól. Ugyanakkor megfigyelhető egyfajta analogizálás is: a szerzők politikai megállapításaikat vetítik rá a nyelvi elemekre, amelyeket aztán visszaolvasva látszólagos eredményeiké jutnak. Ezen folyamat jellemzően lexikográfiai és ideológiakritikai munkáknál fedezhető fel.

A szakirodalom fejlődése

Az első vizsgálódások, amelyek a nemzetiszocialista politikai nyelv kérdéskörével foglalkoztak az NSDAP tagjainak köszönhetőek. *Manfred Pechau*⁶ 1935-ös disszertációjában arra kereste a választ, hogy a nyelvi jelenségeken keresztül hogyan lehet bizonyítani az NS-rezsim nemzeti jellegzetességeit. Ugyanakkor már ebben az időben is megjelentek kritikus írások, amelyek a nyelvpolitika megtévesztő és elkendőző mivoltát hangsúlyozták: többek között *Brecht, Burke, Fischer, Jacob, Kraus, Münzenberg, és Löwenthal*.⁷

Amennyiben a nemzetiszocialista rezsim bukását követő időszak szakirodalmának fejlődését kívánjuk vizsgálni, úgy *Marek*⁸ alapján 4 nagyobb szakasz különíthető el:

1. Az első szakasz 1945 és 1960 közé tehető. Ebben az időben viszonylag kevés mű született, ugyanakkor ezek közül *Klemperer* és *Sternberger*⁹ írásai joggal nevezhetőek a két legfontosabb tudományos eredménynek. A szerzők egy ideál tipikus helyzetből indulnak ki, amely szerint van jó, illetve helyes beszéd; ítéletükben pedig a nyelv létezése, az ember létezése fele fordulnak.

2. A nemzetiszocializmus nyelve toposz végigkísérte az 1960-as évekre szűkíthető második szakaszt is. Ezen korszakban született művek fő jellegzetessége, hogy a normatív, illetve moralizáló kritikák helyett inkább pozitivista, leíró írások készültek. A szerzők célja a náci nyelv szisztematikus és átfogó leírása volt. Ekkor kerültek tudományosan is bemutatásra az olyan jellegzetességek, mint a túlzott emóciók, vagy éppen a dinamizáló stílus használata. Ugyanezen időszak kutatásinak köszönhetőek a

⁶ Pechau 1935.

⁷ Brecht 1967., Burke 1967., Fischer 1956., Jacob 1938., Löwenthal 1966.

⁸ Marek 1990. 464-466.

⁹ Klemperer 1986., Sternberger et al. 1962.

nemzetiszocialista szókincs vizsgálatai, amelyek nyomán értelmező szótárak is születtek. Meglátásom szerint elvitathatatlan jelentőség tulajdonítható a fogalomtörténet kutatóinak, ugyanakkor ezen munkák kizárólag a nyilvánosságban fellelhető, propagandisztikus anyagok vizsgálatát végezték el, s a szavak társadalmi fogadtatása, alkalmazása, illetve reflektálása nem került megfigyelésre.

3. Az ideológiakritikai írások az 1960-as évek végétől abból indultak ki, hogy a fasizmus elmélete nélkül a nemzetiszocialista nyelv nem képzelhető el. Számos szerzőt tudunk felsorakoztatni – *Herbert Marcuse*, *Rainer Kretschmer*¹⁰ –, akik a moralizáló nyelvkritika helyett a nemzetiszocialista ideológia, valamint annak társadalomra gyakorolt hatása felől közelítette meg a problémakört. Ezen írások legfőbb kritikája, hogy bár egy explicit faizmus definícióval operálnak, mégis szinte kizárólag tartalomelemzésekre alapoznak, s a nyelvhasználat másodlagos a tartalomhoz viszonyítva.¹¹

4. Az 1970-es évektől kezdődően nem beszélhetünk egységes képről, a kutatások mind módszertanukban, mint célkitűzésekben különböznek egymástól. Az 1990-es évektől kezdődően figyelhető meg egyfajta orientáció a nyilvánosságból kizárt, hétköznapi beszéd vizsgálata felé. Jelentős eredményeket ért el *Gerhard Bauer*,¹² akinek munkássága azért is megérdemli a figyelmet, mert a korábbiaktól eltérő nyelv-, politika- és fasizmusfogalmat használt.

Módszertanok

Amennyiben egy rezsim politikai nyelvével kíván foglalkozni egy kutató, bizonyos előzetes feltevéseket kell tennie: a politika nyelv nélkül nem elgondolható, a politika közvetítése elvitathatatlanul nyelvi folyamat. Amennyiben a politikát úgy fogjuk fel, mint ami a fennálló társadalmi valóságot kívánja alakítani, akkor a nyelv lesz az az eszköz, amelynek segítségével a kialakítandó, illetve vágyott új társadalmi rendet fogalmakba lehet önteni. Ugyanakkor fontos arra rávilágítani, hogy a nyelv politikai alkalmazása nem semleges, neutrális folyamat. Hiszen a nyelv – mint a politikai cselekvés eszköze – nem csak a politikát képviseli, hanem előállítja a politikai realitásnak.

Ennek tekintetében nem hálás feladat, sokkal inkább kihívás a kutató számára a megfelelő módszertan, illetve vizsgálati tárgy kiválasztása. A politikai nyelv kutatása olyan interdiszciplináris terület, amely a tudományos közösségeket képviselő számos tudós számára nehezen akceptálható, komolyan vehető, illetve átlátható. Ezt bonyolítja az a tény is, hogy nem alakult ki egységes módszertan, hanem több tudományterület munkamódszerének keveredését figyelhetjük meg. Egyrészt a germanisztikáét (szó, szöveg-, stílusvizsgálat), másrészt a politikatudományét (ideológiatörténet, strukturalista-funkcionalista vizsgálatok, institucionalista vizsgálatok); végeredményben pedig azt láthatjuk, hogy az egyes tudományágak részrehajlóan inkább saját módszertani eszközeiket használják, s nem törekednek egy átfogó munkafolyamat kialakítására.¹³

A nyelvészeti írások esetében az 1960-as évek végéig megfigyelhető egyfajta tendencia: a vizsgálódások fókuszában a stílus, valamint a szóösszefüggések álltak. A

¹⁰ Marcuse 1967., Kretschmer 1970.

¹¹ V.ö. Römer 1970.

¹² Bauer 1988.

¹³ V.ö. Dieckmann 1975.

deskriptív művek az egyes szavak vizsgálatára, szótárak összeállítására, valamint a politikai beszédek tipologizálására törekedtek. Végül pedig ezen eredményeket rendelték hozzá a nemzetiszocialista rezsimhez. A kritikák szerint ugyanakkor mindez megtevesztő, hiszen olyan eredményeket mutattak fel, amelyeket már a historiografikus vizsgálatok is kidolgoztak. Lényegében a szóban forgó nyelvészeti kutatások izolálták a *politikai* szerepét, s kizárólag a nyelvvel foglalkoztak.¹⁴ A helyzetet megfordítva szintén nem tudunk más következtetésre jutni, nagyon kevés politikatudományi írás kísérli meg a politikai beszédek megértését annak nyelvi felépítésén keresztül. A szöveg értelmezése másodrendű, ennél sokkal fontosabb számukra a szöveg tartalmának feltárása, amely a használt nyelvben kerül dokumentálásra.

Összességében négy alkalmazott módszertan figyelhető meg a területen, melyek között (lexikográfia, stilisztika és retorika) germanisztikai módszertan, és szintén kettő (ideológiakritika, diskurzusanalízis) pedig klasszikusan társadalomtudományi munkamódszer.

1. *Lexikográfiai*, szóismereti kutatások jellemezték a 1960-as évek végéig tartó időszakot. A szerzők az egyes szavak történetének, a nemzetiszocialista nyelvhasználat vizsgálatát végezték el, valamint időnként a politika motiválta megnevezésekkel¹⁵ és szótárak összeállításával is foglalkoztak. *Uwe Algrner* összehasonlító tanulmányában kifejtette, hogy a négy vizsgált szerző (*Klemperer, Pechau, Seidel, Sternerger*) egy-egy saját nemzetiszocialista nyelvet fedezett fel úgy, hogy ugyanazokkal a filológiai premisszákkal és módszertannal operáltak.¹⁶ Ezen írások legfőbb kritikája, hogy izolálják a nyelvi elemeket, nem foglalkoznak a kontextussal és ezáltal nem foglalkoznak a politikai nyelv struktúrájával az egyes szövegekben.

2. A *stilisztikai és retorikai* művek az 1960-as évek végéig a nemzetiszocialista nyelvet annak normatív fogalmai és beszédtaktikai mentén próbálták azonosítani. A mondattan és a szóképzés stilisztikai és nyelvtani jellemzőit tárták fel a nyilvános beszédek alapján.¹⁷ Csupán az 1970-es évek közepétől kezdődően jelentek meg olyan kutatások, amelyek az egész szövegtörzset tették meg vizsgálatuk tárgyául, valamint annak nyelvi struktúráival foglalkoztak; legtöbbször a vezető náci politikusok beszédeinek elemzésén keresztül.

3. Az *ideológiakritikai* módszertan alkalmazása az 1970-es években kezdődött meg. A szerzők az egyes szavak, politikai fogalmak, stilisztikai fordulatok szemantikai tartalomelemzését végezték el. Célkitűzésük pedig alapvetően az volt, hogy a nyelv vizsgálatán keresztül tegyenek megállapításokat a hatalom legitimációjára, illetve a náci világnézeti elképzelésekre vonatkozóan.

4. Az 1970-es évek végétől kezdett divatossá válni a *diskurzusanalízis* módszerének alkalmazása, amely a többi eljáráshoz képest a kijelentés vagy beszéd értelme és nyelvi formája közötti összefüggéseket igyekszik feltárni. Ebbe a kategóriába tartozó művek a korábbiakkal ellentétben nem köteleződtek el sem a nyelv, sem a politika primátusa mellett. A hangsúlyt sokkal inkább a kettő közötti feltételrendszerre helyezték, s a nyelv autonómiáját nyomatékosították. A módszertan képviselői szembeszegülnek a kommunikációelmélet általánosító modelljével szemben, amelyben az üzenet feladója, a beszélő tudja, mit akar közölni, az üzenet befogadójának pedig nincsen más dolga, mint

¹⁴ V.ö. Januscheck 1985.

¹⁵ V.ö. Bering 1983.

¹⁶ Marek 1990. 469.

¹⁷ Epping 1954., Hasubek 1972., Winterfeldt 1965.

az üzenet dekódolása. Ehelyett azt a kérdést teszik fel, hogy milyen társadalmi, politikai struktúrákat lehet felfedezni a szövegekben, amelyek az egyéni cselekvéseket artikulálják. A nyelv a társadalmi viszonyok hordozójaként jelenik meg. A többi módszertanhoz képest szintén újítás, hogy immáron a szöveg kerül a vizsgálat középpontjába, s nem csupán a szó.

Forráskiválasztás problematikája

Egy politikai nyelv leírása és alapos bemutatása hosszas munkafolyamatot igényel, amelynek kulcsmozzanata a megfelelő források, szövegek kiválasztása. Az 1970-es évek végéig a kutatások megelégedtek a nyilvánosságban fellelhető nemzetiszocialista propagandaanyagok vizsgálatával, így a pártvezetők nyilatkozataival, és az NSDAP ideológiai, programszerű célkitűzéseivel. Ehhez forrásként mindenekelőtt publikációk, beszédek, pártpolitikai dokumentumok (felhívások, pártprogramok, stb.), újságcikkek (*Das Reich*, *Völkerischer Beobachter*), valamint német értelmező kéziszótárok szolgáltak. Ezen munkamódszerből azonban számos speciális probléma adódik, amelyeket a következőkben kifejtünk.

A szövegkiválasztás felvázolt menete ahhoz vezet, hogy a politikai, hivatali síkból kiindulva vonnak le következtetéseket a szerzők a lakosság tudatáról és élettapasztalatairól. Ez azonban csak abban az esetben érvényes, ha feltételezzük, hogy az NS-rezsim képviselői, valamint azok rendelkezései és intézkedései az emberek hétköznapi életét közvetlenül befolyásolta. A szerzők nagy száma követi el azt a hibát, hogy csupán náci forrásokat idéznek anélkül, hogy azokat elemeznék. Például az idegen szavak, vagy szuperlatívuszok használatát a nemzetiszocialista nyelvhasználat sajátosságának tekintik, ugyanakkor ez csak a beszélőről mond el bármit is, az üzenet befogadójáról azonban semmit. A téma kutatói saját társadalmi helyzetükből és tapasztalatukból kiindulva a szövegeket a polgári értelmiségiek szempontjából értelmezik, így teljesen elmarad a beszéd valós célcsoportjának szemszögéből történő interpretáció. Egyes kritikák szerint pont azok a kulturális, vagy éppen nemspecifikus kifejezések maradtak reflektálatlanok, amelyek a nemzetiszocialista politika fontos területei voltak.¹⁸ Ezen hibák abból a kutatói kényelmességből is származtathatóak, amely kizárólag az ideológiával egyértelműen telített szövegek vizsgálatából fakad. Egyszerűbb antifasiszta, antimarxista, militarista tartalmú forrásokkal foglalkozni, amelyek gyors eredményeket garantálnak, mint az ideológiától teljesen mentes, a hétköznapi tapasztalatokhoz vezető szövegek felkutatása és interpretálása. Összességében tehát problémát jelent, hogy a nemzetiszocialista időszak nyelvi sokfélesége nem került ez ideig feltárásra a források egyoldalú kiválasztása miatt.

A megfelelő forrás kiválasztásánál elengedhetetlen a tér és idő tényezők figyelembevétele, mégis kevés az a szerző, aki kutatásának e fajta korlátairól is megemlékezne. Már a másodirodalomban fellelhető a probléma megfogalmazása, miszerint a kutatások időben nem differenciálnak. Él az a tudományos hipotézis, hogy a szóhasználat stílusa ugyan 1933 és 1945 között megváltozhatott, ugyanakkor bizonyításra még nem került. Ez alól kivételt jelentenek a nemzetiszocialista hatalom működéséből fakadó források vizsgálata: például a propaganda minisztérium 1935-ös

¹⁸ Bering 1987., Maas 1984.

nyelvszabályozását az aktuális hatalmi, társadalmi és politikai viszonyok figyelembevételével nélkül említik egy lapon az 1940-es vagy 1945-ös szabályozásokkal.¹⁹ További problémát jelent az összehasonlítások hiánya. Nem csupán az 1933-1945 közötti időszak alatti különbségek, hanem ezen időintervallumot megelőző, valamint az azt követő kor közötti viszonyokról sem szólnak a kutatások. Meglátásom szerint releváns volna a hatalomra kerülés kommunikációs folyamatának nyelvi vizsgálata, valamint annak összehasonlítása későbbi korszakokkal, ugyanis ennek eredményeképpen a társadalmi struktúra változásáról is további információk nyerhetők ki.²⁰ A nemzetiszocialista hatalom bukását követő időszak politikai nyelvének alakulását pedig azért tartom fontosnak, mert meglátásom szerint általa eldönthető az a kérdés, hogy a nemzetiszocializmusnak volt-e nyelve, vagy a nyelv csupán egy meghatározott irányú fejlődésen ment keresztül a nemzetiszocializmus alatt. Ennek megfelelően a források kiválasztását más szempontok alapján kell elvégezni – erre egy későbbi fejezetben konkrét javaslatot teszek.

Végezetül érdemes mélyebben foglalkozni azzal is, hogy a források kiválasztása többségében a nyilvánosságban megtalálható dokumentumokra korlátozódik. A fentebb már említett hétköznapi források mellett elhanyagolt terület a hivatali, adminisztratív szövegek vizsgálata is. Az 1990-es években változást hozott pár társadalomtörténeti megközelítéssel operáló munka. Olyan politikai nyelvet tételeznek fel, amely már nem csupán az átideologizált szókinész használatában érdekelt, hanem olyan szövegeket is figyelembe vettek, mint a röplap, felhívás, használati utasítások, de vizsgálták az antifasiszta ellenmozgalmak nyelvét is.²¹

Hiányosságok azonosítása

Jelen írás az eddigiekben a nemzetiszocialista nyelv kutatásának eddigi eredményeit tekintett át, annak téma szerinti, időbeli, módszertani, valamint a források kiválasztása szerinti különbségek szerint. Mindezek alapján kirajzolódik előttünk egy átfogó rendszer, amelynek könnyen azonosíthatjuk érdemeit és hiányosságait is. Ezen fejezet azokra a hiányosságokra kíván rámutatni, amelyek mentén nem csak eddigi kutatások továbbfejlesztésére és kiegészítésére nyílik lehetőség, hanem újabb vizsgálatok elvégzésére is.

Amennyiben makro szinten közelítjük meg a témában született kutatások összességét, jól látható, hogy az esetek többségében *részproblémákkal és részterületekkel* foglalkoztak az egyes szerzők. Mindez fakadhat a módszertani nehézségekből, a lehetséges források végelelathatatlan számából, a fogalmi pluralitásokból, illetve abból is, hogy melyik szerző milyen kutatási kérdésre fekteti a hangsúlyt. Tudományos szempontból a legfőbb feladat az, hogy eldöntsük, vajon aggregálhatóak-e, összegezhetőek-e ezen részeredmények, s amennyiben igen, akkor hogyan. Vegyük példának a stilisztikai és retorikai vizsgálódásokat, amelyek a következő megállapításokra jutottak: hitleri

¹⁹ V.ö. Maas 1984.

²⁰ V.ö. Voigt 1987.

²¹ Voigt 1987., Maas 1984., Ising 1988.

nyelvvelpocsékolás,²² barbár melléknévképzés,²³ leegyszerűsítő szavak,²⁴ ritualizált stílus,²⁵ stb. Ezek a megállapítások mind magukban hordoznak egy-egy negatív kritikát a fasiszta nyelvhasználattal szemben, hiszen mindegyik azt mutatja meg, hogy a nyelvet elítélendő céllal alkalmazta a politika. Bármilyen nemzetiszocialista propagandaanyagot forgatunk a kezeink között, nagy valószínűséggel fel tudjuk majd fedezni magunk is ezeket a megállapításokat, így azt gondolnánk, hogy rendszerszintű érvényességűek. Ugyanakkor foglalkozni kell azzal is, hogy ezek a stilisztikai jegyek a nyilvánosságban használt kommunikációs felületek vizsgálata alapján születtek, továbbá arról nem mondanak semmit, hogy a befogadó számára milyen valóságot tesznek elérhetővé a szövegek. Az eddigi vizsgálatok holisztikus kiszélesítéséhez olyan modell felállítása szükséges tehát, amely nem csak a beszélőt és az üzenetet veszi be a vizsgálatba, hanem a befogadót is. Nem elegendő csupán a beszélő cselekvését megfigyelni, illetve azt elemezni, hogy vajon mire gondolhatott, vagy milyen céllal fogalmazta meg üzenetét. Továbbá nem elegendő kizárólag az üzenet stílusával és szókinccsel sem foglalkozni. A hangsúlyt a kutatások jelenlegi eredményei alapján a befogadóra kell fektetni, annak társadalmi kontextusára, az uralkodó politikai rendhez fűződő viszonyára, valamint a visszacsatoló kommunikációs tevékenységére.

Ezen főbb problémából ered az is, hogy a szerzők által legkedveltebb módszertani iskola a *lexikográfia* eszközeivel való operálás, így a kutatások java része is lexikográfiai. Míg germanisztikai megközelítésből természetesen nem jelent problémát, addig jól mutatja a politikatudomány adósságát, vagyis a nyelv és a politika kapcsolatára való reflektálás szükségességét. Politológiai szempontból nem elegendő annak ismerete, hogy mit jelentenek az egyes szavak, milyen változásokon mentek keresztül, vagy milyen stílussal keretezve kerültek alkalmazásra. Arra kell a választ keresni, hogy a nyelv alapján mit tudunk elmondani a társadalmi realitásról, az akkori valóságfelfogásról, illetve a hatalom és a nép viszonyáról. Ehhez azonban a lexikográfiai vizsgálódások nem segítenek hozzá. Meglátásom szerint ezen problémát mérsékelni lehet az állampolgárok kommunikációjának és nyelvhasználatának elemzésével, melyen keresztül élesebb képet kaphatunk a náci nyelvtotalitásának fokáról.²⁶

A következő nagyobb problémakört az egymással *konkuráló elméletek* és állítások hiánya jelenti, melyet leginkább az okozza, hogy kevés a rendszerszintű elemzés, amely tudományos diskurzusra adhatna okot. Másrészt a lexikográfiai vizsgálódásokat végző szerzők között szintén nincsen vita arról, hogy egyes szavak mit jelentenek. Amennyiben lenne, az a nemzetiszocialista nyelv kialakításának egy hibáját mutatná fel: a politikai aktorok mindvégig a világ leegyszerűsítésére, és az érthető, csupán egy jelentéssel bíró üzenetek átadására törekedtek, a nyitott szövegek és a nyitott üzenetek a politikai rendszer számára nem voltak megengedhetőek. A szóban forgó kutatásokat sokkalta inkább az axiómák jelenléte jellemzi. Így például nem képezi vita tárgyát az, hogy valóban a propagandának köszönheti-e a nemzetiszocialista rezsim stabilitásának döntő hányadát; ahogy az sem, hogy a nyelv- és sajtószabályozás valóban különleges jelentéssel bír-e hatalompolitikai szempontból. Konkuráló elméletekről csupán azokban az esetekben beszélhetünk, amikor nem nyelvi, vagy kommunikációelméleti szempontokat vizsgálunk,

²² Handt 1964.

²³ Sternberger et al. 1962.

²⁴ Bergsdorf 1983.

²⁵ Winckler 1970.

²⁶ Lásd Schlesier 2007.

hanem történelmi felfogásokat. Legszembetűnőbb a fasizmusfogalmak, a totalitarizmus és a nemzetiszocializmus történelmi elhelyezése körüli viták, amelyekkel a nemzetiszocialista nyelv kutatóinak is foglalkozniuk kell. A nemzetiszocializmus fogalmának meghatározása a fasizmuselméletek tükrében formálódik meg. *Hofer* szerint 3 megközelítés különíthető el: 1. külön utas német megoldásról van szó, így elvetendő egy általános fasizmusfogalom használata, hiszen általa elmosódnának a célkitűzések, eszközök, megvalósulások közötti különbségek. 2. használható egy általános fasizmusfogalom, amely alatt egy európai jelenség értendő. Tartalmát tekintve a kapitalista társadalmi rend terméke. A németországi változata pedig német fasizmusként interpretálható. 3. a harmadik megközelítés egy középutat kínál fel. Az általános fasizmusfogalom használatát javasolja, de a kizárólagos gazdasági megközelítését elveti.²⁷ A nemzetiszocialista nyelvvel foglalkozó elméletek az első megoldás mellett jutottak konszenzusra. Ennek vélhetően az lehet az oka, hogy könnyebben vizsgálható egy politikai rezsím nyelve, ha azt egyedinek fogjuk fel, s nem kell más rendszerekkel összehasonlítva igazolni az egyes állításokat. Ez alól kivételt képez *Gabriella Klein*,²⁸ aki az olasz és német fasiszta nyelv összehasonlító vizsgálatát végezte el. Meglátása szerint a két hivatalos nyelv közötti különbség a nemzeti sajátosságokban rejlik. Míg az olasz fasizmusnak előbb be kellett tiltania a különböző dialektusokat, majd el kellett érnie az olasz nyelv kizárólagos használatát (pl. oktatásban, médiában, stb.), addig a német nyelvpolitikának ezzel nem kellett foglalkoznia, hiszen Németországban egységes német nyelvről beszélhetünk az adott korszakban. A német államnak megvolt a képessége arra, hogy nyelvi és kulturális örökségét a nemzetállamon túlra is kiterjessze.²⁹ Klein megkülönbözteti a belföldi és a külföldi nyelvpolitikát egymástól. A belföldi nyelvpolitika alatt a társadalom modernizálásának belföldi primátusát kell érteni (Olaszország), a külföldi nyelvpolitika pedig egy imperialista, pragmatikus hatalomtechnika primátusát (Németország) jelenti.³⁰

Minden tudományos kutatás kritikus pontja annak megnevezése, hogy a kutató mivel is foglalkozik. Jelen esetben meglátásom szerint ez kiváltképp nehéz feladat. Egyrésről a fasizmusfogalmak és a nemzetiszocializmus definiálásából adódó probléma annak eldöntése, hogy a *nemzetiszocializmus nyelvről, vagy a nemzetiszocializmus alatti nyelvről* beszélünk. A szerzők nem döntenek tudatosan és következetesen a két megnevezés között. Ezt jól mutatja, hogy hány alternatív névadást tudunk felsorakoztatni: NS-német, NS-nyelv, totalitárius propaganda, totalitárius stílus, náci nyelv, a Harmadik Birodalom nyelve, nyelv a horogkereszt alatt, a nem-ember nyelve, stb. A tudomány szempontjából azonban azt mondhatjuk, hogy aki a nemzetiszocializmus nyelvről beszél, az a német különutasság mellett száll síkra, valamint egy egyedi Führer-államról beszél és elveti az általános fasizmusfogalom használatának érvényességét.³¹ Aki pedig a nemzetiszocializmus alatti nyelv terminológiát használja, az NS-rezsímet a fasizmus németországi megvalósulásának véli.³² Egy másik szempont szerint azonban egyik terminológia sem pontos, ugyanis nem tesznek valós különbséget a vizsgálatok tárgyai között. Akkor is a nemzetiszocialista nyelv megnevezés kerül alkalmazásra, ha valaki a

²⁷ Hofer 1957. 19.

²⁸ Klein 1982., Klein 1984.

²⁹ Klein 1982. 102.

³⁰ Klein 1982. 110.

³¹ Többek között Bergsdorf 1983.

³² Többek között Maas 1984.

propagandával, ha beszédekkel, ha retorikával, vagy ha a sajtószabályozással foglalkozik. Ez pedig arra enged következtetni, hogy ugyanannak az egyetemes nyelvnek a használata figyelhető meg minden területen, miközben ezen állítás korántsem bizonyított tudományos tény. Az egyértelmű kapcsolat közöttük az ugyanazon szavak használatára redukálható, de ez még nem jelenti a nemzetiszocialista nyelv létezését az összes kommunikációs síkon. Legelőször az 1970-es években merült fel, hogy a sajátos fogalomrendszer használata még nem jelenti azt, hogy valóban egy önálló nemzetiszocialista nyelvről beszélhetünk.³³ Kinne amellet érvelt, hogy az NS-német, NS-nyelv kifejezések csupán egy bizonyos szólásmódot jelentenek, amelyek a nemzetiszocialisták beszédtechnikáit, szóhasználatát és beszédstílusát fedik le.³⁴

Újabb kutatási lehetőségek

A tanulmány eddigi fejezeteiben bemutatott problémák orvoslására olyan módszert kell találni, amely a legtöbb hiányosságot pótolni tudja, illetve olyan területen végez el vizsgálatokat, amely rendszerszintű, s képes becsatornázni az eddigi eredményeket is.

Meglátásom szerint a legfőbb problémát a nemzetiszocialista nyilvánosság hibás kezelése szolgáltatja. A legtöbb kutatás egy leegyszerűsítő megfogalmazást használ, amely szerint a nyelv médiuma és eszköze is a nemzetiszocialista nyilvánosságnak, a sajtószabadság korlátozása pedig kiváltképpen sajátja egy irányított nyilvánosságnak.³⁵ Eike Henning³⁶ írásában egy sokkal pontosabb definícióra tartott igényt, így megvizsgálta, hogy a nemzetiszocialista sajtóirányítást milyen fogalmakkal írható körül: például propaganda demokratikus információk helyett, vagy egyetértés kritikus diszkussziók helyett.³⁷ Abban az esetben, ha totalitárius propagandáról, vagy totalitárius kommunikációról beszélünk, feltételezzük azt is, hogy kizárólag nagyon szoros gyeplőn irányított sajtó mellett valósulhat meg, ehhez pedig egy homogén sajtóapparátusra van szükség. Javaslatom alapján a nyilvánosság szabályozásában kell keresni a kutatási problémák megoldására a választ, vagyis azt kell megvizsgálni, hogy hogyan alakult, hogyan formálódott a nyilvánosság. Ehhez magát a nemzetiszocialista nyilvánosságot kell a vizsgálat fókuszába állítani. Vagyis olyan kutatást kell elvégezni, ahol a hangsúly nem a stíluson, és nem is a szóhasználaton van, hanem a politikai nyelven, amelyet a nyilvánosság alakítójaként értelmezünk.

Módszer

A kutatás lefolytatásához egy kétdimenziós modell felállítására teszek javaslatot, amelynek célja az NSDAP, illetve a nemzetiszocialista rezsim életének legfontosabb politikai eseményeinek vizsgálata. Ehhez első lépésben azonosítani kell azokat az eseményeket, amelyek relevánsak lehetnek a párt hatalomra kerülésétől kezdődően egészen a rezsim bukásáig. Ezt követően az események mellé két forrásdimenzió rendelése szükséges: egyrészt az adott esemény kommunikálására vonatkozó

³³ Maas 1984.

³⁴ Kinne 1983. 519.

³⁵ lásd Bergsdorf 1983. 62.

³⁶ Henning 1979.

³⁷ Henning 1979. 10.

sajtószabályozás irányelvei, melyeket a propaganda minisztérium állított ki; másrészt pedig sajtóorgánum – jelen esetben a *Völkerischer Beobachter*³⁸ – azon cikkei, amelyek a kiválasztott eseményről nyújtanak tájékoztatást. A kutatás menete tehát a következő: a vizsgálandó események meghatározását követően először beazonosításra kerülnek az irányelvek a történések kommunikálására vonatkozóan, majd végül azt szükséges megnézni, hogy hogyan kerültek prezentálásra a sajtóban. A modell összességében azt eredményezi, hogy közvetlen módon tudjuk feltárni a kapcsolatot a politika és a nyelv között. A két forrásanyag egymásra való reflektálása pedig azt teszi lehetővé, hogy az ez idáig felgyülemlett tudásanyag, és kutatási eredmények felhasználásra kerülhessenek. Ugyanakkor fontos látni, hogy az összehasonlítás nem lexikográfiai, stilisztikai vagy retorikai alapon történik meg. A cél annak vizsgálata, hogy a politikai irányelvből hogyan lesz kommunikációs panel, a panel pedig milyen nyelvezetet használ.

Elvárt eredmények

A modell egyik nagy előnye, hogy rendszerszintű vizsgálatra ad lehetőséget, ami nem azt elemzi, hogy *milyen* a rendszer, hanem azt, hogy *hogyan* működtetik, és hogyan hoz létre valóságot. Már nem csak részterületek elemzése a lehetséges – így például csak beszédek, csak plakátok, csak stílusok vizsgálata – hanem a nyelv mechanikus létrehozásának tudományos megfigyelése is. Mindez pedig közelebb visz bennünket ahhoz a kérdéshez, hogy valóban beszélhetünk-e önálló nemzetiszocialista nyelvről, vagy csupán szólamódról volna-e szó. A modell további előnye, hogy hasznosítani tudja mindazokat az eredményeket, amelyeket az eddigi kutatások már feltártak, továbbá megtalálható annak módja is, hogy ezen értékek aggregálásra, összesítésre kerüljenek.

Az időben egymástól jól elkülönülő események meghatározása lehetővé tesz egy összehasonlító, mély elemzés megvalósítását, amely bizonyítani, vagy cáfolni tudja az egységes nemzetiszocialista nyelv létezését. Az 1933 előtti időszak vizsgálata pedig kiváltképpen újszerű a fellelhető kutatások fényében – ahogy fentebb már utaltam rá, kevés ilyen jellegű írás született. Kutatásomban feltételezem, hogy a propagandaelméletekben megfigyelhető időbeli elkülönítés mintájára a nyelvezet vizsgálata is lehetséges. Ehelyütt pedig a lexikográfiai elemzések is hiányosak.

A kutatás további várható eredménye, hogy új nyelvpolitikai célkitűzéseket azonosítson a jelenlegi uralkodó axióma mellett (amely azt mondja, hogy a náci nyelvpolitikai egyetlen célkitűzése az ideológia átadása volt). Feltételezem, hogy megfigyelhetővé válik a társadalmi szerkezet átalakítására, a társadalmi mobilizációra, a nemzettudat megváltoztatására, a társadalmi tudás létrejöttének megváltoztatására irányuló politikai akarat.

³⁸ Választásom azért esett jelen napilapra, mert 1920-1945-ig volt az NSDAP hivatalos lapja (így az időbeli vizsgálódás lehetséges), s 1944-re 1,7 milliós előfizetői táborral rendelkezett. A lapba rendszeresen publikáltak a náci párt vezető politikusai is.

Felhasznált irodalom

- Bauer, Gerhard (1988): Hitlers Heil im Mund seines Volkes. In: Das Argument, Jg. 29. H. 166. 835-844.
- Bergsdorf, Wolfgang (1983): Herrschaft und Sprache: Studie zur politischen Terminologie der Bundesrepublik Deutschland, Neske, Pfullingen
- Bering, Dietz (1983): Der Kampf um den Namen Isidor. Polizeivizepräsident Bernhard Weiß gegen Gauleiter Joseph Goebbels. In: Beiträge zur Namensforschung, Jg. 18. H. 1. 121-153.
- Bering, Dietz (1987): Der Name als Stigma. J. G. Cotta'sche Buchhandlung Nachfolger GmbH
- Bloch, Ernst (1938): Der Nazi und das Unsägliche. Über die Schwierigkeiten, den Nazismus ästhetisch, literarisch und sprachlich darzustellen. In: Das Wort, Jg. 1938. H. 9. 110-114.
- Brecht, Bertolt (1967): Fünf Schwierigkeiten beim Schreiben der Wahrheit. In: Gesammelte Werke. Bd. 18, Frankfurt am Main 222-238. (első kiadás 1935)
- Burke, Kenneth (1967): Die Rhetorik in Hitlers Mein Kampf und andere Essays zur Strategie und Überredung. Frankfurt am Main (első kiadás 1939)
- Dieckmann, Walther (1975): Sprache in der Politik. Einführung in die Pragmatik und Semantik der politischen Sprache. C. Winter Universitätsverlag, Heidelberg
- Epping, Heinz (1954): Die NS-Rhetorik als politisches Kampf- und Führungsmittel. Diss. Münster
- Fischer, Heinrich (1956): Die deutsche Sprache im Dritten Reich. In: Deutsche Rundschau Jg. 82, H. 8. 848-850. (első kiadás 1942)
- Handt, Friedrich (1964): Deutsch - gefrorene Sprache in einem gefrorenen Land? Berlin
- Hasubek, Peter (1972): Sprache und Symbole im Dienste der politischen Ideologie. In: Das deutsche Lesebuch in der Zeit des Nationalsozialismus, Hannover 151-172.
- Henning, Eicke (1979): Faschistische Ästhetik und faschistische Öffentlichkeit. In: Hinz, Berthold (Hrsg.) (1979): Die Dekoration der Gewalt. Kunst und Medien im Faschismus. Gießen 9-15.
- Hofer, Walther (1957): Der Nationalsozialismus: Dokumente 1933-1945. Fischer Taschenbuch Verlag
- Ising, Erika (1988): Die Sprache im deutschen antifaschistischen Widerstand. In: Zeitschrift für Germanistik Jg. 9. H. 4. 404-421.
- Jacob, Hans (1938): An ihrer Sprache sollt ihr sie erkennen. Die Gleichschaltung der deutschen Sprache. In: Das Wort Jg.3. H. 1. 81-86.
- Januscheck, Franz (1985): Politische Sprachwissenschaft. Zur Analyse von Sprache als kultureller Praxis, Westdeutscher Verlag 1-20.
- Kinne, Michael (1983): Zum Sprachgebrauch der deutschen Faschisten. Ein bibliographischer Überblick, Diskussion Deutsch, 14, 518-521
- Klein, Gabriella (1982): Zur italienischen Sprachpolitik. Der Normbegriff des Italienischen während des Faschismus. in: Linguistische Berichte H. 79. 53-62.
- Klein, Gabriella (1984): Tendenzen der Sprachpolitik des italienischen Faschismus und des Nationalsozialismus in Deutschland. In: Zeitschrift für Sprachwissenschaft Jg. 3. H. 1. 100-113.
- Kraus, Karl (1989): Die Dritte Walpurgisnacht. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main (első kiadás 1933)

- Kretschmerr, Rainer (1970): Der Propagandaapparat des NS-Staates. In: Das Argument, Jg. 12. H. 58. 305-321.
- Löwenthal, Leo (1966): Agitation und Ohnmacht. Auf den Spuren Hitler sin Vorkriegsamerika, Neuwied/Berlin (első kiadás 1949)
- Maas, Utz (1984): „Als der Geist der Gemeinschaft eine Sprache fand“: Sprache im Nationalsozialismus. Versuch einer historischen Argumentationsanalyse. Westdeutscher Verlag
- Marcuse, Herbert (1967): Die Absperrung des Universums der Rede. In: Der eindimensionale Mensch. Studien zur Ideologie der fortgeschrittenen Industriegesellschaft. Neuwied/Berlin 103-138.
- Marek, Michael (1990): „Wer deutsch spricht wird nicht verstanden“. Der wissenschaftliche Diskurs über das Verhältnis von Sprache und Politik im Nationalsozialismus. In: Archiv für Sozialgeschichte 30. 454-492.
- Münzenberg, Willi (1937): Propaganda als Waffe, Editions du Carrefour, Paris (első kiadás 1937)
- Pechau, Manfred (1935): Nationalsozialismus und deutsche Sprache. Diss. Greifswald
- Römer, Ruth (1970): Gibt es Mißbrauch der Sprache? In: Muttersprache Jg. 80. H. 3-4. 73-85.
- Schlesier, Peter (2007): Propagandasprachliche Merkmale im Sprachgebrauch der Bevölkerung während des Dritten Reiches. Eine Untersuchung an Hand von Walter Kempowskis "Echolot".
<https://elib.suub.uni-bremen.de/ip/docs/00010109.pdf> (2018.06.25.)
- Sternberger, Dolf – Süßkind, Wilhelm Emanuel – Storz, Gerhard (1962): Aus dem Wörterbuch des Unmenschen, Dt. Taschenbuch Verlag
- Voigt, Gerhard (1987): Das Wortfeld als Instrument der Analyse. Untersuchung eines nationalsozialistischen Wahlaufufes von 1.3.1932. In: Praxis Deutsch 14 (85) 62-64.
- Winckler, Lutz (1970): Studie zur gesellschaftlichen Funktion faschistischer Sprache. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Winterfeldt, Hans (1965): Element der Brutalität im nationalsozialistischen Sprachgebrauch. In: Muttersprache Jg. 75. H. 7-8. 231-236.

Benigna Havasi: Methods and procedures used in the research of the Language of the Third Reich

The Age of the Fish, also known as *Youth Without God*, is a novel about identity, integrity and the freedom of speech and thought, written by Ödön von Horváth. In the novel he describes how young people devoted themselves to an extremist ideology and became radicalized during the Third Reich.

Various fields of scientific study – such as linguistics, history, sociology, and literary theory – treated the phenomenon of propaganda or the language of National Socialism as a research topic. Moreover, a huge number of symbols and metaphors present in the novel found their way into the academic discourse, in part accounting for the popularity of the research field among social scientists. The study presents the dominant set of scientific procedures most commonly used in the field to analyze and methodize historical sources and linguistic-conceptual elements, such as ideologized words and political slogans.

Lastly, the paper aims to provide answers to the following core research questions of the field: Can we talk about a unitary field of research despite the multitude of approaches and methodologies? And if not, how can we correct and complement the theoretical and methodological blind spots of ongoing research in order to enable a more holistic understanding of the field.

KOMJÁTI-GARDÓ SIMONA: ROMÁNIA SCHENGENI CSATLAKOZÁSA MINT GEOPOLITIKAI CÉLKITŰZÉS

Bevezetés

A tanulmány arra vállalkozik, hogy bemutassa azokat a lépéseket, amelyeket Románia tesz és tett annak érdekében, hogy meghatározza és megvalósítsa legfontosabb geopolitikai tervét, a schengeni csatlakozást. Azután, hogy 2007 januárjában teljes jogú tagjaivá váltak az Európai Uniónak, Románia és a szomszédja Bulgária nagy erőfeszítéseket tesznek a schengeni térséghez való kapcsolódás érdekében.

Ez a téma nagy aktualitással bír, ugyanis az ukrán–orosz konfliktus is rávilágított, milyen fontos, biztonsági zálogjellegű lehet Románia és Bulgária csatlakozása a Schengeni Egyezményhez, ezzel stabilizálva az Európai Unió keleti határát. Ugyanakkor a Schengeni Egyezmény tagállamai a migráció miatt szeretnék újra tárgyalni a határok nyitottságát és a szabad mozgást, mint az egyezmény fundamentális jogát revideálni. A tanulmány bemutatja, hogy a migráció nyomasztó ténye ellenére miért tartja Románia politikai elitje még 2018-ban is hasznos lépésnek a Schengenhez való csatlakozást és miért emlegetik a közbeszédben Románia legfontosabb geopolitikai tervének.

Először történetileg tárgyaljuk azokat a főbb lépéseket, amely a román állam tett a schengeni csatlakozás érdekében és az azokra adott reakciókat az uniós intézmények részéről.

Románia schengeni csatlakozásának előkészítésének főbb állomásai

A schengeni egyezmény az Európai Unió első és harmadik pillérének része, amely elsősorban a belső határőrizet megszüntetését és a külső határok közös ellenőrzését jelenti. A schengeni övezet megalakításakor, 1985-ben az öt alapító tagállam (a Benelux államok, Franciaország és az NSZK) egy olyan megállapodást hívott életre, melynek keretén belül megvalósul a személyek szabad mozgása és a belső határok fokozatos megszűnése. A megállapodás később kiegészült a Schengeni Végrehajtási Egyezményvel, amely az együttműködés megvalósításának folyamatáról rendelkezett. Ennek alapján jött létre a Végrehajtó Bizottság, melynek legfontosabb feladata biztosítani az egyezmény végrehajtását. Mára a térség tagjai az EU 22 tagállama (a 28 tagállam mindegyike, kivéve az Egyesült Királyságot, Írországot, Ciprust, Romániát, Bulgáriát és Horvátországot) továbbá Izland, Norvégia, Svájc és Liechtenstein.

Az évek során felgyülemlett joganyag, a schengeni vívmányok (schengeni acquis) legfontosabb elemei:

- a személyek ellenőrzésének eltörlése a belső határokon
- közös szabályozás a külső határellenőrzés megszervezésére
- a beléptetési feltételek harmonizálása és a rövid távú tartózkodásra jogosító vízumokra vonatkozó szabályozás megalkotása
- rendőrségi és igazságügyi együttműködés erősítése és az ezt segítő Schengeni Információs Rendszer (SIS) kiépítése
- szállítás és az áruk mozgásának szabályozása
- Kétség sem férhet hozzá tehát, hogy a schengeni együttműködésben való részvételhez Romániának komoly feltételeknek kell eleget tennie, és emellett

élveznie kell minden érintett tagállam bizalmát.¹

A román schengeni csatlakozás előkészületei már az ország Európai Unióhoz csatlakozásának évében, 2007-ben kezdődtek. Első ízben ez a szándék nem kapott nagy nemzetközi figyelmet. Már 2007. június 28-án közölte Románia a brüsszeli illetékes intézményekkel, hogy készen áll a következő témákban a szükséges értékelések megkezdésére 2008 második felében: rendőrségi együttműködés, vízumok és személyes adatok védelme. Ennek érdekében felkészültségi nyilatkozatot küldtek Brüsszelnek, ezzel jelezve, hogy készen állnak a tárgyalások folytatására.

2007. október 24-én a román kormány elfogadta *A Schengeni Akcióterv* módosított változatát. 2008. január 8. és 9. között Románia és Bulgária elfogadták a *Közös Nyilatkozatukat a Schengeni Csatlakozásról*.²

Az Unió Bel- és Igazságügyi Tanácsa (JHA) 2008. január 26-28-a közötti tanácskozásán Brdóban (Ljubljana, Szlovénia), aláírásra került Románia és Bulgária belügyminiszterei által egy közös csatlakozási nyilatkozat, mellyel jelezték szándékukat az Európai Tanács Főtitkársága irányába. Ekkor úgy nyilatkoztak, hogy tervezik az országok 2011-ben történő csatlakozását a Schengeni Egyezményhez.³

Az év szeptember 27-én Románia megkapta a hivatalos Schengeni Kérdőívet, melyet az december 2-án Brüsszelben a schengeni értékelő munkacsoport találkozáján (SCHEV) ismertettek és vizsgáltak. A következő, 2009-es évben több ízben látogatták Romániát a schengeni együttműködés előkészítésének keretében (első látogatás március 23–29. között zajlik a rendőrségi együttműködés témájában, április 29–május 1. között a személyes adatok területén, június 2–11. között a vízumok kapcsán, majd a román tengeri határok szeptember 3–7. közötti értékelése). Ezeknek az értékelésnek következménye az október 15-ei jóváhagyás a rendőrségi együttműködés, az adatvédelem és a vízumok kapcsán, melyet követően elindult az úgynevezett monitoring eljárás (follow-up).⁴ Vasile Blaga, akkori román belügyminiszter bejelentette 2010. március 4-én, hogy Románia készen áll a schengeni térségbe belépni, de az ország fő sérülékenységét még mindig az infrastruktúrában vélte felfedezni.⁵

Románia 2010. március 9-én kezdte a teljes rekonstrukciót az ukrán határon, melynek keretében öt határátkelőt kezdtek el a schengeni előírásoknak megfelelően átalakítani. Ez az év nagyon eseménydús volt a román illetékes hatóságok számára. Március 27. és április 1. között zajlott a schengeni értékelés a román szárazföldi határokról. A belügyi tárca vezetője, Vasile Blaga azt mondta már április 17-én, hogy a nagyszabású és kolozsvári repülőterek megfelelnek a schengeni térség kritériumainak, és sürgette a hatóságokat a további fejlesztések miatt.⁶

A román kormány a schengeni taggá válás felkészülési erőfeszítéseinek centralizálása érdekében létrehozott egy speciális és egyedülálló szervezetet, amely koordinálja az összes csatlakozásban érintett szervezet és intézmény tevékenységét, valamint egyetlen tárgyaló partnerként jelenik meg a többi schengeni tagállammal szemben. E szervezetet a Schengeni Csatlakozásért Felelős Igazgatóságnak hívják, a Belügyi és Közigazgatási

¹ Mensura Transylvanica Politikaelemző Csoport 2014.

² Dailybusiness.ro 2011.

³ Dailybusiness.ro 2011.

⁴ Dailybusiness.ro 2011.

⁵ Hotnews.ro 2010.

⁶ Știri de Cluj 2010.

Minisztériumhoz tartozik, a vezetője államtitkári rangú személy.⁷

A kormány a 882/05.07.2006 kormányhatározattal továbbá létrehozta az Országos Önértékelési Schengeni Bizottságot. Ez egy tanácsadó testület, amelynek nincs jogi személyisége. A Schengeni Bizottságnak vagy Nemzeti Bizottságnak nevezett bizottság összehangolja és koordinálja az összes politikát és stratégiát a schengeni csatlakozással kapcsolatban.

A Belügyi- és Közigazgatási Minisztérium és az ehhez tartozó intézmények képviselőiből tevődik össze a Bizottság és rendszeresen jelentéseket küld a kormány számára a csatlakozás felkészültség állapotáról és javaslatokat fogalmaz meg a teendőkről. Indokolt esetben határozatokat fogalmaz a kormány részére, hogy előmozdítsa a román csatlakozást.⁸

Az egyik legfontosabb intézkedése 2010. június 10-én a felülvizsgált cselekvési terv elfogadása volt, amely szerint Románia az év decemberéig kell, hogy teljesítse a kitűzött célokat a 2011-es csatlakozási időpont elérésére.⁹

Az Európai Bizottság 2010. július 20-án adott jelentése az igazságszolgáltatás állapotáról komoly okot jelentett az aggodalomra. Traian Basescu akkori román elnök szerint a korábbi hét pozitív, a hatóságok schengeni csatlakozást előkészítő munkájáról szóló jelentés után ez a jelentés nagyon nem tesz jót az ország megítélésének. Sőt Orbán Leonárd, volt elnöki tanácsadó jelzése szerint ez a negatív jelentés befolyásolni fogja a schengeni csatlakozást.¹⁰

A nemzetközi közvélemény középpontjában került Románia, a francia területen tartózkodó romániai romák kiutasítása okot adott, hogy kételkedéssel figyeljék a schengeni csatlakozást. Pierre Lellouche francia államtitkár kijelentette egy 2010. júliusi interjúban, hogy Franciaországnak fenntartásai vannak Románia csatlakozásáról a Schengeni Egyezményhez, azt állította, hogy a roma kérdés rendezése kell, hogy legyen ennek a feltétele. Ezt a francia véleményt augusztus 25-én cáfolta Vasile Blaga belügyminiszter azután, hogy egyeztetett a brüsszeli tisztviselőkkel, majd augusztus 27-én a salzburgi Miniszteri Konferencián bemutatta azt a tanulmányt, amely szerint Románia készen áll, hogy belépjen a schengeni térségbe 2011. márciusán.¹¹

A francia kormány mindeközben folyamatosan üzengetett Bukarestnek, hogy gyártson egy cselekvési tervet a romák integrációja érdekében, máskülönben Franciaország megvétózza Románia schengeni belépését. 2010. szeptember 14-én a francia kormány azt állította, hogy a legtöbb EU ország ellenzi Románia és Bulgária schengeni csatlakozását. Ennek eredményeképpen más európai országok is a francia vélemény mögé sorakoztak, Németország is olyan vélekedésnek adott hangot, hogy talán még nincs eléggé felkészülve Románia és Bulgária, hogy belépjen a schengeni térségbe. 2010. szeptember 27-én lemondott a román belügyminiszter, Vasile Blaga, ami után sokan féltek, hogy ez negatívan befolyásolhatja a csatlakozást. Ugyanezen a napon a Henri Coanda bukaresti nemzetközi repülőtér megkapta a hitelesítést mint nemzetközi légi állomás, amely megfelel valamennyi schengeni feltételnek.¹²

A francia kormány továbbra ellenezte a csatlakozást és 2010 novemberében azt

⁷ Móré 2012. 86.

⁸ Schengen Romania 2009.

⁹ Dailybusiness.ro 2011.

¹⁰ MTI 2010.

¹¹ Dailybusiness.ro 2011.

¹² Hotnews.ro 2010.

kommunikálta, hogy Románia és Bulgária majd csak 2011. nyarának folyamán lehet képes az egyezményhez csatlakozni.

A szembenállás azzal tetőzött, hogy a NATO-csúcs alkalmából, az akkori francia elnök, Nicolas Sarkozy nem akart szóba állni a román elnökkel, Traian Basescuval. Az év végén a francia és a német belügyminiszter egy levelet küldött az Európai Bizottságnak, kérve Románia és Bulgária schengeni csatlakozásának halasztását, illetve kérve a Bizottságot, hogy közöljék ezt az akkori a belga európai uniós elnökséggel és a következő soros elnöki feladatokat ellátó magyar féllel.¹³ A levél után a román kormányzati szereplők folyamatosan hangoztatták minden fórumon, hogy szerintük mennyire igazságtalan a döntés Romániával kapcsolatban.

Magyarország az egész 2011-es európai elnöksége alatt segítette Románia és Bulgária schengeni helyzetértékelését. Ekkor jelentek meg a tanácsi következtetések a schengeni állapotról, amelyek szerint mindkét ország bevezette a schengeni vívmányok összes rendelkezését. Mivel ez a téma nyomasztó hangulatot okozott az elnökség elején, ennek csitítását a magyar kommunikáció jelentős, nem várt eredménynek igyekezett beállítani.¹⁴ A feszültségek simulásának jele, hogy a francia és a német kormány elismerte az erőfeszítéseket, amely a két ország tett a schengeni csatlakozás érdekében.

De a kitűzött 2011. március 27-i csatlakozási időpont nem teljesült, hanem tovább halasztódott. 2012. március elsején a tagállamok belügyminiszterei szeptemberre halasztották a döntést.¹⁵ A 2012. szeptemberi döntés is el lett halasztva, a miatt a feltétel miatt, hogy a csatlakozáshoz két egymást követő éves jelentésben kell pozitív eredményt felmutatni.

Azóta lezajlott egy kormányváltás Romániában, olyan választás után, amely kétharmadot hozott a Victor Ponta vezette szociáldemokrata kormánynak 2012-ben. 2014-ben új elnököt választottak a liberális Klaus Werner Johanniss személyében, aki nagyon népszerű Németországban. Hatalmas reményeket fűztek hozzá hogy ebből olyan jó viszony adódik amely gyorsítani fogja az eseményeket, de ez sajnos nem következett be. A 2016-os szociáldemokrata választási győzelem sem hozott nagy csodát, a schengeni csatlakozás továbbra is elmaradt.

A csatlakozás elmaradásának igazi okait a következő fejezet taglalja.

A schengeni csatlakozás mint román geopolitikai terv

A schengeni csatlakozás Románia számára egy nagy horderejű geopolitikai célkitűzés. Azért vizsgáljuk a geopolitika szemszögéből ezt a témát, mert fontos, hogy megértsük mi is valójában Románia igazi motivációja, az európai klubhoz való tartozás szándékán túl. A geopolitika alapjainak ismerete rávilágít Románia mozgatórugóira.

A geopolitika kifejezés Pataki Gábor Zsolt szerint, két görög eredetű szóra vezethető vissza: a geosz amely a Földet jelenti, és politikosz- mely az államra utal. Mivel ez a szó nyilvánvalóan a földrajzra utal, a szóösszetétel ezért azt mutatja, a szerző szerint, hogy a geopolitikában mindig politikai mozgásról, változásról, van szó, melynek fő mozgatórugói földrajzi természetűek és melynek főszereplői fontos szerepet játszanak

¹³ Dailybusiness.ro 2011.

¹⁴ Kormányshóvivó 2014.

¹⁵ Mensura Transylvania Politikaelemző Csoport 2014.

bizonyos földrajzi területeken.¹⁶ Ez a tudomány segít nekünk, a politikatudomány művelőinek megérteni Románia igazi motivációját.

Köztudott, hogy történelmi és geopolitikai okok miatt is Romániának nagy szüksége lenne a schengeni csatlakozására, hogy óvja és védelmezze a Moldovai Köztársaság sorsát, ugyanis Románia úgy tekint erre az országra mint a saját területére, szerinte ugyanaz a nép és nyelv, amely a történelmi viharoknak köszönhetően már nem tartozik Romániához, de remélik egy nap ez másképp is alakulhat.

Románia előzőekben felvázolt szándékát támasztja alá az is, Varga Ádám szerint, hogy évekig nem volt hajlandó aláírni a határokat elismerő alapszerződést a Moldovai Köztársasággal. Erre csak 2010. november 8-án a schengeni csatlakozás körüli végső tárgyalások során alkalmazott külső nyomásgyakorlás vitte rá.¹⁷

Ugyanakkor Románia lobbizásának eredményeképpen 2014. április 28-tól a moldvai állampolgárok vízummentességet kaptak az Uniótól. Sőt Ritecz György szerint, a román állampolgársági törvény lehetővé teszi a kettős állampolgárságot, ami csak Moldáviából 250-300 ezer különböző etnikai csoporthoz tartozó személy román állampolgársághoz való jogosultságát teremtheti meg.¹⁸

Természetesen tervezik az egyesítést területileg is ezzel az országgal, de Bukarest nagyon óvatos a témában. Már 2014 tavaszán, amikor Ukrajnával kapcsolatban megjelentek problémák, az akkori román elnök, Traian Basescu hangoztatta, hogy fontos Moldova helyzetének tisztázása, de fogalmazásából érződött az orosz érdekek nem megsértésének szándéka. Az elnök hangoztatta, hogy Ukrajna területileg szétesett, meg kell védeni testvéreiket az orosz agressziótól.¹⁹ A románok folyamatos aggodalommal néztek az ukrán eseményeket 2014-ben és bíztak a NATO és az amerikai védelmi tervekben. A földrajzi elhelyezkedésének köszönhetően, tengeri kijárata miatt Románia geopolitikai jelentősége folyamatosan felértékelődik.

Ugyanakkor meg kell említeni a Dnyeszter-menti Köztársaság helyzetét. Románia figyelemmel kíséri mi lesz ezzel a területtel, amely a Moldáviai Köztársasághoz tartozik, ámbar kikiáltotta függetlenségét, viszont az orosz jelenlét nyilvánvaló, ugyanúgy, mint a bekebelezés szándéka.

A leírtakból következik Románia schengeni csatlakozásának geopolitikai szándéka, befolyását növelni a térségben és előkészíteni területileg egy későbbi egyesítést a Moldovai Köztársasággal.

Ezekből következik Brüsszel félelme, hogy támogatva Románia schengeni csatlakozását egy csomó problémát kapna az Európai Unió keleti határán, amikre senkinek nincs szüksége. Az ukrán–orosz konfliktusra nem tudott egyértelmű reakciót tanúsítani, a Nyugat mindig óvatos ha a keleti helyzetről van szó. A konfliktus mélyülésének Oroszországgal gazdaságilag egész Európára negatív hatása lenne.

Ugyanakkor a 2015-2017 közötti migrációs hullám, melynek során főleg szíriai, iraki, pakisztáni bevándorlók árasztották el Európát, új fénybe helyezheti a schengeni csatlakozást új megvilágításba kerülhet. Ez még Románia előnye is lehet, tekintettel arra, hogy az Európai Uniónak fontos a keleti határok biztonsága. A nemzetközi események ilyen alakulása gyorsíthatja a schengeni csatlakozás elérését. Vannak olyan hangok, hogy felül kell vizsgálni a schengeni egyezmény tartalmát a migrációs téma miatt. Ennek

¹⁶ Pataki 1999. 8.

¹⁷ Varga 2012. 48.

¹⁸ Ritecz 2002. 69-70.

¹⁹ Ziare 2014.

ellenére Románia nem mond le legfontosabb geopolitikai tervéről.

A továbbiakban egy rövid áttekintés következik arról milyen most, 2018-ben Románia schengeni csatlakozásának helyzete, hasznosítva a fenti következtetéseket.

Románia aktuális schengeni helyzetértékelése 2018-ben

Románia még most sem a schengeni övezet tagja, de az év elején a román diplomácia folytatta erőfeszítéseit a cél elérése érdekében.

A román uniós csatlakozási szerződés értelmében létrehozott úgynevezett együttműködési és ellenőrzési mechanizmus keretében az Európai Bizottság minden évben átfogó értékelést készít az igazságszolgáltatás működéséről, különös tekintettel a szervezett bűnözés és a korrupció elleni küzdelem helyzetére. Egyes tagállamok már korábban kijelentették, hogy csak akkor járulnak hozzá Romániai schengeni csatlakozásához, ha a bizottság két egymást követő évben pozitív értékelést tesz közzé. Ez azért lényeges, mert a schengeni övezet bővítéséről nem az Európai Bizottság dönt, ahhoz a tagországok egyhangú beleegyezésére van szükség.²⁰

Jelenleg Románia már régen érvényesíti az schengeni rendelkezéseket és úgy jár el, mint egy igazi tagállam, tehát de facto a román állam több mint 2000 km határszakaszt védelmez, biztosítva az Európai Unió keleti határát. Ehhez a szomszédos Moldovát is sikerült mozgósítania, hogy segítse Romániának a schengeni integráció eléréséhez, több mint 734 millió euró költöttek határok biztosítására. Közben elfogyott a pénzük és a reményük, főleg azoknak a moldovai állampolgárok, akik már rendelkeznek román állampolgársággal.²¹

Románia 2019 első félévében átveszi az Európai Unió soros elnökségét és szeretne a Schengeni Egyezményhez tartozni. Nagyon nehéz elhinni, hogy ez bekövetkezne, hiszen kevés az idő és a pozitív Európai Unió intézmények jelentések ellenére még mindig a tagállamoké az utolsó szó.²² Ez nagyon fájó pont Romániának hiszen van 4 tagállam amelyek nem tagjai az Uniónak (Svájc, Norvégia, Izland és Liechtenstein), ezek teljes jogú tagjai a Schengeni Egyezménynek. Ugyanakkor van 3 ország, amely ellenzi a román és bolgár Schengenhez való csatlakozást nevezetesen, Hollandia, Ausztria és Németország.²³ A három ország elismeri az erőfeszítéseket, amelyeket Románia és Bulgária tett az integráció érdekében, sőt komoly gazdasági érdekek fűződnek a két ország tagságához, ennek ellenére nem támogatják a nagy lépést. A Schengenhez való integráció megvalósítása Románia és Bulgária számára még egy távoli álom maradt 2018-ban is. A migrációs téma sem változtatta meg véleményüket, hiszen Románia és Bulgária három határátkelő komoly szakaszt felügyelnek a román- magyar, görög-bolgár és a bolgár- román. Végeredményben Görögországgal együtt a két ország komoly ellenőrzési és biztosítási pont lehet a közel-keleti migrációs áradat ellen.

A továbbiakban elemezni fogjuk a schengeni csatlakozás előnyeit és geopolitikai hasznait Románia számára. Vagyis hogy milyen politikai, gazdasági előnyöket jelentene és mennyire erősítené Schengen Románia regionális és világi pozícióját.

²⁰ MTI 2014.

²¹ Sputnik Moldova 2018.

²² Sputnik Moldova 2018.

²³ Capital 2018.

A schengeni csatlakozás előnyei és geopolitikai haszna Románia számára

Románia schengeni csatlakozása hozna egy csomó előnyt az országnak, de egész Kelet-Közép Európának is. A schengeni övezetbe tartozó tagállamok belső határain megszűnik a személyforgalom ellenőrzése. Románia számára, pont mint Magyarország esetében volt, a legfontosabb, legjelentősebb változás az lesz, hogy a schengeni övezetbe való teljes csatlakozás után az úgynevezett belső határokon – Magyarország irányába és belépése esetén Bulgária felé – megszűnik a határforgalom ellenőrzése. Lényegében szabadon átjárhatóvá válnak a határok. A külső határokon azonban szigorodik az ellenőrzés.

A szabad utazás megvalósításának fő célja, hogy elősegítse a szélesedő gazdasági kapcsolatokat, valamint elmélyítse a politikai együttműködést. A határ menti térségek közötti együttműködést a határon átnyúló gazdasági tevékenységek esetében a határellenőrzés megszüntetése lényegesen megkönnyítheti, így egyszerűbbé válik a gazdasági tevékenységek intézése.

A schengeni tagság elsősorban a tagállamok egymás iránti politikai bizalmán alapul, de a személyforgalom szabad áramlásának előnyeit természetesen az Európai Unió polgárain kívül még az ott legálisan tartózkodó külföldiek is élvezhetik. Azok a harmadik országbeli állampolgárok ugyanis, akik szabályosan léptek be a schengeni térségbe, tehát rendelkeznek a jogszabályokban határátlépéshez előírt okmányokkal, valamint betartják a tartózkodási szabályokat, három hónapot meg nem haladó időtartamban valamennyi tagállam területén szabadon közlekedhetnek.²⁴

A schengeni tagság ugyanakkor nagy felelősséget jelent, hiszen a térség külső hataraként Románia a teljes schengeni övezet biztonságáért felel.²⁵

De természetesen vannak további politikai és gazdasági előnyök is. A politika területén Bukarest növelheti befolyását a térségben. Más lesz a felfogása és az önképe mint teljes jogú tagnak. A mostani bélyegek (korrupt, problémás ország) elhalványulnak, amely a nemzetközi megítélésen is változtat. Gazdaságilag a külföldi befektetők számára pozitív üzenete lesz a belépésnek (ez egy ország, ahol a befektetések biztonságban vannak, a termékek forgalmazása és az export-import egyszerűbb, hiszen az európai határok nélküli térség része). A gazdasági növekedés ilyen helyzetben szinte borítékolható.

Geopolitikai szempontból két részterületen fog változást hozni Románia számára a Schengeni Egyezményhez való tartozás. Az első az, amit kifejtettünk, hogy megváltozik geopolitikai hovatartozása és önképe. Azok a jelzők, amely idáig kapott Románia, „Balkán”, „Délkelet-Európa”, „Szürke-zóna”, melyek nemkívánatos elnevezések a román geopolitika számára²⁶ a schengeni csatlakozás nyomán meg fognak változni. Ugyanakkor a külvélemény is más lesz.

A nagyhatalmak által támogatott belépés azt jelentené, hogy a regionális pozícióját senki nem vitatná, tekintettel a területre és lakosságra, földrajzára és jelentőségére a térségben. Nem jelentené többé biztonságpolitikai veszélyt és a Moldovai Köztársasággal kapcsolatos szándékait ezzel támogatva érvényesíthetné két formában: támogatná az európai uniós csatlakozását, az oroszokra ügyelve, vagy az egyesítés által.

Az orosz–ukrán konfliktusban megmutatkozott Románia geostratégiai jelentősége, a NATO és az USA rakétavédelmi pajzs elhelyezése növelik fontosságát. A jelentőségének

²⁴ Cégvezetés 2007.

²⁵ Stirile TVR 2014.

²⁶ Nastase 1998. 230.

az európai hatalmak általi elismerése után Románia regionális hatalommá válhat. Ennek elkerülésének szándéka lehet az akadály a zökkenőmentes belépésnek.

Viszont Oroszország viselkedése Ukrajnával szemben, a népszavazások, amelyek szétszakítják Ukrajna területi integritását, olyan viselkedés, amelyet Brüsszel aggodalommal szemlél. A folyamat vége nem egyértelmű, talán lesznek még olyan események az Unió keleti határán, amelyek gyors cselekvésre fogják ösztönözni az európai döntéshozókat, amely Románia és Bulgária esélye lehet arra, hogy belépjen a Schengeni Övezetbe.

Ez utóbbit támasztja alá egy fontos esemény. Az Európai Unió és a Moldovai Köztársaság közötti társulási szerződés megkötését 2014. június 27-ére tervezték. Ennek aláírása esetére Oroszország szankciókat helyezett kilátásba a Moldovai Köztársaság számára. Érzékelhető, hogy a Moldovai Köztársaság területén keresztezik egymást Oroszország és Románia érdekszférái. De ez még azóta sem valósult meg, az Európai Unió Társulási Tanácsa még 2018. május 3-án is dicsérte Moldovát de a társulási megállapodást még nem írták alá.²⁷ Ha ez nem valósul meg rövid időn belül, a forgatókönyv nagyon hasonló lehet az ukrajnai eseményekéhez.²⁸

Románia megvédené a Moldova Köztársaságot és minden segítséget megadna az orosz befolyás ellen, ha teljes jogú tagja lenne a Schengeni Egyezménynek. A tagság után ez Románia legmarkánsabb célja és geopolitika terve.

A továbbiakban bemutatásra kerül a tanulmány összegzése és legfontosabb következtetései.

Összegzés és konklúziók

A tanulmány bemutatta Románia schengeni csatlakozásának előkészítésének folyamatát, helyzetét és geopolitikai aspektusait. Feltérképezte a csatlakozási felkészülés kronológiáját és ismertette, milyen indokok nyomán késik Románia schengeni csatlakozása. Megállapította, hogy már 2007 eleje óta Románia folyamatosan minden előírásnak próbált eleget tenni, amelyet az Európai Bizottság pozitív fogadtatásban részesített.

Ismertette, hogy mivel a döntést egyhangúlag a tagállamok hozzák, az mindeddig várat magára. A roma kérdés miatt Franciaország, Németország és Hollandia ellenezte a belépést, de voltak országok, amely kifogásolták a korrupciót és megkérdőjelezték az igazságszolgáltatás tisztaságát. Fontos téma továbbá Romániának a Moldovai Köztársasághoz való viszonya. Schengen teret adhat egy geopolitikai tervnek, hogy Románia védelmezze ezt az országot és állampolgárait, többek között az ukrán–orosz konfliktustól, hivatkozva a közös nyelvre és múltra. Az ellenzők szerint ez is lehet az egyik akadályozza Románia felvételét a Schengeni Övezetbe.

Foglalkoztunk a schengeni csatlakozás előnyeivel és geopolitikai hasznával Románia számára is. A konklúzió azt volt, hogy vannak gazdasági és politikai előnyei a schengeni övezetbe való tartozásnak. Megváltozik Románia geopolitikai hovatartozása, Schengen egy „pozitív névjegykártya”. Ez az Európai Unió tagság elérése után új külpolitikai siker lehet Románia számára. A többi schengeni ország támogatása elismerés és pozitív vélemény egyben az országról, a földrajzi jelentőségéről, amely biztosítaná az Unió keleti

²⁷ EU-Moldova Társulási Tanács 2018.

²⁸ Mediafax.ro 2014.

határát.

Azután, tekintettel az 2014-es orosz–ukrán konfliktusra, segítheti a Moldovai Köztársaságot, mint egy „keleti testvért”, amely védelemre szorul. Szerintünk ez is lehet egy komoly akadály, ugyanis az ukrán–orosz konfliktus óta Románia már nem fogalmaz óvatosan, nyíltan vállalja Brüsszel előtt szándékait, különösen a volt román elnök Traian Basescu. Basescu szerint „A vér nem válik vízzé”, és a moldovai testvérekkel nem kizárt az egyesülés. Ez nyilván óvatosságra inti a nagyhatalmakat, mivel az Oroszországgal való konfliktus sem Németország sem Franciaország számára nem vállalható. A mostani román vezetés is hasonlóan érez, de óvatosan cselekszik. A szándék egyértelmű a Schengenhez való csatlakozás, kettős céllal, az egyik a tagság, mint az európai elithez való tartozás, a másik a Moldovai Köztársaság integrációja az Európai Unióhoz, legfontosabb védelemként az orosz befolyás ellen.

Felhasznált irodalom

- Capital: Patru țări din afara UE au aderat la spațiul Schengen (Négy Európai Unión kívüli ország csatlakozott a schengeni övezethez), 2018. február 27., <http://www.capital.ro/patru-tari-din-afara-ue-au-aderat-la-spatiul-schengen-cine-se-op.html> (Utolsó letöltés: 2018. május 21.)
- Cégvezetés: Szabadabb élet schengeni tagsaggal, 108. szám, 2007. május 1., <http://cegvezetes.hu/2007/05/szabadabb-let-schengeni-tagsaggal/> (Utolsó letöltés: 2014. december 11.)
- DailyBusiness.ro: Cronologia pregatirilor pentru aderarea Romaniei la spatiul Schengen (Az előkészületek kronológiája, Románia csatlakozása a schengeni övezethez) (szerző nélkül), 2011. január 6., <http://www.dailybusiness.ro/stiri-companii/cronologia-pregatirilor-pentru-aderarea-romaniei-la-spatiul-schengen-54700/> (Utolsó letöltés: 2014. december 14.)
- EU–Moldova Társulási Tanács: 2018. 05. 03. ülés tájékoztató, 2018. május 3., <http://www.consilium.europa.eu/hu/meetings/international-ministerial-meetings/2018/05/03/> (Utolsó letöltés: 2018. május 24.)
- Hotnews.ro: Ministrul de Interne, Vasile Blaga, si-a dat demisia. Gabriel Oprea i-ar putea lua locul la Interne, Cristian Diaconescu ar urma sa fie noul ministru al Apararii (A belügyminiszter, Vasile Blaga lemondott. Gabriel Oprea venné át a helyét. Cristian Diaconescu lenne az új védelmi miniszter), 2010. szeptember 27., <http://www.hotnews.ro/stiri-politic-7850180-video-update-ministrul-interne-vasile-bлага-dat-demisia-gabriel-oprea> (Utolsó letöltés: 2014. december 14.)
- Kormányzótanács: A magyar EU elnökség eredményeinek rövid összefoglalója, 2014. <http://eu.kormany.hu/a-magyar-elnokseg-eredmenyeinek-rovid-osszefoglaloja> (Utolsó letöltés: 2014. december 15.)
- Mediafax.ro: Rusia ar putea adopta sanctiuni comerciale împotriva Chișinăului dacă Republica Moldova semnează acordul cu UE – oficiali ruși (Oroszország kereskedelmi szankciókat alkalmazna Chisinau ellen, amennyiben a Moldovai Köztársaság aláírná az Európai Unió társulási szerződését, állítják az orosz illetékesek), 2014. május 21., <http://m.mediafax.ro/externe/rusia-ar-putea-adopta-sanctiuni-comerciale-impotriva-chisinaului-daca-republica-moldova-semneaza-acordul-cu-ue-oficiali-rusi-12642916> (Utolsó letöltés: 2014. december 14.)
- Mensura Transylvanica Politikaelemző Csoport: Románia schengeni csatlakozása, 2014.,

- http://www.mensura.ro/iras/romania_schengeni_csatlakozasa (Utolsó letöltés: 2014. december 14.)
- Dr. Móré Sándor: A schengeni együttműködés és Románia. *Scientia Iuris* 2012/1-. szám, <http://jog.sapientia.ro/data/tudomanyos/Periodikak/scientia-iuris/2012-1-2/5.pdf> (Utolsó letöltés: 2014. december 14.)
- MTI: Basescu: késhet Románia csatlakozása Schengenhez, 2010. július 20., <http://www.galamuscsoport.hu/tartalom/cikk/19728> (Utolsó letöltés: 2014. december 15.)
- MTI: Basescu: Romániának a schengeni övezetben a helye, 2014. 02. 14., elérhető: <http://szegedma.hu/hir/szeged/2014/02/basescu-romanianak-a-schengeni-ovezetben-a-helye.html> (Utolsó letöltés: 2014. december 14.)
- Nastase Dorina Maria: Apartenența geopolitică a României (Románia geopolitikai hovatartozása), in: *Analele Universității din Oradea, Seria Drept anul VI*. 1998.
- Pataki Gábor Zsolt: A geopolitika egy multidiszciplináris elemző módszer, In: *Geopolitikai szöveggyűjtemény Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest, 1999.*
- Politicaromaneasca.ro: Barosso: România ar trebui să intre cât mai rapid în spațiul Schengen (Barosso szerint Románia mielőbb be kellene hogy lépjen a schengeni övezetbe), 2014. február 14., http://www.politicaromaneasca.ro/barosso_romania_ar_trebui_sa_intre_cat_mai_rapid_in_spatiul_schengen-17262 (Utolsó letöltés: 2014. december 14.)
- Ritecz György: Az illegális migráció és az EU-csatlakozás hatása a Magyar Határőrség zöldhatár őrzetére. PhD értekezés, ZMNE, Budapest, 2002.
- Sputnik Moldova: Románia a schengeni övezetben 2018-ban, az összes állampolgár érintett, <https://sputnik.md/editorialist/20180210/17213621/romania-in-spatiul-schengen-in-2018-sunt-vizati-toti-cetatenii> (Utolsó letöltés: 2018. május 24.)
- Schengen Romania: Aderarea Romaniei la Spatiul Schengen (Románia csatlakozása a Schengeni Övezethez), 2009., <http://www.schengen.mai.gov.ro/index15.htm> (Utolsó letöltés: 2016. december 15.)
- Stirile TVR: Mi a schengeni övezet és milyen előnyöket hozna a románok számára?, 2014., http://stiri.tvr.ro/ce-este-spatiul-schengen-si-ce-avantaje-le-ar-duce-romanilor_27779.htm (Utolsó letöltés: 2014. december 14.)
- Știri de Cluj: Aeroportul Cluj indeplineste conditiile Schengen (A kolozsvári repülőtér minden schengeni elvárásnak megfelel), 2010., <http://www.stiridecluj.ro/economic/aeroport-cluj-schengen> (Utolsó letöltés: 2014. december 14.)
- Varga Ádám József: Románia euroatlanti és európai csatlakozásának folyamata, eredményeinek hatása regionális pozícióra, PhD értekezés, ZMNE, Budapest, 2012.
- Ziare: <http://www.ziare.com/alegeri/alegeri-europarlamentare-2014/in-romania-castigarea-europarlamentarelor-ridica-miza-pentru-presedintie-ex> (Az európai parlamenti választások 2014 – Romániában az európai parlamenti választások nyeresége emeli a tétet az elnök számára), 2014., (Utolsó letöltés 2014. december 14.)
- Ziare: Basescu vrea unire cu Republica Moldova, dar fara Transnistria, (Basescu uniót szeretne a Moldovai Köztársasággal, de Dnyeszter-menti Köztársaság nélkül), 2018. április 13., <http://www.ziare.com/basescu/pmp/basescu-vrea-unire-cu-republica-moldova-dar-fara-transnistria-1509609> (Utolsó letöltés: 2018. május 20.)

Simona Komjáti-Gardó: Romania's accession to Schengen as a geopolitical objective

The study is intended to illustrate the steps taken in Romania in order to identify and implement the most important geopolitical plan, the Schengen accession. After become a full member of the European Union in January 2007, Romania and its neighbour Bulgaria are making great efforts to connect to the Schengen area.

This topic is of great relevance since the Ukrainian-Russian conflict has also highlighted the importance of a security pledge in the accession of Romania and Bulgaria to the Schengen Convention, stabilizing the eastern border of the European Union. At the same time, Member States of the Schengen Convention want to renegotiate border openness and free movement as a fundamental right of the Convention, because of the migration.

The study shows that, despite the overwhelming fact of migration, why Romania's political elite still thinks as a useful step of joining Schengen in 2018 and why is referred to as the most important geopolitical plan of public discourse in Romania.

POKORNYI ZSANETT: A KORMÁNYZATI NAPIREND ÉS A TÖRVÉNYHOZÁS ÖSSZEFÜGGÉSEI MAGYARORSZÁGON

Bevezetés

A rendszerváltással létrejött demokratikus arénában az új politikai szereplők belépése mellett a szakpolitikai területek közötti erőviszony-átrendeződés is megkezdődött. A belpolitikai és a nemzetközi események alakulása, a kormányzati napirend és a parlamenti munka jellege jelentős hatást gyakoroltak a magyar politikai rendszerben jelen lévő közpolitikai területek szerepére. Míg bizonyos ügyek időről-időre kiemelt pozícióba kerültek, más kérdések kevesebb figyelmet kaptak mind a politikai szereplők, mind a közvélemény felől. Jelen tanulmányban a szakpolitikai területek kormányzati napirenden, valamint a törvényhozási folyamatok során megfigyelhető hangsúly-eltolódásait vizsgáljuk.

A rendszerváltást követően a magyar politikában három közpolitikai terület tudott kiemelkedni: a makrogazdaság, a külpolitika, valamint a kormányzati működés kérdései. Felvetésünk szerint e hangsúlyok a parlamenti munka – a kormányzati tevékenység, valamint a törvényhozás – során is kirajzolódtak.

A kormányzati napirendet a parlamenti felszólalások segítségével vizsgáltuk. A nemzetközi szakirodalom alapján¹ azonban nem elhanyagolható, hogy a kormányzat mely tagjának beszédeit vizsgáljuk. A társadalom számára legfontosabb vagy a kormányzati munka főbb irányait érintő kérdések általános szabályként a végrehajtó hatalom hierarchiájának csúcsán álló miniszterelnöktől hangzanak el. Az egy-egy szakpolitikára korlátozódó miniszteri beszédekkel ellentétben, a kormányfő egyebek mellett az aktuális bel- és külpolitikai eseményekre reagál, átfogóan ismerteti a kormányzati munkát, valamint a főbb szakpolitikai ügyeket is bemutathatja.

Felvetésünk szerint a rendszerváltás utáni demokratikus átrendeződés során kiemelkedő közpolitikai témák a törvényhozási folyamatok során is előtérbe tudtak kerülni.² A szakpolitikákat szabályozó rendeletek és törvények mennyiségi változásait vizsgálva megfigyelhető, hogy a parlamenti beszédek fő témái a törvényhozás során is hangsúlyossá váltak.

Jelen tanulmányban a magyar politikai színtéren jelen lévő szakpolitikai területek szerepének változásait az ülésnapokon elhangzott kormányfői felszólalások közpolitikai tartalma, valamint a szakpolitikai területeket lefedő jogszabályok mennyiségi változásai tükrében vizsgáljuk a 1990-2018 közötti időszakra vonatkozóan. Első lépésként a nemzetközi szakirodalom áttekintését, valamint a magyar viszonyokba történő átültetését végezzük el. Ezt követően ismertetjük hipotéziseinket, a felhasznált adatbázisainkat és a kutatásunk módszertanát. Tanulmányunk eredményeink ismertetésével zárul. Számításaink alapján a miniszterelnöki parlamenti felszólalásokban megjelenő szakpolitikák hangsúly-eltolódásai megfigyelhetők a vonatkozó jogszabályok számának változásaiban is, melyek együttesen átfogó képet mutathatnak a területek politikai színtéren betöltött szerepéről.

-

¹ Lásd Bevan-John-Jennings 2011.

² Lásd továbbá Pokorny 2018.

A kormányfők parlamenti felszólalásai és a törvényhozás folyamatai

A rendszerváltással létrejött demokratikus politikai színtér a parlamenti munka folyamatait is átalakította. Az Alkotmánybíróság, az Állami Számvevőszék, a köztársasági elnöki intézmény felállítása, az önkormányzati struktúra kiépítése, valamint az ellenzéki erők jogosítványainak bővítése új szereplőket emelt a döntéshozatali folyamatokba.³ S bár a kiszélesedett paletta a kormányzati munkának is korlátokat szabott, a rendszerváltás után létrejött alkotmányos keret a végrehajtó hatalom parlamenttel szembeni megerősödését eredményezte. Az országgyűlésben helyet foglaló kormánytöbbségnek köszönhetően a törvényhozási folyamatok során a végrehajtó hatalom akarata dominált. A hatályba lépő törvények egyre táguló keretei lehetőséget biztosítottak a kormány számára, hogy kiadott rendeletei útján saját érdekeinek megfelelően alakíthassa a szakpolitikai területek szabályozásait.⁴

A végrehajtó hatalom politikai struktúrából való kiemelkedése a szakpolitikák napirenden betöltött szerepét is felértékelte. A kormányzati stratégiák, úgy mint a belpolitikai-, valamint a nemzetközi eseményekre adott válaszok, a szakpolitikai reformok mennyisége és minősége ezáltal a kormányzati agendán szereplő témák közötti erőviszonyokra is kihatott.

A politikai vezetők formális és informális eszközök széles táráat használhatják fel a kormányzati munkát meghatározó közpolitikai témák bemutatására. Interjúkat adhatnak, találkozókra vehetnek részt, valamint beszédeket tarthatnak. S bár jogszabályi úton közvetlenül befolyásolhatják a szakpolitikai területek szabályozásait, a kevésbé direkt csatornák – különösképp a beszédek – a közvéleményt alakítva jelentős hatást gyakorolhatnak a politikai rendszer aktuális állapotára. Azonban, míg az előre meghatározott ügyek és események köré épülő rendezvények során a résztvevők felől érkező kérdések és észrevételek jellege az elhangzott beszédek közpolitikai tartalmát is alakíthatja, a parlamenti felszólalások esetén a beszélő által előre meghatározott szakpolitikai ügyek kerülhetnek előtérbe.⁵

Az ülésnapokon elhangzott beszédek a végrehajtó hatalom napirendjén szereplő domináns közpolitikai ügyeket tartalmazzák. A kormánytagok felszólalásai azonban eltérő minőségben befolyásolhatják a törvényhozás kimenetelét, több okból. Egyfelől, a kormányzati hierarchia csúcsán álló miniszterelnök, valamint a miniszterek beszédeinek időtartamáról eltérően rendelkezik a hatályos *Házszabályi Rendelkezések*⁶. A felszólalások időtartama a beszédben megjelenő szakpolitikai kérdések súlyozásának fontos mércéje. Az öt perces korlátozott miniszteri felszólalás várhatóan kevesebb ügyet tartalmaz⁷, mint a húsz perces, mélyebb hangvétellű beszédek. Másfelől, a társadalom számára leginkább lényeges, illetőleg a kormányzati munka főbb irányait érintő kérdések

³ Körösi 2015a.

⁴ Pesti 2002.

⁵ Bevan-John-Jennings 2011.

⁶ Míg a C. cikk 18. § (2) értelmében „A köztársasági elnök és a miniszterelnök felszólalásának, ehhez a képviselőcsoport-vezetők hozzászólásának, valamint a köztársasági elnök és a miniszterelnök viszonválaszának időtartamát a Házbizottság állapítja meg.”, a (3) értelmében „A miniszter legfeljebb ötperces felszólalásra jogosult.”

www.parlament.hu/documents/10181/56582/Hsz+v%C3%A9gleges/28f34e5b-92e9-4ade-b738-6b75458e0fed

⁷ Az egyes tárcaért felelős miniszterek felszólalásainak tartalma várhatóan az általuk irányított szakpolitikai területekre korlátozódnak.

általános szabályként a kormányfő beszédeiben hangzanak el. Parlamenti felszólalásai az aktuális bel- és külpolitikai eseményekre reagáló, a kormányzati munkát és a hangsúlyos szakpolitikai ügyeket bemutató beszédek. Rövid vagy középtávú célokat jelölhetnek ki, melyek szimbolikus kommunikációs elemek használatával válnak érthetőbbé és fontosabbá a hallgatóság számára. A kormányfői beszédekben megjelölt ügyek ezáltal szimbolikus jelentéssel bírnak, s várhatóan jelentős befolyást gyakorolhatnak a kormányzati agenda aktuális viszonyaira.⁸

Azonban, míg a parlamentben elhangzott miniszterelnöki felszólalások a kormányzati munka aktuális állapotát és főbb irányait mutatják be, a szakpolitikák politikai arénában betöltött szerepéről csak részleges információval szolgálnak. A közpolitikai témák közötti erőviszonyok átfogó vizsgálatához így a végrehajtó hatalom napirendjének megfigyelése mellett a szakpolitikai területeket szabályozó jogszabályok elemzése elengedhetetlennek bizonyul.⁹

A törvényhozási folyamatok szakpolitikai eredményeit a hatályba lépett jogszabályok tükrözik vissza. Magyarország Alaptörvényének értelmében jogszabálynak a törvényt, a kormányrendeletet, a miniszterelnöki rendeletet, a miniszteri rendeletet, a Magyar Nemzeti Bank elnökének rendeletét, az önálló szabályozó szerv vezetőjének rendeletét és az önkormányzati rendeletet tekintjük.¹⁰ Megalkotásuk során biztosítani kell, hogy az Alaptörvényből eredő tartalmi és formai követelményeknek, a nemzetközi jogból és az európai uniós jogból eredő kötelezettségeknek, s a jogalkotás szakmai követelményeinek is megfeleljenek, valamint illeszkedjenek a jogrendszer egységébe is.¹¹

Felvetésünk szerint a magyar politikai szintéren jelen lévő szakpolitikai területek szerepének felértékelődése, valamint gyengülése a miniszterelnök parlamentben elhangzott felszólalásaiból, valamint a jogszabályok számának változásaiból is visszatükröződhet. Ez utóbbi esetén valamennyi vonatkozó jogszabályt érintheti – a szakpolitikai rendelkezések tágabb kereteire, s a szűkebb szabályozások eredményeire is kiterjedhet. A felszólalások, valamint a jogszabályok közpolitikai tartalmának összevetése ezáltal megfelelő indikátorként szolgálhat a kormányzati és a parlamenti munka vizsgálatára.

A parlamenti felszólalásokban és a jogszabályokban megjelenő szakpolitikai témák közötti megosztottság, más néven diverzitás¹², valamint a megjelenő szakpolitikai ügyek gyakorisága két szinten vizsgálható. Vonatkozhat a kormányzati agendán jelen lévő valamennyi szakpolitika együttes változásaira, valamint egy adott ügy súlyának eltéréseire is. S bár külön-külön is értelmezhetőek, folyamatos interakciójuk révén együttesen határozzák meg az ügyek közötti dinamikák változásait¹³ Magyarország esetében ez a kapcsolat különösen szorossá vált. A demokratikus átrendeződés előnyei mellett ugyanis számos nehézséget is tartogatott a politikai vezetők számára. Az átmeneti időszakot jellemző bizonytalanság éles politikai és ideológiai vitákat eredményezett¹⁴, amely miatt szinte valamennyi szakpolitikai terület konfliktusossá vált. A kiemelt ügyek, valamint a rájuk kínált kormányzati megoldások szerepe felerősödött az ingatag

⁸ Jennings et al. 2011

⁹ Rasch-Tsebelis 2013.

¹⁰ Magyarország Alaptörvénye T cikk (2) www.parlament.hu/irom39/02627/02627.pdf

¹¹ 2010. évi CXXX. törvény a jogalkotásról II. Fejezet 2 § (4) www.net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1000130.TV

¹² Lásd McCombs-Zhu. 1995; Peter, H. – De Vrese. 2007

¹³ Boydstun-Bevan-Thomas 2014.

¹⁴ Körösenyi 2015b.

helyzetben, így gyakorolva hatást a többi szakpolitikai terület pozíciójára, s ezáltal a parlamenti munka alakulására is.

A demokratikus rendszerváltással létrejött politikai aréna megkövetelte a kiemelt pozícióban lévő kormányzattól, hogy munkája a magyar közpolitikák teljes körét lefedje. A miniszterelnök felszólalásaiban valamennyi terület aktuális állapotáról beszámoljon, jelezvén, hogy a politikai színtér egészét képes irányítani. A jogszabályokban szintén szükségessé vált az arányos megosztottság, hiszen a demokratikus rendszer hosszú távú stabilizálása valamennyi szakpolitikai területen hasonló mennyiségű és minőségű szabályozás életbe léptetését követelte meg.

Az új politikai berendezkedés a szocialista zárt struktúra után nyitottá vált a belpolitikai, valamint a nemzetközi színtér felől érkező információk befogadására és feldolgozására. A felélénkült pártpolitikai verseny mellett az „Európához történő visszatérés”¹⁵ igénye a Magyarországon kívülről érkező ingerek hatásait is erősítette, jelentősen élénkítve ezzel az információk áramlását.

A felerősödő információhullámok folyamatos monitoringozása és feldolgozása azonban komoly kihívás elé állítja a politikai vezetőket. A külső tényezők hatása, úgy, mint az idő, a pártok és ideológiák versengése, valamint saját erőforrásainak korlátozottsága¹⁶ miatt a kormányzat nem képes a felé áramló információk között folyamatos egyensúlyt fenntartani. A külső hatások, valamint figyelemének véges természete rákényszeríti, hogy napirendjének hosszú távú egyensúlyi állapotát időről időre néhány ügy kiemelésével szakítsa meg.¹⁷ Általános szabályként a politika aréna legfontosabb ügyeit¹⁸, valamint hatalmának hosszú távú stabilizálására lehetőséget nyújtó kérdéseket jelöli meg preferenciaként.

A kormányzati napirend dinamikáit vizsgáló nemzetközi szakirodalom eredményei alapján¹⁹ a kiemelt közpolitikai ügyek jellemzően a makrogazdaság, a külpolitika, valamint a kormányzati működés területéhez kapcsolódnak. Ezen szakpolitikai területek közös jellemzője, hogy szabályozásaik egyszerre több, kisebb közpolitikai témát is érintenek, mely tendencia mind a felszólalásokban, mind a jogszabályokban megjelenik.

Például, Antall József miniszterelnök 1990. május 22-én az országgyűlésben elhangzott felszólalásában a következőket mondta: „A Magyar Köztársaság független, a nemzeti érdekek elsődlegességén alapuló külpolitikát fog folytatni. [...] A gazdasági átalakulás eredményessége mellett elsősorban külpolitikánkon múlik, hogy az elmúlt években megszerzett előnyt és a térségünkben kialakult hatalmi átrendeződést kihasználva megszilárdítjuk-e helyzetünket, és el fogjuk-e tudni foglalni a hagyományainkból és földrajzi helyzetünkéből fakadó, bennünket megillető helyet”²⁰ Beszédében a magyar külpolitika jelentőségét hangsúlyozza (s említés szintjén kitér a gazdasági átalakulás eredményességének kérdésére is), amely sikere azonban valamennyi szakpolitikai terület állapotára is hatást gyakorolhat.

¹⁵ Jeszenszky 2002. 170.

¹⁶ Lásd Zhu 1992.

¹⁷ Jones-Baumgartner 2005.

¹⁸ Jones-Baumgartner 2004.

¹⁹ Alexandrova, Carammia, Timmermans 2012.

²⁰ Részlet Antall József miniszterelnök 1990. május 22-én tett parlamenti felszólalásából. A felszólalás teljes szövege az MTA PTI CAP kutatócsoport Miniszterelnöki beszédek (1990-2015) adatbázisából elérhető.

www.docs.google.com/spreadsheets/d/11AuDFuHbhbshiR7kCIoO4dd6KNOrUSGJcpqjKJgNnXQ/edit#gid=2014038779

A szakpolitikák közötti kapcsolat a jogszabályok tartalmából is visszatükröződhet. Jellegzetes példa erre az éves költségvetések tartalma. A 2016. évi XC törvény Magyarország 2017. évi központi költségvetéséről például a Nyugdíjbiztosítási Alappal, valamint az Egészségbiztosítási Alappal²¹ összefüggő rendelkezéseket is megállapít, melyek, mint szakpolitikai terület, a szociálpolitikához, valamint az egészségügyhöz sorolhatók.

A politika folyamatos mozgása egy-egy szakpolitikai terület hirtelen kiemelkedését is okozhatja. Többek között a napjainkban egyre hangsúlyosabbá váló bevándorláspolitikai esetében is hasonló változásokról beszélhetünk. 2015 előtt a magyar bevándorláspolitikai ritkán került előtérbe. Az Európán végig söprő migrációs válság azonban a magyar kormányzati agenda szerkezetét gyökeresen átalakította. A hirtelen megerősödő migráns hullámok, az embercsempészet fellendülése, valamint a terrorcselekmények számának megemelkedése²² rendre fókuszálta a kormány, s a miniszterelnök figyelmét. A megváltozott nemzetközi színtér lehetőséget teremtett az EU menekültpolitikájának támadására, az európai és a magyar keresztény értékek védelmezésének hangsúlyozására²³, s a belpolitikai csatározások felélénkítésére, melynek köszönhetően a magyar bevándorláspolitikai a miniszterelnöki beszédekben is rendre előkerült. A terület politikai arénába történő hosszú távú beágyazódását a jogszabályok szintjén bekövetkező változások is erősíthetik. A nemrégiben előterjesztett Stop Soros törvénycsomag-javaslat például e szerepet töltheti be, mely az illegális migrációt támogató szervezetek társadalmi felelősségvállalásáról, az illegális migrációt támogató szervezetek társadalmi felelősségvállalásáról, valamint az idegenrendészeti távortartásról is tartalmaz törvényjavaslatot²⁴.

Felvetésünk szerint a parlamenti felszólalások közpolitikai tartalmának, valamint a területet szabályozó jogszabályok mennyiségi vizsgálata átfogó képet nyújthat a szakpolitikák politikai arénában betöltött aktuális helyzetéről. A felszólalásokból visszatükröződő kormányfői preferenciák – bár befolyásolhatják a többi politikai szereplő stratégiáit – ugyanis önmagukban a politikai színtér viszonyairól csak részleges információval szolgálnak. A beszédekben a miniszterelnök kijelöli a célokat, melyeket a kormány a jogszabályok útján képes hosszú távon integrálni a politikai arénába. A kormányzat felé érkező hatalmas információmennyiség ugyanis folyamatosan módosítja szakpolitikák közötti dinamikákat, melyek pozíciója így soha nem állandó, a status quonak megfelelően gyengülhet vagy erősödhet.²⁵

A felszólalások, valamint a törvényhozási munka által lefedett szakpolitikai témák közötti szignifikáns eltérések a kormányzati hatalom stabilitását is gyengíthetik.²⁶ A szóban kijelölt preferenciák, valamint a jogszabályi tartalom közötti éles különbségek ugyanis a politikai ellenfelek lehetőségeit növelik a kormányzati munka kritizálására,

²¹ 2016. évi XC törvény Magyarország 2017. évi központi költségvetéséről II. Fejezet 7-8. cikk www.net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=a1600090.tv

²² Metz 2017.

²³ Kiss 2016.

²⁴ A Stop Soros törvénycsomag-javaslat elérhető a Magyar Kormány hivatalos honlapján www.kormany.hu/download/c/9a/41000/STOP%20SOROS%20T%C3%96RV%C3%89NYCSOMAG.pdf

²⁵ Jones-Baumgartner 2005.

²⁶ Bevan-John-Jennings 2011.

valamint alternatívák kidolgozására és legitimálására²⁷, mely a politikai verseny élénkítésével a kormányzat pozícióját is gyengítheti.

A politikai aréna ugyanis körkörös folyamatokat generál szereplői között. Ahogyan a bel- és külpolitikai színtérről érkező hatások alakítják a kormányzati napirendet, úgy a végrehajtó hatalom preferenciái is befolyásolják a többi szereplő stratégiáit. Az aktorok közötti verseny erősödése ezáltal a kormányzat felé érkező információ mennyiségét is generálja, mely a kormányzati napirend viszonyaira is visszahat.²⁸

Kérdés, hogy a parlamenti felszólalásokban hogyan oszlanak meg a közpolitikai ügyek? A beszédekből kirajzolódó tendenciák megfigyelhetőek-e a szakpolitikai területeket szabályozó jogszabályok számának változásai esetén?

A magyar kormányzati- és parlamenti munka vizsgálatát jelen tanulmányban három hipotézis tesztelésével végezzük el.

H1: A kormányfői parlamenti felszólalásokban említett szakpolitikai témák arányos megoszlását a makrogazdaság, a külpolitika, valamint a kormányzati működés területéhez kapcsolódó ügyek kiemelkedése szakítja meg. A kormányzati napirend dinamikáit elemző nemzetközi szakirodalom eredményei alapján²⁹ a kiemelt közpolitikai ügyek jellemzően a makrogazdaság, a külpolitika, valamint a kormányzati működés területéhez kapcsolódnak. Feltevésünk alapján ez a trend a magyar politikai rendszert vizsgálva is megfigyelhető, mely kérdések előtérbe kerülése indirekt módon egyszerre több szakpolitikai terület állapotát is képes befolyásolni.

H2: A szakpolitikai területek parlamenti felszólalásokban megfigyelhető kiemelkedése az e területeken hatályba lépő jogszabályok mennyiségi változásaiban is megfigyelhető.

H3: A vizsgált időszakban a szakpolitikák politikai színtéren betöltött szerepének változásait a kormányfői parlamenti felszólalásokból kirajzolódó hangsúly-eltolódások, valamint a vonatkozó törvények és rendeletek számának egyidejű, azonos irányú mozgása jelzi.

A nemzetközi napirend kutatások eredményei alapján³⁰ a közpolitikai témák politikai arénában betöltött szerepének változásai a felszólalásokból kirajzolódó hangsúly-eltolódások, valamint az e területeket szabályozó jogszabályok mennyiségi változásaiból is visszatükröződnek. Mindez arra utal, hogy amennyiben egy közpolitikai kérdés hangsúlyosan jelenik meg a felszólalásokban, az e területen hatályba lépő jogszabályok száma is emelkedhet. Azonban, ha a közpolitika gyakorisága csökken a beszédekben – vagy egy új szakpolitika hatására vagy a kiegyensúlyozódás révén – a területet szabályozó jogszabályok mennyisége is csökkenhet, melyek a beszédekben megjelenő tartalmi változásokkal párhuzamosan mozoghatnak.

²⁷ Bara 2005.

²⁸ Jennings et al. 2011.

²⁹ Alexandrova, Caramnia, Timmermans 2012.

³⁰ Bevan, John, Jennings 2011.

Adatok és módszertan

Felhasznált adatbázisok

Jelen tanulmány a rendszerváltás utáni politikai arénában jelen lévő szakpolitikai területek vizsgálatát a kormányfői parlamenti felszólalások közpolitikai tartalmának, valamint az egyes szakpolitikai területeket lefedő jogszabályok mennyiségi változásainak elemzésével végzi el.

Felvetéseink teszteléséhez a Comparative Agendas Project (továbbiakban: CAP)³¹ magyar kutatócsoportja³² által felépített három – az 1990 és 2015 között elhangzott miniszterelnöki parlamenti felszólalásokat, kiadott rendeleteket, valamint hatályba lépő törvényeket összegző – adatbázist használunk fel.³³ A beszédekben elhangzott és az írásbeli dokumentumok által lefedett szakpolitikai témákat mindhárom esetben a magyar CAP kutatócsoport kódkönyvében³⁴ szereplő 21 közpolitikai kód alapján határoztuk meg³⁵ (1. táblázat).

1. táblázat. A Comparative Agendas Project Magyarországra alkalmazott közpolitikai kódjai

1. Makrogazdasági politika	13. Szociálpolitika
2. Emberi Jogok	14. Területpolitika és lakásügy
3. Egészségügy	15. Pénzügyi számaloyozás, belkereskedelempolitika
4. Agrárpolitika	16. Honvédelem
5. Foglalkoztatáspolitikai	17. Tudomány-, és technológiapolitika
6. Oktatáspolitikai	18. Külkereskedelmi politika
7. Környezetvédelmi politika	19. Külpolitika
8. Energiapolitika	20. Kormányzati működés
9. Bevándorláspolitikai	21. Földpolitika és természeti erőforrások
10. Közlekedéspolitikai	23. Kulturális politika
11. Igazságügy és büntetőpolitika	

Forrás: Saját készítésű táblázat a magyar Comparative Agendas Project kódkönyve alapján

A magyar CAP kódkönyv a nemzetközi projektet alapító amerikai professzorok, Bryan Jones és Frank Baumgartner által létrehozott amerikai kódkönyv alapján készült³⁶, több okból. Egyfelől, a Comparative Agendas Projektben részt vevő országok által alkalmazott minta nemzetközi szintű összehasonlító elemzéseket tesz lehetővé. Másfelől, az amerikai kódkönyv kódjai a Magyarországon hangsúlyos szakpolitikai témákat is lefedik. A magyar kutatócsoport által felépített szerkezet azonban szinte valamennyi főcsoport

³¹ A Comparative Agendas Project Bryan Jones és Frank Baumgartner által létrehozott nemzetközi projekt, amely többek között az Egyesült Államokban és számos európai országban működik. Ld a nemzetközi projekt hivatalos honlapja: www.comparativeagendas.net/

³² A magyar CAP Projekt az MTA TK Politikatudományi Intézetében működik az OTKA támogatásával. Ld. a magyar projekt hivatalos honlapja: www.cap.tk.mta.hu/

³³ Lásd Boda-Sebők 2015.; Boda-Sebők 2018.

³⁴ Ld. a magyar CAP projekt kódkönyve. www.cap.tk.mta.hu/kozpoltikai-magyar

³⁵ A beszédek kódolásának szabályai eltérnek az írásos dokumentumok elemzésétől, amennyiben a szóban elhangzott beszédekben általános, közpolitikai tartalommal nem bíró szövegrészletek is megjelennek. A nem szakpolitikai tartalom kiszűrésére egy dichotóm változót vezettünk be, melyben 0 értékkel a szakpolitikai témákat, 1-el pedig a nem szakpolitikai tartalmakat jelöltük.

³⁶ Ld. Comparative Agendas Project nemzetközileg elfogadott kódkönyve. <https://www.comparativeagendas.net/pages/master-codebook>

esetében tartalmaz egy kizárólag Magyarországra vonatkozó alcsoportot is, mely a nemzetközileg elfogadott kódkönyvben nem szerepel.³⁷

Azon esetekben, amikor egy téma több közpolitikai csoportba is beilleszthető, az adott ügy jellegét vettük figyelembe. Például, a foglalkoztatáspolitikához kapcsolódó kérdések a makrogazdaság, valamint a munkaügyek csoportjába is kerülhetnek. Abban az esetben, ha a főbb trendekre vonatkoznak, a makrogazdaság, azonban, ha speciális jellegük indokolja (például a munkahelyi körülményeket érintik), a munkaügyek kategóriája alá sorolódnak. A magyar kódkönyv ezáltal a főbb trendeket, valamint a speciális eseteket külön kezelve összehasonlító, valamint ok-okozati összefüggéseket vizsgáló elemzésekre ad lehetőséget.

A kódolást a nemzetközi kutatócsoportok által alkalmazott eljáráshoz hasonlóan mind a fő- (major topic), mind az altémára (subtopic) vonatkozóan kettős vagy kódolással végeztük el, melyek különbözősége esetén egy harmadik projektmunkatárs döntött a végső kód használatáról.

A parlamenti felszólalásokat összegyűjtő adatbázis

A parlamenti felszólalásokat a CAP projekt „Miniszterelnöki beszédek (1990-2018)”³⁸ elnevezésű adatbázisa segítségével vizsgáltuk, mely a rendszerváltás után hatalom lévő magyar miniszterelnökök 1990 és 2018 között elhangzott parlamenti felszólalásait gyűjti össze. Az adatbázis 263 kormányfői beszédet tartalmaz.

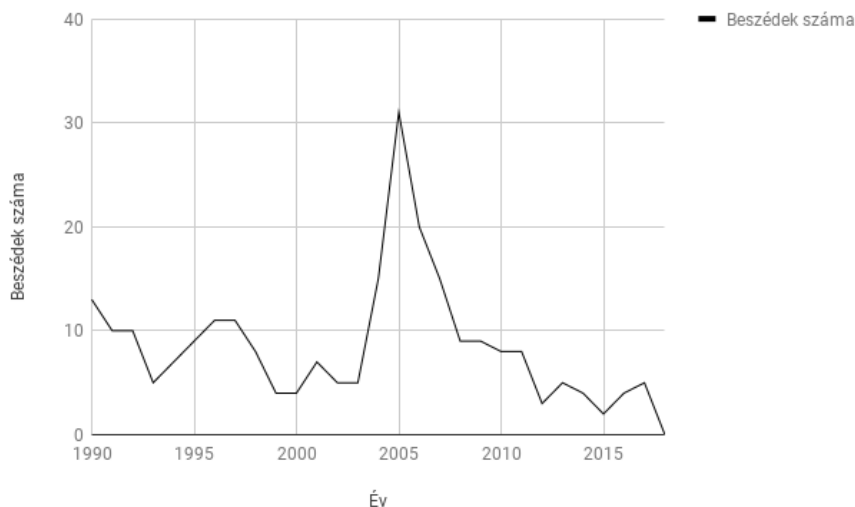
A beszédeket vizsgáló napirend-kutatások általános szabályként a politikai vezetők éves ceremóniális felszólalásait tartalmazó adatbázisokat építenek³⁹. Magyarországon azonban az ülészakot elindító, valamint az éértékelő beszédek az első és az utolsó ülésnapon, s nem egy külön eseményen hangzanak el. A miniszterelnök felszólalása után több képviselő is szót kaphat, mely miatt a nyitó- és záró beszédek sem struktúrájukban sem tartalmukban nem térnek el gyökeresen a többi vitanapon elhangzott miniszterelnöki felszólalásoktól. Az hasonlóságaik miatt így adatbázisunkba valamennyi ülésnapon elhangzott kormányfői beszédet beemeltünk. Kivettük azonban az ellenzéki padsorokból érkező kérdésekre és felszólalásokra adott válaszokat. Az ilyen típusú felszólalások ugyanis nem a kormányzati napirenden szereplő ügyek közötti dinamikákat tükrözik, hanem a politikai ellenfelek számára fontos ügyekre, vagy politikai támadásra reagálnak. A magyar kormányfők eltérő módon alkalmazzák a parlamenti felszólalások nyújtotta lehetőséget preferenciáik megjelölésére. A felszólalások éves számának változásai jelzik a parlament kínálta fórum használatának gyakoriságát (1. ábra).

³⁷ Ld. 19. Külpolitika főcsoport, amelyben a 1930 kód a határon túli magyarok helyzetét vizsgálja.

³⁸ Ld. MTA TK CAP hivatalos honlapjának Miniszterelnöki beszédek aloldala: www.cap.tk.mta.hu/miniszterelnoki-beszedek-1990-2015

³⁹ Ld. például az angol vagy a holland CAP kutatócsoport munkája: www.comparativeagendas.net/

1. ábra A magyar miniszterelnökök parlamenti felszólalásainak száma (1990-2018)

A parlamentben elhangzott miniszterelnöki beszédek a szakpolitikai területek súlyozásával lehetőséget nyújtanak a döntéshozatali folyamatok közvetlen befolyásolására. A vizsgált időszakban a baloldali kormányok vezetői meglehetősen gyakran alkalmazták ezen módszert, amely a parlamentben elhangzott beszédek számában is visszatükröződik (lásd például 1995, 2005). Ezzel szemben, a jobboldali kormányfők inkább az országgyűlésen kívüli fórumokat használták céljaik és programjaik bemutatására. Mivel az ilyen típusú beszédek szabályai a parlamenti felszólalásoknál rugalmasabbak (például nincs időkorlát), a beszélő közelebb hozhatja mondanivalójának üzenetét az állampolgárokhoz. Ez a stratégia tükröződik vissza például Antall József és Orbán Viktor beszédskázámaiban is, melyek lényegesen elmaradnak a baloldali vezetők parlamenti felszólalásaitól.

A rendeleteket és a törvényeket összegyűjtő adatbázisok

A jogszabályok szakpolitikai tartalmának elemzésére a magyar CAP kutatócsoport „Rendeletek (1990-2018)”⁴⁰, valamint „Törvények (1790-2018)”⁴¹ elnevezésű adatbázisait használtuk fel.

A rendeleteket összefogó adatbázis a Magyarország Alaptörvénye⁴² által a jogszabály kategóriája alá eső rendeleteteket, nevezetesen a kormányrendeleteket, a miniszterelnöki rendeleteket, a miniszteri rendeleteket, a Magyar Nemzeti Bank elnökének rendeleteit, valamint az önálló szabályozó szerv vezetőjének rendeleteit tartalmazza. A törvényeket tartalmazó adattábla⁴³ az 1990 és 2018 között hatályba lépő törvényeket gyűjti össze. A rendeleteket tartalmazó adatbázis 17784, míg a törvényeket áttekintő tábla 7939 elemet tartalmaz.

A rendeletek és a törvények hasonló szerkezettel és tartalommal bírnak. A lazább szerkezetű dokumentumokkal ellentétben teljes szövegük egy adott szakpolitika köré

⁴⁰ Ld. MTA TK CAP hivatalos honlapjának Rendeletek aloldala: www.cap.tk.mta.hu/rendeletek

⁴¹ Ld. MTA TK CAP hivatalos honlapjának Törvények aloldala: www.cap.tk.mta.hu/torveny

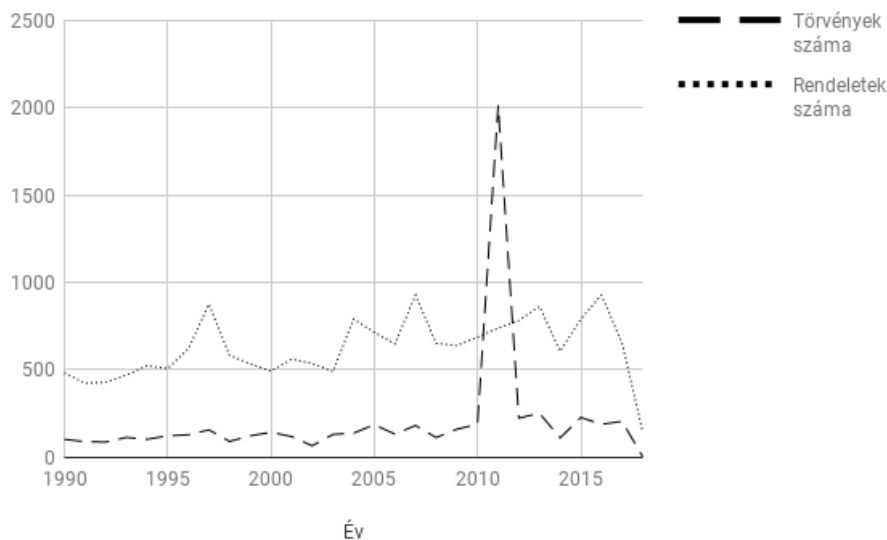
⁴² Magyarország Alaptörvénye T cikk (2) www.parlament.hu/irom39/02627/02627.pdf

⁴³ Az adatbázis Molnár Csaba kollégám koordinálása mellett készült.

írodik. Annak ellenére, hogy szórványosan előfordulhat közpolitikai jelentéssel nem bíró szövegrészlet⁴⁴, a jogszabályok szerkezeti és tartalmi tulajdonságai nem indokolják a beszédek esetében alkalmazott dichotóm változó bevezetését.

A parlamenti felszólalásokhoz hasonlóan, a jogszabályok éves értékeinek összehasonlítása is jelentős eltéréseket mutat a vizsgált időszakban (2. ábra).

2. ábra. A magyar rendeletek és törvények számának éves változásai (1990-2018)

Az 1990 és 2018 között hatályba lépő törvények és a kiadott rendeletek számának éves összehasonlítása alapján hasonló változásokat tapasztaltunk. S bár a mennyiségi különbségek miatt a rendeletek esetében nagyobb az egyes évek közötti különbség, az összevetett tendenciák hasonló irányokat mutatnak.

Az 1990-es évek közepén látható első kiugrást követően a jogszabályok száma a 2000-es évek elején jelentősen lecsökkent. Az évtized közepére a számuk ismét a 1996-1997 évekhez hasonló értékeket mutat, melyet 2007-ben meg is tud haladni (ebben az évben például körülbelül 900 rendeletet adtak ki). S bár 2010-hez közeledve ismét csökkenést tapasztaltunk, 2009-től kezdődően egy folyamatos, egyenletesen növekvő tendencia látható.

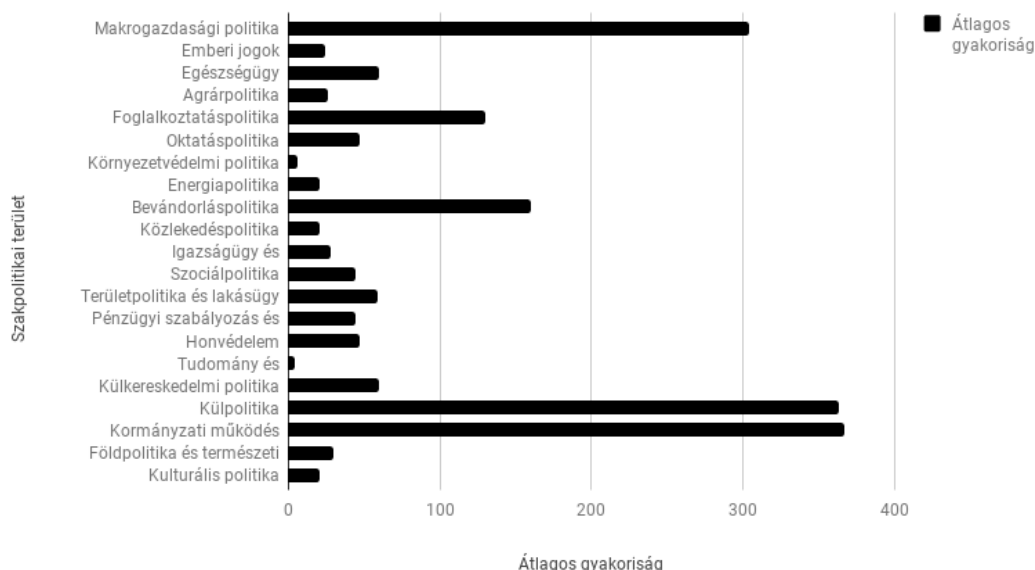
Alkalmazott módszertan

Szakpolitikák a parlamenti felszólalásokban

Az adatbázisok felépítését követően elemzésünk első lépéseként a parlamenti felszólalásokban leggyakrabban előforduló szakpolitikai területeket határoztuk meg. A témák kiválasztása során a felszólalásokban szereplő 21 közpolitikai kód alá eső területek gyakoriságát vetettük össze a teljes időszakra nézve (3. ábra).

⁴⁴ A rendeletekben előforduló nem közpolitikai tartalommal bíró szövegrészlet általánosságban a rendelet technikai jellegű kiegészítésére korlátozódik.

3.ábra. A kormányfői parlamenti felszólalásokban említett szakpolitikai területek gyakorisága (1990-2018)

Számításaink során a 200 gyakorisági értéket határoztuk meg határértékként. Amely területek ennél többször jelentek meg a felszólalásokban, azokat a témákat választottuk ki későbbi elemzéseinkhez.

Az ábra alapján a magyar kormányfői felszólalások esetében három szakpolitika tudta elérni a határ feletti szintet: a makrogazdaság, a külpolitika, valamint a kormányzati működés. A magyar CAP kódkönyv alapján a makrogazdasági ügyek alá az ország gazdaságának működését érintő területek, úgy mint az adópolitika, az államháztartás, az árfolyamok, a foglalkoztatáspolitikai, tartoznak. A külpolitika Magyarország nemzetközi kapcsolatait, a külszolgálatot teljesítő diplomatakat, valamint a külhoni magyarok helyzetét érintő ügyeket fogja össze. A kormányzati működés többek között a parlamenti munka, az önkormányzatok működése, a kormányzati hatékonyság, a választási rendszer, a postaügyek, valamint a köztisztviselők jogait és kötelességeit érintő kérdéseket érinti. Elemzésünk második szakaszában a miniszterelnöki felszólalások diverzitásának, valamint a szakpolitikai témák előfordulási gyakoriságának éves értékeit számoltuk ki a makrogazdaságra, a külpolitikára, valamint a kormányzati működésre vonatkozóan. A diverzitás nemzetközi szakirodalmának eredményeire támaszkodva számításainkat a Shannon H Diverzitás Index⁴⁵ (H) segítségével végeztük el⁴⁶.

A diverzitás a szakpolitikai területek közötti megosztottságot mutatja. Szintje 0 és 3 között mozoghat. A 0 érték esetén a beszéd semmilyen formában nem megosztott (alacsony diverzitás). Ekkor a végrehajtó csak egy politikai kérdésre összpontosít, teljes

⁴⁵" $H = (-1) \sum p(x_i) \ln(p(x_i))$ ahol a diverzitás értéke (H) a valószínűségben szereplő valamennyi téma negatív összegeként ($p(x_i)$) becsüljük meg. A képletben szereplő x az egyes elemzési egységeket jelenti (ez esetben a miniszterelnök beszédében szereplő paragrafusokat), amely az adott i témára esik, melyet a valószínűség természetes logaritmusával szorzunk meg". (Jennings et al, 2011:12)

⁴⁶A Shannon's H Indexet a politikatudomány területén főként összehasonlító közpolitikai vizsgálatok során alkalmazzák.

mértékben figyelmen kívül hagyva minden más témát. A 3 érték esetén a szakpolitikai témák közötti dinamika kiegyensúlyozódik, amely a közpolitikák egyenlő megoszlására utal (magas diverzitás).

Jelen számítási szakasz utolsó lépéseként a kapott éves értékeket hasonlítottuk össze egymással. Előzetes várakozásaink alapján arra számítottunk, hogy a három szakpolitika említési gyakoriságának növekedésével párhuzamosan a diverzitás csökkenést mutat majd. Fordított esetben, a három szakpolitika gyakorisági értékeinek csökkenésével a diverzitás szintjének emelkedését vártuk.

A szakpolitikai területek szerepének változásait vizsgálva a jogszabályokban megjelenő közpolitikai témák gyakoriságát is kiszámítottuk. Diverzitást a törvények és a rendeletek esetében nem számoltunk. Mivel a jogszabályok a magyar politikai szintér valamennyi közpolitikai területét szabályozzák, a diverzitás mind a törvények, mind a rendeletek esetében végig magas és kiegyenlített. A gyakoriság értékeinek kiszámítását követően a jogszabályok esetében kapott értékeket a beszédekre korábban kiszámított eredményeinkkel vetettük össze.

A felszólalások, valamint a jogszabályok esetén kapott eredményeinket a tapasztalt változások iránya, valamint az időbeliség alapján értékeltük. Felvetésünk szerint a kiválasztott témák értékeinek elmozdulásai mind a parlamenti felszólalások, mind a jogszabályok esetén azonos irányba mutatnak. Például, amennyiben a felszólalásokban megnövekszik a vizsgált szakpolitikák gyakorisága, a jogszabályok esetén is hasonló tendenciák figyelhetők meg. Ezáltal egy adott közpolitika domináns szerepét a kormányfői parlamenti felszólalásokból való kiemelkedése, valamint a kapcsolódó jogszabályok számának megnövekedése is jelzi.

Második szempontként a változások időbeliségét vizsgáltuk. Hipotézisünk alapján a szakpolitikák gyakoriságának változásai mind a felszólalások, mind a jogszabályok esetén azonos időben következnek be. Amennyiben az adott szakpolitikai terület csak az egyik vizsgált adatbázis esetén mutat szignifikáns változást adott időben, úgy a közpolitika kiemelkedése a politikai arénában nem kimutatható. Ennek következtében lényeges megfigyelési szempontként tekintettük, hogy a felszólalásokból, valamint a jogszabályokból tükröződő szakpolitikai változások ugyanabban az évben, legkésőbb egy év különbséggel következzenek be. A politika állandó mozgása, s a kül- és belpolitikai események ugyanis a változások közötti hosszabb – akár több éves – szünet esetén bizonyos politikán kívüli tényezők, úgy mint a média, jelentős hatást gyakorolhatnak az egyes szakpolitikák szerepének változásaira.

Eredmények

Első hipotézisünk szerint (H1) a számításaink alapján kiválasztott három szakpolitikai terület – a makrogazdaság, a külpolitika, valamint a kormányzati működés – említésének gyakorisága szignifikánsan befolyásolja a felszólalások diverzitását.

A miniszterelnöki beszédeket vizsgálva a gyakoriság, valamint a diverzitás együtt járását figyeltük meg, mely alapján a két indikátor között kapcsolatot találtunk (2. táblázat).

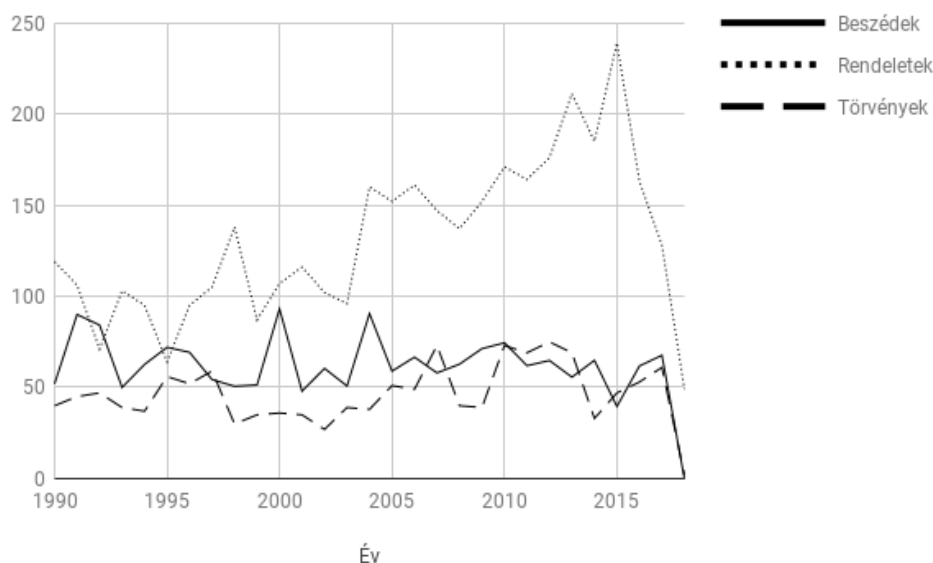
2. táblázat. A parlamenti felszólalások diverzitásának és a kiválasztott három szakpolitikai terület gyakoriságának éves értékei (1990-2015)

Év	Diverzitás	Gyakoriság
1990	1.8374043	52.03252
1991	.6730116	90
1992	1.0160085	84.210526
1993	2.3093156	50
1994	1.9991461	62.637363
1995	1.6129073	72.018349
1996	1.8876992	69.270833
1997	2.1657404	54.313099
1998	2.3358647	50.666667
1999	2.0286541	51.376147
2000	.0296497	93.103448
2001	2.4519401	47.945205
2002	1.9573721	60.447761
2003	2.1435883	50.806452
2004	.2877820	90.502793
2005	2.1943308	58.949625
2006	1.9107492	66.608696
2007	2.0892515	57.986871
2008	1.8728267	62.773723
2009	1.7915842	71.276596
2010	1.6705404	74.482759
2011	1.9710853	61.924686
2012	1.8958281	64.788732
2013	2.0562374	55.670103
2014	1.7686486	64.864865
2015	.9408454	40.425532
2016	1.8180567	56.684911
2017	2.1590410	60.526315
2018	0	0

A táblázat alapján, azokban az években, amelyekben a három szakpolitikai terület gyakorisága extrém módon megnövekedett (1991, 2000, 2004), a felszólalások diverzitásának értékei nulla felé konvergáltak. A jellemzően egy évig tartó hirtelen kiugrást követően a gyakorisági értékek csökkenésével párhuzamosan a diverzitás is fokozatos növekvő tendenciát mutatott. Azon időszakokban, amikor a gyakoriság extrém mértékű zuhanást mutatott, a diverzitás 2 érték fölé emelkedett, amely a parlamenti beszédekben megjelenő szakpolitikai területek közötti kiegyenlítődésre utal (például 1993, 1997-1999). A választott szakpolitikai témák gyakoriságának változásai tehát szignifikáns hatást gyakorolnak a parlamenti felszólalások diverzitására (H1). Ez alól a 2015-ös év kivételt képez, mikor az Európán végigsöprő migrációs válság a miniszterelnöki beszédek tartalmát is radikálisan átalakította.

Második felvetésünk szerint a szakpolitikai témák szerepének változásai a parlamenti felszólalások közpolitikai tartalmából, valamint az e területet szabályozó jogszabályok számából is kiolvasható. Felvetéseink bizonyítására a parlamenti felszólalásokra kiszámolt gyakoriság éves értékeit a rendeletek, valamint a törvények esetében is kiszámoltuk (4. ábra).

4.ábra. A miniszterelnöki beszédekben, a rendeletekben, valamint a törvényekben megjelenő szakpolitikai témák gyakoriságának éves változásai (1990-2018)

A beszédek, valamint a jogszabályok gyakorisági trendjeinek mozgását vizsgálva a három indikátor együtt járását figyeltük meg. Az ábra alapján a felszólalások gyakorisági értékeivel párhuzamosan a jogszabályok száma is változik. Azokban az években, mikor a felszólalásokban a gyakoriság értéke jelentősen megnövekedett, a rendeletek, valamint a törvények mozgásai is hasonló tendenciát írtak le (például 2003-2004, 2010 utáni időszak). A felszólalások gyakorisági értékeinek csökkenése a jogszabályok esetén is csökkenő változásokat eredményezett (például 1996, 2006-2007). Felvetésünket számításaink is alátámasztották, a vizsgált szakpolitikai területek kiemelkedését a kormányfői parlamenti felszólalásokban megfigyelhető hangsúly-eltolódások mellett az e területen hatályba lépő jogszabályok számának változásai is jezik (H2).

Harmadik hipotézisünk szerint a vizsgált időszakban a kiválasztott szakpolitikai kérdések szerepének változásait a parlamenti felszólalásokban megjelenő közpolitikai témák hangsúlyainak, valamint a területet lefedő törvények és a rendeletek számának azonos időben bekövetkező, egyirányú mozgása jelzi. Felvetésünk tesztelése során a felszólalások, valamint a jogszabályok által mutatott mozgások időbeliségét vizsgáltuk (4. ábra). Eredményeink alátámasztották hipotézisünket. A változások a mind a parlamenti felszólalások, mind a jogszabályok esetén azonos időben következnek be. Az időbeliség ezáltal szintén előzetes felvetésünket igazolja. A három indikátor változásai ugyanabban az évben vagy egy év különbséggel következnek be, s a vizsgált időszakban nem tapasztalható hosszabb idejű szünet a hasonló irányú mozgások között. Hipotézisünk így beigazolódott (H3).

Eredményeink alapján a vizsgált időszakban az elemzésbe bevont szakpolitikai területek szerepének változásai a parlamenti felszólalások közpolitikai tartalmából kirajzolódó hangsúly-eltolódások, valamint a területet lefedő jogszabályok számának változásaiból is megfigyelhető.

Konklúzió

Jelen tanulmányban a szakpolitikai területek szerepének változásait a rendszerváltás utáni miniszterelnökök parlamenti felszólalásai, valamint az e területeket szabályozó törvények és rendeletek elemzésével figyeltük meg az 1990-2018 közötti időszakra vonatkozóan. Eredményeink alapján a kormányfői beszédekben megjelenő közpolitikai kérdések gyakorisági-, valamint a vonatkozó jogszabályok mennyiségi változásai átfogó képet nyújtanak a magyar politikai színtéren jelen lévő szakpolitikai területek aktuális állapotáról.

Első feltevésünk (H1), mely szerint miniszterelnöki parlamenti felszólalásokban szereplő szakpolitikai témák közötti egyensúlyi állapotot a makrogazdaság, a külpolitika, valamint a kormányzati működés területéhez kapcsolódó ügyek kiemelkedése szakítja meg, beigazolódott. Elemzésünk során a három szakpolitikai terület gyakorisága, valamint a felszólalások diverzitása közötti együtt járást tapasztaltunk (2. táblázat). A gyakoriság növekedésével párhuzamosan a diverzitás csökkenését figyeltük meg. A tendencia fordított esetben is érvényesült, a gyakorisági értékek csökkenésével a diverzitás növekvő tendenciát mutatott.

Második és harmadik hipotézisünk (H2, H3) tesztelése során a felszólalások, valamint a jogszabályok által lefedett szakpolitikai témák gyakoriságának változásait vetettük össze (4. ábra). Eredményeink alapján, azon időszakokban, amikor a beszédekben a három vizsgált szakpolitikai kérdés hangsúlyosan jelent meg, az e területeket szabályozó jogszabályok száma is emelkedett. Az időbeliség kérdését vizsgálva hasonló eredményekre jutottunk. A felszólalások tartalmi változásai minden esetben a rendeletek és a törvények mozgásaival azonos időben – ugyanabban az évben vagy egy év eltéréssel – következtek be, mely a beszédek s a jogszabályok esetében megfigyelhető dinamikák együtt járásáról szóló feltevésünket támasztja alá.

A demokratikus rendszerváltással létrejött politikai arénában a szereplők mellett a szakpolitikai területek közötti erőviszonyok is átalakultak. A politika színterén jelen lévő közpolitikai témák szerepének változásai a kormányzati munka, valamint a törvényhozási folyamatok eredményeiből is kiolvasható. A kormányzat élén álló miniszterelnök parlamenti felszólalásai megfelelő indikátorként szolgálhatnak a közpolitikai témák szerepének változásainak megfigyeléséhez, önmagukban azonban nem elegendőek a politikai színtér átfogó elemzéséhez. Ezen okból a végrehajtó hatalom napirendjének viszonyait visszatükröző beszédek mellett a szakpolitikákat szabályozó jogszabályok számának vizsgálata elengedhetetlennek bizonyul. A rendszerváltás utáni Magyarország esetében ezen összevetés különösen felértékelődik, hiszen a demokratikus struktúra hosszú távú stabilizálása a végrehajtó hatalom, valamint a törvényhozás összehangolt együttműködését teszi szükségessé.

Felhasznált irodalom

- Alexandrova – Carammia – Timmermans (2012): „Policy Punctuations and Issue Diversity on the European Council Agenda.” *The Policy Studies Journal*, Vol. 40, No. 1, 2012:69-88.
- Antall József miniszterelnök 1990. május 22-én tett parlamenti felszólalása (Részlet). A felszólalás teljes szövege az MTA PTI CAP kutatócsoport Miniszterelnöki beszédek (1990-2015) adatbázisából elérhető.⁴⁷
- Bara (2005): „A Question of Trust: Implementing Party Manifestos”, *Parliamentary Affairs*, 58 (3), 585–586.
- Bevanc–John – Jennings (2011): „Keeping party programmes on track: the transmission of the policy agendas of executive speeches to legislative outputs in the United Kingdom.” *European Political Science Review*. Volume 3. Issue 3. 395-417.
- Boda – Sebők (2015): “Előszó: a Hungarian Comparative Agendas Project bemutatása”, *Politikatudományi Szemle*, 24:(4) 33-40.
- Boydston – Bevan –Thomas (2014): „The Importance of Attention Diversity and How to Measure It.” *The Policy Studies Journal*, Vol. 42, No. 2, 2014. 176.
- Jennings et al. (2011): “Effects of the Core Functions of Government on the Diversity of Executive Agendas.” *Comparative Political Studies*, 44 (8): 1008-1009
- Jeszenszky (2002): A magyar külpolitika fő irányai a század utolsó évtizedében. In Pritz Pál (szerk): *Magyarország helye a 20. századi Európában*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat 170.
- Jones –Baumgartner (2004): „A Model of Choice for Public Policy. *Journal of Public Administration Research and Theory*” J-PART. Vol. 15, No. 3 325- 328
- Jones –Baumgartner (2005): *The politics of attention: How government prioritizes problems*. Chicago, IL: University of Chicago
- Kiss (2016): „Orbán, Vona, Gyurcsány. Politikai vezetők integrációs tevékenysége a migrációs válság idején.” *Politikatudományi Szemle*, vol. 25. no. 3., 18-22.
- Körösényi (szerk.) (2015a): *A magyar politikai rendszer – negyedévszázad után*. Osiris, Budapest
- Körösényi (2015b): A magyar demokrácia három szakasza és az Orbán-rezsim. in Körösényi (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedévszázad után*. Osiris, Budapest. 404-405.
- Mccombs –Zhu (1995): „Capacity, diversity, and volatility of the public agenda: Trends from 1954-1994.” *Public Opinion Quarterly*, 59, 495-517.
- Metz (2017): „Határok nélkül? Orbán Viktor és a migrációs válság.” in: Körösényi András (szerk): *Viharban kormányozni Politikai vezetők válsághelyzetekben*. MTA TK PTI.
- Pesti (2002): „A kormányzati döntéshozatal mechanizmusai Magyarországon.” *Századvég, Új folyam*, 2002/18.
- Peter – H. De Vreese (2003): „Agenda-rich, agenda-poor: A cross-national comparative investigation of nominal and thematic public agenda diversity.” *International Journal of Public Opinion Research*, 15, 44-64.

47

www.docs.google.com/spreadsheets/d/11AuDFuHbhshiR7kCIoO4dd6KNOrUSGJcpqjKJgNnXQ/edit#gid=2014038779 (Utolsó letöltés: 2018. július 25.)

- Pokorny (2018): Szakpolitikák változásai a miniszterelnöki beszédekben és a jogalkotásban. Parlamenti Szemle. 2018/1. szám
- Rasch – Tsebelis (2013): The role of governments in legislative agenda setting. Taylor and Francis.
- Zhu (1992): „Issue Competition and Attention Distraction: A Zero-Sum Theory of Agenda-Setting.” Journalism Quarterly, 69:825-836.

Hivatkozott jogszabályok

2010. évi CXXX. törvény a jogalkotásról
2016. évi XC törvény Magyarország 2017. évi központi költségvetéséről
- Magyarország Alaptörvénye
- Stop Soros törvénycsomag-javaslat⁴⁸

⁴⁸ Elérhető:

www.kormany.hu/download/c/9a/41000/STOP%20SOROS%20T%C3%96RV%C3%89NYCSOMAG.pdf
(Utolsó letöltés: 2018. július 25.)

Zsanett Pokornyi: The role of parliamentary speeches in shaping the legislation process in Hungary

This paper examines the role of prime ministers' parliamentary speeches in shaping the legislative processes in Hungary. According to our hypotheses, the changes of the policy content of parliamentary speeches have significant effects on the quantity of laws and decrees as well. In our current research, we investigate the relations between the Hungarian executive parliamentary speeches, laws and decrees. The constantly expanding frames of laws provides a great opportunity for the government to shape the regulations of the policy areas by the main executive interests.

The Hungarian political arena provides an ideal ground for our analysis. After the regime change, the strengthened role of the government has highlighted the importance of the dynamics of executive agenda. However, the investigation of parliamentary speeches is not enough to examine the efficiency of the government. In their speeches, prime ministers determine the main lines and purposes of the government work, which can be incorporated to the political arena for a long term by regulating them in laws and decrees. We investigated our hypotheses by using three datasets of Hungarian Comparative Agendas Project, called „Executive Speeches (1990-2015)”, „Decrees (1990-2015)” and „Laws (1990-2015)”.

In our analysis we selected three policy issues – macroeconomics, foreign policy and government operation – to examine the relations between the policy content of parliamentary speeches, laws and decrees. According to our results, we found correlations between the tendencies of the investigated indicators. Emphased policy issues of the speeches can generate the increase of the number of laws and decrees in the examined policy areas. The effects of parliamentary speeches are confirmed by analysing the time component as well. During the investigated period, the main changes of the policy topics have occurred first in the speeches, followed by shifts of the decrees and laws. Based on our results, the policy content of parliamentary speeches has significant effects on the number of decrees and laws in Hungary.

TÁBORI FERENC: A MAGYAR TÖBBPÁRTRENDSZER TÍPIZÁLÁSÁNAK KÉRDÉSEI 2010-2018

Jelen tanulmányom kiinduló pontját a 2018-as általános országgyűlési választás eredménye adta, mivel arra a megállapításra jutottam, hogy ezzel a választással a jelenleg működő többpártrendszer új pártrendszer kategóriába került.

2014-es tanulmányom konklúziójaként a következő jellemzést és tipizálást adtam a magyar többpártrendszerrel 1990. és 2010. között: A magyar pártrendszer egy valóban versengő mérsékelt plurális többpártrendszer, további jellemzői a pártrendszer lebegő – elitista jellege, társadalmi beágyazódás hiánya, az erős koncentrátság, a pártok kiemelten fontos szereplői a magyar demokráciának, a releváns pártok köre az első 20 évben jelentős stabilitást mutatott.¹

A 2010-es általános országgyűlési választás azonban változást hozott a pártrendszert alkotó pártok körében és a pártok közti versengés mintázatában is. Enyedi Zsolt és Kenneth Benoit szerint a 2010-es országgyűlési választás egy „kritikus” vagy „átrendező” választás volt.² Ezek jelzők véleményünk szerint több ok miatt is megállják a helyüket, ezek közül én itt kettőt emelnék ki:

1. A pártpaletta átalakult a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) és a Magyar Demokrata Fórum (MDF) összeomlásával és a Jobbik Magyarországért Mozgalom (Jobbik) és az Lehet Más a Politika (LMP) parlamentbe jutásával.
2. Jelentős mennyiségű szavazó vándorolt a baloldali pártok szavazótáborából a jobboldali pártok szavazótáborába. Itt valódi átstrukturálódásról van szó, ezt négy év közvélemény kutatásai, a 2009-es Európai Parlamenti, és a 2010-es önkormányzati választási eredmények is igazolják.³

Nick Sitter a „földrengés” választás kifejezést használja a 2010-es parlamenti választásokra. A parlamentbe két új párt került be, és véleménye szerint ezek egyike sem illeszkedik a pártverseny kialakult mintázatába. Mindkettő „anipárt” abban az értelemben, hogy elvetették a „párt” elnevezést. Valamennyi meglévő pártot bíraltak a korrupcióért, magukat tiszta alternatívként állították be. Miután a Fidesz jelentős győzelmet aratott az MSZP felett és az SZDSZ és az MDF kiestek a parlamentből, joggal használható a „földrengés” választás kifejezés.⁴

A 2014-es tanulmányomban is Giovanni Sartori pártrendszer tipológiáját alkalmaztam, ennek megfelelően most is ezt kívánom használni. Abból az alapfeltevésből kívánok kiindulni, hogy magyar többpártrendszer mérsékelt plurális többpártrendszerből 2010-től predomináns többpártrendszerre alakult át.

Tóth Csaba és Török Gábor 2014-es tanulmányukban megállapítják, hogy a Fidesz dominanciája tartósnak tekinthető, és szerintük a 2010. után kialakuló pártrendszer több kifejezéssel is leírható, és ők az Orbán Viktor által használt centrális pártrendszer kifejezést leíró kategóriaként is elfogadják.⁵ A centrális pártrendszer szerintük öt ismérvvel írható le:

¹ Tábori Ferenc 2014a. 122.

² Enyedi Zsolt – Benoit, Kenneth 2011. 17.

³ Enyedi Zsolt – Benoit, Kenneth 2011. 17-18.

⁴ Sitter, Nick 2011. 45.

⁵ Tóth Csaba – Török Gábor 2014. 517.

1. A választások eredményeképpen reálisan egy politikai szereplő alakíthat csak kormányt: vagyis a kormányalakítás kérdése a választásokat megelőzően eldőlt.
2. A centrális pozíciót birtokoló párt a medián szavazó pártja; tőle mind balra, mind jobbra komoly támogatottsággal rendelkező szereplők helyezkednek el.
3. A centrális pártrendszer stabilitásának alapja, hogy vele szembeni többséget bármelyik „szárnyán” nehéz képezni.
4. Centrális pártrendszer csak többségi jellegű választási rendszerben képzelhető el.
5. A centrális pártrendszer fenntartásához központi szereplője adminisztratív-kartellpárti eszközöket használ.⁶

Horváth Attila és Soós Gábor megállapítása szerint a 2010-től kibontakozó pártrendszerhez a nemzetközi szakirodalom alapján a domináns pártrendszer fogalma áll a legközelebb. Ők ezt a kategóriát Maurice Duverger, T. J. Pempel és Giovanni Sartori meghatározási alapján használják a 2010. utáni pártrendszerre. De azt is megjegyzik, az, hogy ez a megállapítás ténylegesen helytálló-e csak hosszabb távon fog eldőlni.⁷

Csizmadia Ervin szerint 2010 után domináns pártrendszer épült ki. Ő pontosan nem határozza meg, hogy mi alapján, illetve mely pártrendszer-ategória alapján állapítja meg ezt. Amit fontos még tőle kiemelni, hogy a magyar pártrendszerre jellemző koncentráció véglelessége a domináns pártrendszer létrejötté.⁸

Az előbbi szerzők mindegyike egyetért a Fidesz domináns helyzetével. Viszont egyikük sem használja a „predomináns” kifejezést a pártrendszerre.

A Tóth-Török szerzőpáros centrális pártrendszer meghatározása több okból sem szerencsés. Egyrészt egy hivatalban lévő politikus retorikai meghatározását használják a politikatudományi szakirodalom helyett, másfelől pedig nem elfogadható ez tudományos kategóriának, hisz azt nem határozták meg, ha ilyen a centrális pártrendszer, akkor hogyan kategorizálnának más pártrendszereket.

A Horváth-Soós szerzőpáros nagyon helyesen, nem foglal egyértelműen állást, mondván hogy a domináns pártrendszer létrejöttének feltétele még nem állt (2015-ben írták ezt) fenn, mert ehhez hosszabb idő szükséges, de azt nem határozták meg, hogy pontosan mennyi idő, illetve például hány törvényhozási választás kell. Giovanni Sartori meghatározását a predomináns pártrendszerre viszont hibásan⁹ közölték le.

Csizmadia Ervin pedig csak lényegében közli, hogy a pártrendszer domináns, de ezt semmilyen módszertani meghatározással nem támasztja alá.

Véleményem szerint egyébként a jelenlegi pártrendszer teljes mértékben megfelel a Sartori által meghatározott predomináns pártrendszernek, és ez a legjobb kifejezés is a jelenlegi magyar többpártrendszer leírására. Ezt az állításomat a következőkben a Sartori által meghatározott módszertan alapján kívánom alátámasztani.

Először azt kell megállapítanunk, hogy a Fidesz ténylegesen domináns párt-e. Sartori szerint az a párt számít domináns pártnak, amely a törvényhozási választások során a

⁶ Tóth Csaba – Török Gábor 2014. 517-519.

⁷ Horváth Attila – Soós Gábor 2015. 274-285.

⁸ Csizmadia Ervin 2017. 202.

⁹ Horváth Attila és Soós Gábor azt írják, hogy Sartori szerint a domináns pártrendszer (ezt is rosszul használják, mert Sartori konzekvensen a predomináns pártrendszer kifejezést használja) létrejöttének a feltétele, hogy a domináns pártnak stabil választói bázisa van. (Horváth Attila – Soós Gábor 2015. 275.) Giovanni Sartori viszont ilyen kikötést nem tett, ő szerinte stabil választási rendszerben kell egymást követő három alkalommal győznie ugyan annak a pártnak, hogy predomináns pártrendszerről beszéljünk. Giovanni Sartori a domináns helyzetben lévő párt választói bázisára nem tett kikötéseket. (Giovanni Sartori 2005. 175.)

leadott érvényes szavazatok alapján több mint 10%-os előnnyel nyeri meg választást a második helyezett párt előtt.¹⁰ Ennek a Fidesz teljesen meg is felel, hisz láthatjuk az 2., 3., és 4. táblázat alapján, hogy a Fidesz-KDNP közös listája 2010. óta az általános országgyűlési választásokon több mint 10%-kal előzte meg az öt követő második pártot vagy pártszövetséget. A Fidesz és KDNP viszonyát a tanulmány későbbi fejezetében határozom meg.

Giovanni Sartori szerint a domináns kifejezés viszont kiüresedett és tévesen használják, szerinte a predomináns kifejezés ezért is jobb, valamint azért is mert ez szemantikailag erősebb és ellentettje a hegemonisztikus kifejezésnek.¹¹

Sartori azt is egyértelművé teszi, hogy a predomináns pártrendszer a plurális pártrendszerek közé tartozik, ahol a többi párt ténylegesen független a predomináns párttól, legális és legitim versenytársa annak.¹²

A magyar pártrendszer versengő jellegét és az abba tartozó pártok függetlenségét az bizonyítja és biztosítja, hogy a politikai pártok alakítását, azok választásokon való részvételét, a választásokon való egyenlő versenyhelyzetét semmilyen magyarországi jogszabályi rendelkezés nem korlátozza, illetve nem emel ki egy pártot sem a többi közül.¹³ Tehát, a pártok egyenlő jogi feltételek mellett szabályozottan versengenek egymással.

Emellett a jelenlegi ellenzéki parlamenti pártokról egyértelműen az is megállapítható, hogy azok semmilyen függőségi viszonyban nincsenek a Fidesszel.

Sartori következő fontos kitétele, hogy egy pártrendszer akkor predomináns, ha a győztes párt három egymást követő törvényhozási választáson megszerzi a mandátumok több mint 50%-át. Sartori azt is egyértelművé teszi, hogy a hangsúly a törvényhozási mandátumok 50%-án van, és nem feltétele a predominciának a leadott érvényes szavazatok több, mint 50%-ának a megszerzése.¹⁴

Ennek a Fidesz szintén teljes mértékben megfelel, hisz az elmúlt utolsó három általános országgyűlési választáson folyamatosan megszerezte a törvényhozási mandátumok több mint 50%-át (lásd. 2., 3., és 4. számú táblázat). Egyébként azt is fontosnak tartom megjegyezni, hogy a kétharmados többség kérdése az elmúlt években fontos témává vált a magyar közéleti diskurzusban, viszont a predomancia szempontjából ez a mandátumarány szintén irreleváns. Tehát, a predominciát az sem szakította meg, hogy a 2015. februári veszprémi időközi egyéni országgyűlési képviselő választás során a Fidesz elvesztette a törvényhozásban a kétharmados többségét.

Sartori-nak kikötése az is, hogy a predomináns pártrendszer kialakulásához szükséges három törvényhozási választásnak stabil választási rendszerben kell lezajlania.¹⁵

A 2010, 2014 és 2018-as általános országgyűlési választások nem azonos választási rendszerben zajlottak le, de az ezeken alkalmazott két választási rendszer vegyes választási rendszer volt.

¹⁰ Sartori, Giovanni 2005. 171.

¹¹ Sartori, Giovanni 2005. 173.

¹² Sartori, Giovanni 2005. 173.

¹³ Magyarország Alaptörvénye, 1989. évi XXXIII. törvény a pártok működéséről és gazdálkodásáról; 2011. évi CLXXV. törvény az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról; 2011. évi CCIII. törvény az országgyűlési képviselők választásáról; 2013. évi XXXVI. törvény a választási eljárásról; 2013. évi LXXXVII. törvény az országgyűlési képviselők választása kampányköltségeinek átláthatóvá tételéről;

¹⁴ Sartori, Giovanni 2005. 174-175.

¹⁵ Sartori, Giovanni 2005. 175.

Fontos azt megjegyezni, hogy ezt a három törvényhozási választást nem lehetett megtartani azonos választási rendszerben, mert az Alkotmánybíróság 193/2010. (XII. 8.) számú határozatában megsemmisítette az 1990. és 2010. között alkalmazott egyéni választókerületi beosztást.¹⁶

A Fidesz-KDNP ezt a tényt valamint a kétharmados parlamenti többséget felhasználva 2011. év végén új választási rendszert alkotott. Tóth Csabához hasonlóan én is azon véleményen vagyok, hogy a szóban forgó két választási rendszer karakterisztikája hasonló.¹⁷

A 2011-ben létrehozott választási rendszert több kritika érte, amelyek főleg arra irányultak, hogy a Fidesz-KDNP saját érdekeinek megfelelően alakította át a választási rendszert.¹⁸ Ezek részletes bemutatásába és elemzésébe nem kívánok bele menni, csak néhány dologra hívnám fel figyelmet, hogy bizonyítsam a két választási rendszer hasonló karakterisztikáját, illetve alátámaszom, hogy a predomináns pártrendszer nem a jelenlegi választási rendszer miatt alakult ki.

Az egyik fő kritika az volt, hogy a választási rendszer többségi eleme erősödött, ezt főleg az egyéni választókerületekből szerezhető mandátumok arányának növekedésével és a győztes kompenzációval magyarázzák.¹⁹ Másik 2014-es tanulmányomban megállapítottam, hogy a 2010-ig alkalmazott országgyűlési választási rendszer területi listás ága is az aránytalanságot erősítette. A területi listás választókerületekben az implicit küszöb Budapest és Pest megye kivételével mindenhol magasabb volt az országosan alkalmazott 5%-os küszöbnél. A területi listás ágon a mandátumszerzéseknél azt tapasztalhattuk, hogy az 1990-es és 1994-es választásokon az első két párt megszerezte a mandátumok több mint 60%-át, 1998-ban és 2010-ben több mint 70%-át, míg 2002-ben és 2006-ban több mint 90%-át.²⁰ Ez alapján azt gondolom, hogy a mind a két választási rendszerben a többségi, aránytalan elemek vannak/voltak többségben.

Mindezek mellett azt a véleményt tartom helytállóknak, hogy a választási rendszer többségi jellege bármilyen pártot segíthet, ha változik a pártok választói támogatottsága.²¹ Ez vonatkozik a szuperkompenzációra is.

Így összességében az állapítható meg, hogy a választási rendszer többségi elemeinek túlsúlya érdemben nem befolyásolta a predomináns pártrendszer létrejöttét.

A másik kritika, amit érinteni kívánok az a „gerrymandering” problémaköre, ez a kifejezés arra utal, hogy a Fidesz a saját érdekeinek megfelelően rajzolta át 2011-ben az egyéni választókerületi határokat.²² Azt gondolom, hogy ez a kérdés a 2018-as választások eredményeinek ismeretében jelentőségét veszítette. Ezt a Fidesz nem budapesti egyéni választókerületekben aratott elsöprő győzelmével kívánom alátámasztani, mivel szerintem a választókerületek határainak kérdése irrelevánsnak bizonyult végül a Fidesz 2014-es és 2018-as egyéni választókerületi győzelmei során. Ezt az bizonyítja, hogy az MSZP korábbi fellegrvárának számító megyékben, illetve egyéni választókerületekben is a Fidesz 2018-ban már több mint 50%-os eredmény tudott elérni, ilyen volt például hatvani egyéni választókerület, vagy jászberényi, míg az MSZP vagy

¹⁶ 193/2010. (XII. 8.) AB határozat

¹⁷ Tóth Csaba 2017. 43.

¹⁸ Tóth Csaba 2017. 46-50.

¹⁹ Tóth Csaba 2017. 47.

²⁰ Tábori Ferenc 2014b. 38.

²¹ Tóth Csaba 2017. 47.

²² Tóth Csaba 2017. 48.

az által is támogatott jelölt szavazataránya 2018-ra lecsökkent 10% alá. Ezen két választókerületen kívül még számos példát lehetne hozni, illetve ezekből jól látható, hogy az egyes pártok szavazóbázisa 2006. óta jelentősen átstrukturálódott. Persze, hogy erről teljes képet kapjunk egy önálló elemzést kell majd elvégezni. De az egyértelműen látszik, hogy a 2006-os választási eredményekből nem lehet kiindulni. Tehát ezek segítségével nem lehet a gerrymandering-et bizonyítani.²³

Összességében az állapítható, meg hogy mivel a választási rendszer bár változott az általunk tárgyalt időszakban, azonban ez nem befolyásolta érdemben a predomináns pártrendszer létrejöttét. Tehát, véleményem szerint a 2010.-, 2014.-, és 2018. évi általános országgyűlési választásokat el lehet fogadni, Sartori által meghatározott három egymást követő törvényhozási választásnak.

Sartori meghatározása szerint a predomináns pártrendszer létrejöttének fontos feltétele az is, hogy egypárti kormányok alakuljanak, és ne kormánykoalíciók. Mert egy pártnak kell dominánsnak lennie és nem pártok csoportjának.²⁴

Ezen kitévelt szintén meg kell vizsgálni. A szóban forgó három általános országgyűlési választáson a Fidesz a KDNP-vel közösen indult: mindhárom választáson mindenhol közös egyéni jelöltek, 2010-ben közös megyei listákat és mindhárom választáson közös országos listát állítottak.²⁵ A választások után két frakciót alakítottak a törvényhozásban, külön Fidesz és külön KDNP frakciót.²⁶

Ezért Tóth Lászlóhoz hasonló véleményen vagyok én is, a KDNP nem tekinthető ténylegesen önálló, a Fidesztől független politikai erőnek.²⁷

A KDNP 1998-ban indult utoljára önállóan általános országgyűlési választáson.²⁸ Ezt megelőzte a párt 1997-es kettészakadása, aminek eredményeként a pártból kiszoruló országgyűlési képviselők a Fidesz parlamenti frakciójához csatlakoztak. A KDNP pedig az 1998-as választáson nem tudta átlépni a parlamenti küszöböt. A KDNP a 2002-es általános országgyűlési választásokon önállóan nem indult, majd 2002 őszén a Fidesz parlamenti frakciójában politizáló volt KDNP-s országgyűlési képviselők vették át a pártot. Ezek után a KDNP már nem mérette meg magát önállóan országgyűlési választáson, és 2006. óta minden általános országgyűlési választáson közösen indul a Fidesszel.²⁹

A KDNP támogatottságát már több mint egy évtizede nem méri önállóan a közvélemény kutatók, és mivel nem indult országgyűlési választáson így nem tudjuk rendelkezni-e önállóan társadalmi támogatottsággal. Csak azt tudjuk, hogy a Fidesszel történő közös indulások révén jogot szerzett arra, hogy parlamenti frakcióval rendelkező párt legyen.

Az, hogy a KDNP külön frakciót alakított megállapodásban lett rögzítve a két párt között, illetve az ezen frakciók által létre hozott közös frakció szövetség is. Ez az intézményi forma rendszeresíti a közös frakcióüléseket, illetve intézményesíti a szakpolitikák koordinált képviseletét.³⁰ A két külön frakció létrehozás még taktikai lépésnek is tekinthető, hisz így a két frakciónak külön több felszólalási és egyéb

²³ Nemzeti Választási Iroda vonatkozó adatai alapján

²⁴ Sartori, Giovanni 2005. 174-175.

²⁵ Nemzeti Választási Iroda hivatalos honlapjának vonatkozó adatai alapján

²⁶ Magyar Országgyűlés honlapjának vonatkozó adatai alapján

²⁷ Tóth László 2017. 65.

²⁸ Nemzeti Választási Iroda hivatalos honlapjának vonatkozó adatai alapján

²⁹ Magyarországi politikai pártok lexikona 1846-2010, 2011. 384.

³⁰ Tóth László 2017. 65.

lehetősége van a parlamenti politizálás során. Ezek szintén a KDNP Fidesztől való függését támasztja alá.

Az előbbiek alapján, és az alapján, hogy a két párt között nem történt tárcaelosztási megállapodás, ami egy koalíció jellemzője lehetne, és a két párt között miniszteri és államtitkári pozíciók elosztása nem párt alapon történik, hanem posztot betöltő személyek alapján, az állapítható meg, hogy Fidesz és a KDNP nem koalíciós partnerei egymásnak.³¹ Előbbiek alapján tehát a KDNP csak jogilag tekinthető önállóan, minden más viszonyban azonban függ a Fidesztől, ezért kijelenthető, hogy Magyarországon a 2010-es általános országgyűlési választások óta egypárti kormányok alakultak. Tehát Sartori ezen követelményének is megfelel a magyar többpártrendszer ahhoz, hogy predomináns többpártrendszerként kategorizálhassuk.

Összefoglalva az előbbieket, a magyar többpártrendszer 2010 óta predomináns többpártrendszer, mert:

- A magyar többpártrendszer egy ténylegesen versengő többpártrendszer
- A Fidesz domináns pártnak tekinthető, hisz mind a három általános országgyűlési választáson több mint 10%-kal magasabb szavazatarányt kapott, mint a második helyezett párt.
- A Fidesz egymást követő három általános országgyűlési választáson megszerezte a mandátumok több mint 50%-át
- Bár ez a három általános országgyűlési választás nem azonos választási rendszerben zajlott le, de a két alkalmazott választási rendszer karakterisztikája hasonló volt, mind a kettő egy vegyes, aránytalan elemeket többségében tartalmazó választási rendszer
- Bár a Fidesz és a KDNP jogilag két önálló párt, de a KDNP függőviszonya miatt egypárti kormányzás van Magyarországon 2010. óta.

Fontos itt még kiemelni Giovanni Sartori munkásságát, aki majd ötven éve alkotta meg a pártrendszer kategóriáit, de jelen esetben ez időállónak bizonyult, hisz az általa megalkotott predomináns pártrendszer kategóriája tökéletesen ráillik a jelenlegi magyar többpártrendszerre.

A pártrendszer teljes jellemzéséhez az ellenzéki pártokról is szükséges szót ejtenünk. 2010. óta az ellenzék legfontosabb jellemzője az, hogy töredezett. Az ellenzéki térfélen több különböző támogatottságú párt van jelen, de közös jellemzőjük, hogy 2010. óta egyik sem tudta megközelíteni a Fidesz támogatottságát.

Az ellenzék töredezettségének tartósságát jól mutatja az is, hogy 2010-ben és 2014-ben a Fidesz-KDNP mellett három ellenzéki lista lépte át a parlamenti küszöböt, míg 2018-ban már négy (lásd 2., 3. és 4. számú táblázat). 2010-ben és 2014-ben öt-öt frakció jött létre a törvényhozásban, amelyből három-három volt ellenzéki, 2018-ban hét frakció alakult, és ebből öt volt ellenzéki (lásd 5., 6., 7. számú táblázat). Ez egyébként rekordnak számít, 1990 óta most fordult elő először, hogy az Országgyűlés megalakulásakor hét frakció alakuljon meg.

Ez a töredezettség erősíti a Fidesz domináns szerepét, de nem ez a döntő, mivel a Fidesz választói támogatottsága messze magasabb a többi párténál.

Sőt, 2010-ben és 2018-ban a Fidesz több listás szavazatot szerzett, mint többi parlamenti küszöböt átlépő párt együtt. 2010-ben a Fidesz 2 706 292 listás szavazatot kapott, míg a parlamenti ellenzék 2 229 740-et, 2014-ben a Fidesz listájára 2 264 780-an voksoltak,

³¹ Tóth László 2017. 65.

míg a parlamenti ellenzéki pártokéra 2 580 696-an, 2018-ban pedig a Fidesz 2 824 551 listás szavazatot szerzett, míg a parlamentbe jutó ellenzéki pártok 2 488 097.³²

Viszont fordítottan az igaz, hogy a Fidesz domináns szerepe hat a többi pártra. 2010 óta mind a Jobbik, mind a töredezett baloldal pártjai azzal az igénnyel lépnek fel, hogy ők legyenek a Fidesz kihívói és legyőzői. Azonban ezidáig ezen a téren az ellenzéki pártoknak tudtak sikert elérni.

A baloldalon³³ a Magyar Szocialista Párt (MSZP) 2010-es választási kudarca után több párt jelent meg. A korábbi pártelnök-miniszterelnök Gyurcsány Ferenc vezetésével 10 országgyűlési képviselő kivált az MSZP frakciójából és Demokratikus Koalíció (DK) néven új pártot hoztak létre. Szintén egy volt miniszterelnök, Bajnai Gordon vezetésével 2012. október 23-án megalakult az Együtt 2014 mozgalom.³⁴

A három párt között versengés alakult ki azért, hogy ki legyen a baloldal vezető ereje a 2014-es általános országgyűlési választásokon. Illetve ezzel párhuzamosan elindult a kölcsönös nyomásgyakorlás is, hogy a szóban forgó pártok közösen induljanak a Fidesszel szemben.³⁵

Az Együtt az LMP-t is be szeretne volna vonni az összefogásba, aminek az eredményeként a párt kettészakadt, az összefogáspártiak 2013. február 23-án kiléptek az LMP-ből és megalapították a Párbeszéd Magyarországért Pártot (PM). Az Együtt 2013. március 8-án párttá alakult és szövetségre lépett a PM-mel.³⁶

A folyamatnak végül az lett az eredménye, hogy az MSZP maradt a legerősebb erő a baloldalon, de összefogásra kényszerült a többi szereplővel, ezért a 2014-es választásokon közösen indult az MSZP, a DK, az Együtt, a PM és volt SZDSZ-es pártelnök Fodor Gábor által létrehozott MLP (Magyar Liberális Párt).³⁷

A Jobbik 2010. után stabilan őrizte a pozícióját. 2011 júliusában Karácsony Gergely (aki ekkor még az LMP színeiben politizált) azt javasolta, hogy a Fidesz által minősített többséggel hozott törvények megváltoztatása érdekében létre kell hozni majd egy technikai koalíciót, amelyben minden ellenzéki párt, így a Jobbik is részt vesz. A javaslat végül nem talált széleskörű támogatásra, ezért lekerült a napirendről. Viszont a Jobbik is stratégiát igyekezett váltani, annak érdekében, hogy közelebb kerüljön a Fideszhez, és igyekezett egy mérsékelt, jobbközéphez közelítő néppárttá válni.³⁸

Az LMP kitartott a korábbi álláspontja mellett, és a 2014-es általános országgyűlési választásokon is önállóan mérették meg magukat.³⁹

Végül egyik ellenzéki párt, illetve stratégia sem tudott sikeres lenni, ahogy azt a 3. számú táblázat adataiból is láthatjuk.

A 2018-as országgyűlési választások előtt szintén az volt a kérdés, hogy melyik párt, vagy pártszövetség válhat a Fidesz kihívójává. Az ellenzék pártjai számára most is az egymással való szövetkezés témája vált az egyik legfontosabb kérdéssé.

A 2014-es baloldali közös lista szereplői hosszas viták után végül nem állítottak közös listát 2017 decemberében előbb az dőlt el, hogy az MSZP és a DK külön listát állít, de az

³² Nemzeti Választási Iroda hivatalos honlapjának vonatkozó adatai alapján

³³ A baloldal – jobboldal kifejezéseket Körösnéyi András által meghatározott módon, politikai-ideológiai értelemben (Körösnéyi András 1993. 111.) használom.

³⁴ Lakner Zoltán 2017. 161.; Tóth László 2014. 3-6.; Szoboszlai György 2016. 386-387.

³⁵ Tóth László 2014. 5-7.

³⁶ Lakner Zoltán 2017. 161.; Tóth László 2014. 6.; Szoboszlai György 2016. 387.

³⁷ Lakner Zoltán 2017. 160-161.; Tóth László 2014. 6.; Szoboszlai György 2016. 400-401.

³⁸ Tóth László 2014. 4-5.; Róna Dániel – Molnár Csaba 2017. 168.

³⁹ Tóth László 2014. 7.

egyéni választókerületek tekintetében megegyeztek, hogy a két párt nem indít egymással szemben jelölteket. Ennek értelmében az MSZP hatvan⁴⁰, a DK negyvenhat egyéni választókerületben állíthatott jelöltet. Majd az dönt el, hogy az MSZP és a Párbeszéd közös listát állít, amelyen helyet kapnak az MLP politikusai is, és Karácsony Gergely lesz a listavezető, mint a három párt miniszterelnök jelöltje. Az Együtt a Párbeszéddel kötött megállapodásának felmondása után, nem kötött szövetséget egyik szereplővel sem, és az önálló indulás mellett döntöttek. A Jobbik és az LMP a négy évvel korábbihoz hasonlóan szintén az önálló indulás mellett döntött.⁴¹

A Jobbik a 2014-2018. közötti parlamenti ciklusban is folytatta a „néppártosodási” stratégiáját. 2016 májusában ennek egyik látványos eleme volt, hogy a párt egyik meghatározó, radikálisnak számító alelnökét Novák Elődöt Vona Gábor nyomására kizsírították a pártvezetéséből és lemondatták az országgyűlési képviselői mandátumáról.⁴² Ezen stratégia okán hagyta el a pártot Morvai Krisztina, EP képviselő is, aki korábban a párt egyik „arcának” számított.⁴³

A 2018-as választási kampány során többször felmerült, hogy a teljes ellenzéknek meg kellene egyeznie az egyéni jelöltek tekintetében, ezen elképzelések szerint, az MSZP-P, a DK és az Együtt mellett, az LMP-t, a Jobbikot és a Momentum Mozgalmat is be kellene ebbe vonni. Azonban ez nem valósult meg, néhány egyéni választókerületben a baloldali pártok még megegyeztek, és kölcsönösen visszaléptek egymás javára, illetve volt ahol egyoldalúan visszaléptek, a másik javára, de Jobbik ebből teljesen kimaradt.⁴⁴ Végül a 2018-as általános országgyűlési választáson sem sikerült az ellenzéknek a Fideszt megközelítenie (lásd. 4. számú táblázat).

A pártrendszer alkotó pártok körének stabilitását, ha górcső alá vesszük, akkor azt láthatjuk, hogy jogi értelemben a 2010-es, 2014-es és 2018-as általános országgyűlési választások során kilenc párt tudta átlépni a parlamenti küszöböt, de ebből három története során egyszer sem önállóan tette ezt, míg a KDNP mint az előbbieken látható volt, mindig a Fidesszel közösen indult. Az ellenzék erői közül 2010. óta a Jobbik és az LMP állandó szereplőnek tekinthető, ők már háromszor tudtak önállóan a parlamentbe jutni. Állandó szereplő még az MSZP, amely 1990. óta folyamatosan jelent van a magyar törvényhozásban.

A DK, az Együtt, a PM és az MLP lényegében szakadár, illetve utód szervezetek. A DK az MSZP-ből szakad ki, amelyhez volt SZDSZ-es politikusok is csatlakoztak. Az Együtt szintén az MSZP-hez köthető, hiszen az MSZP korábbi miniszterelnöke, Bajnai Gordon vezetésével jött létre, és más volt MSZP politikusok is csatlakoztak hozzá (pl. Szigetvári Viktor), de szintén ide is csatlakoztak volt SZDSZ-es politikusok is. Az MLP-t a volt SZDSZ-es politikus Fodor Gábor hozta létre. Tehát azt lehet mondani, hogy ezen három szervezet a 2002-2008 fennálló kormánykoalíciót alkotó pártok utódszervezeteinek tekinthető. A PM-et az LMP-ből 2013-ban kilépő „összefogás párti” politikusok hozták létre.

Az előbbi négy szervezetből egyedül a DK, volt az, amelyik önállóan is át tudta lépni a parlamenti küszöböt. A PM (2016 után P) közösen indulások révén kétszer tudta átlépni

⁴⁰ Ez végül ötvennyolc lett, mert két egyéni választókerületben független jelölteket támogattak.

⁴¹ Index.hu 2017. december 20.; Index.hu 2017. december 22.; Origo.hu 2017. december 20.

⁴² Róna Dániel – Molnár Csaba 2017. 185.

⁴³ Index.hu 2017. december 1.

⁴⁴ Index.hu, 2018. március 18.; Index.hu 2018. március 20.; Index.hu 2018. április 4.; Mno.hu, 2018. április 7.

a parlamenti küszöböt, míg az Együtt egy alkalommal közösen indulás révén lépte át a küszöböt, míg mikor 2018-ban önállóan indult, nem sikerült a törvényhozási küszöb közelébe sem kerülnie. Az MLP míg 2014-ben a baloldali szövetségben jelölőszervezetként vett részt, és így átléphette a küszöböt, addig 2018-ban már jelölő szervezet sem volt.

Az előbbieket közül 2014-ben egyik sem alakíthatott frakciót, míg 2018-ban a DK-nak és a P-nek lett saját frakciója.

Így az állapítható meg, hogy egyfelől a pártok eredete miatt a pártrendszert alkotó pártok vezetőinek köre stabil volt, másfelől viszont a pártszakadások illetve új párt alakítások instabilitást vittek a rendszerbe, főleg úgy, hogy a 2002-2008. közötti kormánykoalíció pártjainak utódpartjai különböző szövetségi rendszerekben indultak 2014-ben és 2018-ban.

Így az lehet megállapítani, hogy a pártrendszert alkotó pártok köre, a ki és belépő szereplők miatt instabilnak tekinthető.

A magyar többpártrendszer jellemzéséhez szükséges vizsgálnunk a pártrendszer koncentrációját is.

1990. óta 2006-ban volt a legmagasabb a pártrendszer koncentráltasága.⁴⁵ Ezért a 2006-os választási eredmények adataihoz viszonyítva elemzem a 2010., 2014. és 2018. évi általános országgyűlési választások eredményeit.

1. táblázat A magyar többpártrendszer koncentrációja 2006-2018⁴⁶

Év	1. párt	2 párt	3 párt	4 párt	5. párt	6 párt	7 párt	8. párt
2006	43,21%	85,24%	91,74%	96,78%	98,98%	99,39%	99,71%	99,79%
2010	52,73%	72,03%	88,70%	96,18%	98,85%	99,74%	99,85%	99,93%
2014	45,04%	70,71%	91,01%	96,37%	96,93%	97,40%	97,84%	98,21%
2018	49,60%	68,79%	80,78%	87,88%	93,29%	96,37	98,12	98,78

Az 1. számú táblázat adataiból jól látszik, hogy a pártrendszer koncentrációja 2010 óta megállt, és fragmentálódni kezdett. A voksolásokon első helyezett két párt választásról választásra egyre kisebb arányát szerezte meg a leadott érvényes szavazatoknak. A 2018. választások eredménye pedig még inkább megerősítette ezt, mert az első három helyezett párt eredménye átlag kb. 10%-kal elmaradt a korábbi választások első három pártjának eredményétől. Illetve az is beszédes, hogy a parlamenti küszöböt átlépő pártlisták (1. számú táblázatban félkövérrel kiemelték) 2018-ban együtt a szavazatok kisebb arányát szerezték meg, mint a korábbi törvényhozási választások során.

Összesítve azt állapíthatjuk meg, hogy 2010. óta a magyar többpártrendszer egy valóban versengő predomináns többpártrendszer. Ezen pártrendszer fragmentálódik, és a predominanciát létrehozó domináns párt jelentősen determinálja a vele szemben álló töredezett ellenzéki pártok viselkedését. A pártrendszert alkotó pártok köre pedig instabilnak tekinthető.

⁴⁵ Tábori Ferenc 2014a. 116.

⁴⁶ Saját készítésű táblázat a Nemzeti Választási Iroda hivatalos honlapjának vonatkozó adatai alapján

Melléklet

2. táblázat 2010. évi általános országgyűlési választások eredménye⁴⁷

	Párt	Listás szavazatok	%	Mandátum			
				E	T	O	Ö
1.	Fidesz-KDNP	2 706 292	52,73	173	87	3	263
2.	MSZP	990 428	19,30	2	28	29	59
3.	Jobbik	855 436	16,67	0	26	21	47
4.	LMP	383 876	7,48	0	5	11	16
5.	MDF	136 895	2,67	0	0	0	0
6.	CM	45 863	0,89	0	0	0	0
	Többiek	13 741	0,26	0	0	0	0
	Független			1	0	0	1
	Összesen	5 132 531	100,00	176	146	64	386

3. táblázat 2014. évi általános országgyűlési választások eredménye⁴⁸

	Párt	Listás szavazatok	%	Mandátum		
				E	O	Ö
1.	Fidesz-KDNP	2 264 780	45,04	96	37	133
2.	MSZP-EGYÜTT-DK-PM-MLP	1 290 806	25,67	10	28	38
3.	Jobbik	1 020 476	20,3	0	23	23
4.	LMP	269 414	5,36	0	5	5
5.	MP	28 323	0,56	0	0	0
	Többiek	154 021	3,07	0	0	0
	Összesen	5 027 820	100	106	93	199

⁴⁷ Nemzeti Választási Iroda hivatalos honlapjának vonatkozó adatai alapján

⁴⁸ Nemzeti Választási Iroda hivatalos honlapjának vonatkozó adatai alapján

4. táblázat 2018. évi általános országgyűlési választások eredménye⁴⁹

	Párt	Listás szavazatok	%	Mandátum		
				E	O	Ö
1.	Fidesz-KDNP	2 824 551	49,6	91	42	133
2.	Jobbik	1 092 806	19,19	1	25	26
3.	MSZP-P	682 701	11,99	8	12	20
4.	LMP	404 429	7,1	1	7	8
5.	DK	308 161	5,41	3	6	9
6.	Momentum	175 229	3,08	0	0	0
7.	MKKP	99 414	1,75	0	0	0
8.	Együtt	37 562	0,66	1	0	1
	Független			1	0	1
	Nemzetiségi	nem releváns		0	1	1
	Többiek	69 898	1,22	0	0	0
	Összesen	5 694 751	100	106	93	199

5. táblázat Magyar Országgyűlés képviselőcsoportjai 2010-2014⁵⁰

	Alakuló ülés	Ciklus vége
Fidesz	227	223
KDNP	36	34
MSZP	59	47
Jobbik	47	43
LMP	16	7
Független	1	27
Összesen	386	381

6. táblázat Magyar Országgyűlés képviselőcsoportjai 2014-2018⁵¹

	Alakuló ülés	Ciklus vége
Fidesz	117	114
KDNP	16	17
MSZP	29	28
Jobbik	23	24
LMP	5	6
Független	9	10
Összesen	199	199

⁴⁹ Nemzeti Választási Iroda hivatalos honlapjának vonatkozó adatai alapján

⁵⁰ Magyar Országgyűlés honlapjának vonatkozó adatai alapján

⁵¹ Magyar Országgyűlés honlapjának vonatkozó adatai alapján

7. táblázat Magyar Országgyűlés képviselő csoportjai 2018-⁵²

	Alakuló ülés	Ciklus vége
Fidesz	117	n. a.
KDNP	16	n. a.
Jobbik	26	n. a.
MSZP	15	n. a.
P	5	n. a.
DK	9	n. a.
LMP	9	n. a.
Független	1	n. a.
Nemzetiségi	1	n. a.
Összesen	199	n. a.

⁵² Magyar Országgyűlés honlapjának vonatkozó adatai alapján

Felhasznált irodalom

- Csizmadia Ervin (2017): A magyar politikai fejlődés logikája, Gondolat Kiadó, Budapest
- Enyedi Zsolt – Benoit, Kenneth (2011): Kritikus választás 2010. A magyar pártrendszer átrendeződése bal-jobb dimenzióban, In.: Új képlet. Választások Magyarországon, 2010., Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2011., 17-42.
- Horváth Attila – Soós Gábor (2015): Pártok és pártrendszer, In.: A magyar politikai rendszer – negyedszázad után, Szerk.: Körösenyi András, Osiris – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet, Budapest, 2015. 249-278.
- Körösenyi András (1993): Bal és jobb. Az európai és a magyar politikai paletta, Politikatudományi Szemle 1993. 3. sz. 94-111.
- Lakner Zoltán (2017): Megújuló válság. Az MSZP alkalmazkodási kísérlete 2010 után, In.: Trendek a magyar politikában – 2 – A Fidesz és a többiek: pártok, mozgalmak, politikák, Szerk.: Boda Zsolt – Szabó Andrea, MTA TK Politikatudományi Intézet – Napvilág Kiadó, Budapest, 143-167.
- Magyarországi politikai pártok lexikona 1846-2010 (2011): Főszerk. Vida István Gondolat Kiadó – MTA-ELTE Pártok, Pártrendszerek, Parlamentarizmus Kutatócsoport, Budapest, 2011.
- Róna Dániel – Molnár Csaba (2017): Radikális változás? – A Jobbik néppártosodása, In.: Trendek a magyar politikában – 2 – A Fidesz és a többiek: pártok, mozgalmak, politikák, Szerk. Boda Zsolt – Szabó Andrea, MTA TK PTI – Napvilág Kiadó, Budapest, 168-196.
- Sartori, Giovanni (2005): Parties and party systems: A framework for analysis, ECPR Press, First published in 1976 by Cambridge University Press
- Sitter, Nick (2011): A magyar pártszerkezet 2010-ben: polarizáltabb, kevésbé pruláris, In.: Új képlet. Választások Magyarországon, 2010., Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2011., 43-56.
- Szoboszlai György (2016): Választások Magyarországon az 1989. évi alkotmányos rendszerváltás után (1990-2014), In.: Szoboszlai György – Wiener György: Választás-politológia – Változások és trendek, Napvilág Kiadó, Budapest, 232-434. o.
- Tábori Ferenc (2014a): A magyar többpártrendszer jellemzése és tipizálása Giovanni Sartori pártrendszer tipológiája alapján (1988-2010), Jog, állam, politika, 2014. 2. sz., 105-123.
- Tábori Ferenc (2014b): Az 1990 és 2010 között megtartott általános országgyűlési választásokon alkalmazott választási rendszer hatásai a magyar többpártrendszerre, In.: Politikatudományi tanulmányok 2014 – Politikatudományi Előadások az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskoláinak Jubileumi Konferenciáján, 20 éves a doktori képzés az ELTE jogi karán 2014. június 13., Szerk.: Antal Attila, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest 2014. 35-53., <http://www.ajk.elte.hu/file/politanulmanyok2014.pdf>, Letöltés időpontja: 2014. 10. 01.
- Tóth Csaba (2017): Választási rendszer és választások 2014-ben, In.: Trendek a magyar politikában – 2 – A Fidesz és a többiek: pártok, mozgalmak, politikák, Szerk.: Boda Zsolt – Szabó Andrea, MTA TK Politikatudományi Intézet – Napvilág Kiadó, 2017. 43-60.

- Tóth Csaba – Török Gábor (2014): Az új pártrendszer, Társadalmi Riport 2014. 1. sz. 511-531. o.
- Tóth László (2014): A magyar pártrendszer változásai az intézményes hatások tükrében 2010-2014. 1., Új Egyenlítő 2014. 3-4. sz., 2-7.;
- Tóth László (2017): A végrehajtó hatalom prezidencializálódásának egyes aspektusai a II. és III. Orbán-kormányok esetében, Parlamenti Szemle 2017. 2. sz. 47-68.

Egyéb források

- Index.hu, 2017. december 1.
https://index.hu/belfold/2017/12/01/morvai_krisztina_kiszall_a_politikabol/; Letöltés időpontja: 2018. 06. 02.
- Index.hu, 2017. december 20.
https://index.hu/belfold/2017/12/20/molnar_gyula_es_gyurcsany_ferenc_bejelentese_az_mszp_es_a_dk_osszefogasarol/; Letöltés időpontja: 2018. 06. 02.
- Index.hu, 2017. december 22.
https://index.hu/belfold/2017/12/22/karacsony_gergely_vezeti_az_mszp_listajat/
Letöltés időpontja: 2018. 06. 02.
- Index.hu, 2018. március 18.
https://index.hu/belfold/2018/valasztas/2018/03/18/mszp_dk_lmp_targyalas_ellenzek_e_gyuttmukodes_koordinacio/, Letöltés időpontja: 2018. 06. 02.
- Index.hu, 2018. 03. 20.
https://index.hu/belfold/2018/valasztas/2018/03/20/a_momentum_harom_jeloltjet_lepteti_vissza_az_mszp_az_lmp_es_a_jobbik_javara/ Letöltés időpontja: 2018. 06. 02.
- Index.hu, 2018. április 4.
https://index.hu/belfold/2018/valasztas/2018/04/04/mszp_egyutt_visszalepesek_koordinacio/ Letöltés időpontja: 2018. 06. 02.
- Index.hu, 2018. április 7.
https://index.hu/belfold/2018/valasztas/2018/04/07/megtortentek_az_utolso_visszalepesek_az_mszp_es_az_lmp_jeloltjei_kozott/, Letöltés időpontja: 2018. 06. 02.
- Magyar Országgyűlés honlapja www.parlament.hu, Letöltés időpontja: 2018. 06. 01.;
- Mno.hu, 2018. április 7.
<https://mno.hu/belfold/harangozo-visszalepett-hadhazy-javara-2458564>, Letöltés időpontja: 2018. 06. 02.
- Nemzeti Választási Iroda honlapja www.valasztas.hu, Letöltés időpontja: 2018. 06. 01.;
- Origo.hu, 2017. december 20.
<http://www.origo.hu/itthon/20171220-mszp-dk-karacsony-szovetseg.html>
Letöltés időpontja: 2018. 06. 02.

**Ferenc Tábori: The questions of the typology of the Hungarian multiparty system
2010-2018**

The general parliamentary election of 2018 was an exceptionally important event from the point of view of the Hungarian political science. It proves to be true that the general parliamentary election in 2010 was a milestone in the history of the Hungarian multiparty system, which was put into force in 1988-1990. On the basis of the methodology and typology of party systems by Giovanni Sartori I come to the conclusion that the Hungarian party system turned from a moderate pluralism to a predominant-party system between 2010 and 2018. In my study I state that the multiparty system currently in force in Hungary meets all the criteria which Sartori established concerning the predominant-party systems. In this respect it also proves to be true that the nearly 50-year-old party system typology by Giovanni Sartori is long-standing. In my study I also deal with the opposition of the governing party and I conclude that the opposition is fragmented, the behaviour of the parties involved is significantly determined by the predominant situation of the party Fidesz. A further important part of my study presents that the concentration of the Hungarian multiparty system, which was experienced in the 2000s, stopped. I come to the conclusion that the Hungarian multiparty system is characterised by fragmentation.

MISKÓ DÁVID: RADIKÁLIS JOBBOLDAL EURÓPA ÚJ HÓDÍTÓJA?

A radikális jobboldali pártok természetének vizsgálata és sikereinek okai a kontinensen, különös tekintettel az AfD-re és a Bundestagi sikerére¹

Bevezetés – a látható „kísértet”

A XXI. században bekövetkezett változások, a 2008-as gazdasági világválság, a terrortámadások és a bevándorlás kérdése a nyugati társadalmakat frusztráltta, növelve a bizonytalanság és a félelem érzetét az emberekben. A radikális jobboldali (populista) pártok ezeknek köszönhetően jelentős támogatottságra tettek szert, és Európa szerte relevánsabb politikai erőkké váltak. A francia elnökválasztáskor Marine Le Pen második fordulóba jutása, az Osztrák Szabadságpárt jelöltje, Norbert Hofer 49 %-os választási eredménye a 2016-os osztrák elnökválasztáson², majd e párt 25 százalékos körüli eredménye³ és a kormányzati pozícióba mint koalíciós partner jutása 2017-ben⁴; majd az AfD (Alternative für Deutschland – Alternatíva Németországot/Németországnak) harmadik erőként való felemelkedése és bejutása a német törvényhozásba, a Bundestagba, mind a radikálisok komoly előretörését mutatják a kontinensen.⁵ A radikális jobb sikerei egyre nagyobb kihívásként érik a Nyugat liberális demokráciáit és nyitott társadalmait, a mainstream politikai pártokat és akár magát az európai integráció jövőjét is. A radikális jobboldali pártok az európai politikai tér részévé válnak, és akár nemzeti és nemzetközi szinten is képesek lesznek befolyásolni a politikai folyamatokat és diskurzust.⁶

Cas Mudde a *Populist Radical Right Parties in Europe* című könyvében a pártcsaládról való értekezést rögtön egy kérdéssel kezdte: vajon ugyanolyan természetű „kísértet” járja-e be Európát, mint annak idején a hasonló gyorsasággal terjedő kommunizmus kísértete volt.⁷ Nevezhető-e ez a kísértet Európa új hódítójának? Egyáltalán milyen természetű jelenséggel állunk szemben. Van-e okunk félni, tartani tőlük?

Jelen írásommal két célt kívánok elérni. Egyrészt, közelebb hozni és árnyaltabb képet adni arról, hogy radikális jobboldalnak bélyegzett pártok pontosan milyen tulajdonságokkal, stílusjegyekkel rendelkeznek, másrészt rámutatni arra, hogy a német AfD párt megfeleltethető radikális jobboldalnak, és nem egy tisztán szélsőjobboldali jelenségről van szó. Alapvetően azt állítom, hogy a radikális jobboldali pártok nem rendelkeznek fasiszta gyökerekkel és ideológiával, hanem „magatartásuk” alapvető reflexió a megváltozott világra. A céлом elérése érdekében bemutatom a releváns szakirodalmakra támaszkodva a radikális jobboldali pártokra jellemző tulajdonságokat, a sikereik okát, majd az AfD-t elhelyezem ebben az elméleti kontextusban.

¹ Az előadás a BCE Politológus Doktoranduszok Konferenciáján már elhangzott; a kéziratot a bírálás után nem jelentettem meg.

² Cincu 2017. 22-23.

³ Stone 2017.

⁴ Oltermann 2017.

⁵ Conolly 2017.

⁶ Rappold 2016. 6.

⁷ Mudde 2007. 11.

Ideológia és alaptermészet – a radikális jobb tulajdonságai

Szakítás a múlttal

Különböző szerzők különböző nevekkkel említik őket. Pippa Norris például a radikális jobboldali megszólitást használja, míg Herbert Kitschelt hol radikális jobb, hol szélsőjobb kifejezést használja.⁸ Piero Ignazi a szélsőséges, extrém címkéket tartja megfelelőnek, mert szerinte ezek a pártok rendszerelleneséget fogalmazznak meg, míg a radikális jelzővel illetett pártok csak kritikát. Populistának sem nevezi őket, mert a populisták nem demokrácia-ellenesek, viszont Ignazi szerint ezek a pártok igen.⁹ Cas Mudde ezzel szemben populista radikális jobboldalról vagy radikális jobboldali populizmusról ír, amely megnevezésekből az elsőt preferálja jobban. Ugyanis, véleménye szerint a populista radikális jobboldal a nacionalizmus egy speciális fajtája, mivel nem minden nacionalista populista radikális. Számára nem a populizmus adja a csoportosítás fő tárgyát. Azt is kihangsúlyozza, hogy a populista radikális jobboldal pártjai nem szélsőjobboldaliak, mert az előbbi csak néhány liberális elvet ellenez, míg az utóbbi az egész demokráciát.¹⁰ Sok jelenlegi szakirodalom vagy tanulmány ugyanakkor csak populistaként beszél róluk.¹¹ Én magam az egyszerűség kedvéért Norris kifejezését, a nemzeti radikalist fogom a továbbiakban használni, noha elismerem, hogy a populizmus erős stílusjeggyel bír a pártok természetében.

Piero Ignazi Emilio Gentile szavaival él, amikor a faizmus természetét írja le.¹² A fogalma tükrében a rendszer kristálytisztán brutális ellentéte volt a demokráciának, egyenlőségnek, „és olyan életeszményeknek, mint a boldogság és a béke;...élvezte az irracionális, a választott kisebbség által gyakorolt hatalmat, a tömegek engedelmisségét, az egyén feláldozhatóságát;... a fasizmus sosem szándékozta megvédeni a szabadságot és a racionalitást;...a faizmus sosem ígért emancipációt és felszabadulást; a nemzet és az állam hatalmát a szigorúság, a hedonizmus és boldogság megvetése, az áldozatkészség és az erős hűség biztosította. (saját fordítás)”.¹³

A pártokat kutató szerzők azonban megegyeznek abban, hogy ezek a pártok már nem fasiszta gyökerűek. Kitschelt arra mutat rá, hogy a szélsőjobboldalt korporatista és antikapitalista retorika jellemzi, míg a radikális jobb pártjai kiállnak a kapitalizmus mellett. Jelen van a rasszizmus mindkettő csoport esetében, de a radikális jobbot inkább megfertőzhetőnek látja vele, míg a szélsőjobboldalra egyértelműen ráhúzható.¹⁴ Mudde is hasonlóan vélekedik. Számára a (populista) jobboldali radikálisok demokratikusak és populisták, a szélsőjobboldali pártok pedig antidemokratikusak és elitisták.¹⁵ Elisabeth Carter is amellet érvel, hogy a radikális jobboldaliak nem náci vagy neonáci pártok, mert azok elutasítják a parlament intézményét, az egyént alárendelik az államnak, antipluralisták és extrém nacionalisták, a radikális jobboldal ugyanakkor ezt már nem vallja alapjaiknak.¹⁶

⁸ Bíró – Dúró – Hajdú – Róna, 2011. 8-10.

⁹ Ignazi 2003. 28-30.

¹⁰ Mudde 2007. 26-31.

¹¹ Mudde – Kaltwasser 2016; Cincu 2017; Rappold 2015; Havertz 2016; Inglehart – Norris 2016.

¹² Ignazi 2003. 20.

¹³ Gentile 1996. 8-9.

¹⁴ Kitschelt – McGann 1995. 30-31.

¹⁵ Mudde 2007. 49.

¹⁶ Carter 2017. 31.

Mitől is radikálisak? – a radikális jobboldal arca

Hans-Georg Betz a radikális jobboldali pártokat az egyén és gazdaság szempontjából egyfajta liberális álláspont és egy szélsőségesebb újjobboldali napirend keverékeként látja, amely végül vegyül az egyén által elszenvedett társadalmi változásokból fakadó kiábrándultsággal.¹⁷

Radikális jelző egyrészt onnan ered, hogy a mai radikális pártok a liberális demokráciák egyes elveit ellenzik, nem magát a demokráciát¹⁸, és létezésük Klingemann és a patológiai elméletek nyomán alapvetően egy „kóros normálállapotnak” is felfogható, a demokrácia egyfajta „eldeformálódásának” (pathological normalcy), amely mindig is létezni fog, amíg a posztfordista, posztindusztriális társadalomban nyertesek és vesztesek vannak, és ahol valójában a mainstream alapértékek radikalizálódása megy végbe.¹⁹

Mudde ugyanakkor a radikális jobboldali pártok besorolására két definíciót fogalmazott meg. A minimális definíciója szerint a nemzet elsőbbségét és fontosságát hangsúlyozó pártok tekinthetők radikális jobboldalinak. A gondolat gyökere a nacionalizmusból és idegenellenességből álló nativizmus²⁰, amely szerint „az államot kizárólag csak a saját őslakosainak (nemzetieknek) kellene lakniuk, és a nem saját elemek (személyek, ideológiák) alapjaiban fenyegetik ezt a homogén nemzetállamot”.²¹ Ideológiájuk egy „mi-ők” alapon szerveződő dichotómia körül alakul ki, amelyben a mi jelenti az őslakos nemzetlakókat, és ők jelenti minden mást, ami a nemzet homogenitásának maximális kialakulását veszélyeztetheti.²² Arra törekednek, hogy a globalizáció, az europánizáció és a bevándorlás előtti nemzeti „status quo” helyreálljon, mert az garantálhatja a nemzeti homogenitást.²³ Az ők jelző lehet államon és nemzeten belüli ellenség, mint az elit, az államon belüli, de nemzeten kívüli ellenség, mint a különböző kisebbségek, és államon és nemzeten kívüli csoportok is.²⁴ Ennek értelmében a radikális jobboldali pártok fő identitása a nemzet köré szerveződik.

Mudde maximális definíciójában a nativizmus mellé felsorakozik a tekintélyelvűség és a populizmus is, és alapvetően ezt a keretet tartja megfelelőnek a radikális jobboldali pártok jellemzőinek leírására.²⁵ Ezek a pártok autoriter jellegűek, magukon hordozzák a tekintélyelvűség stílusjegyeit, és kedvelik az autoriter és paternalista folyamatokat.²⁶ A rend hívei, militaristábbak, és sokszor keményebb büntetéseket javasolnak. Támogatják a bírói és rendőri függetlenség nagyobb kiterjesztését. Populizmusukból fakadó elitellenességük miatt rendszerellenesek, a meglévő politikai berendezkedést nem tartják bizonyos szempontokból demokratikusnak.²⁷

A gazdaság tekintetében sokszor neoliberalisoknak mondhatók. Szakpolitikai koncepciójuk értelmében az állami szerepvállalást csökkenteni kell, és egy minél kiterjedtebb privatizációt kell megvalósítani. Az államnak a kis- és középvállalkozások

¹⁷ Betz 1993.

¹⁸ Mudde 2016. 4.

¹⁹ Mudde 2016. 9.

²⁰ Mudde – Kaltwasser 2011. 17.

²¹ Mudde 2007. 18-20.

²² Mudde 2007. 63-64.

²³ Pelinka 2013. 10.

²⁴ Mudde 2007. 64-74.

²⁵ Mudde 2007. 22-23.

²⁶ Kitschelt – McGann 1995. 20.

²⁷ Mudde 2007. 145-154.

számra megfelelő környezetet kell teremtenie, hogy a gazdasági növekedés motorjaivá válhassanak; a magánszektor is át kívánják alakítani.²⁸ Kitschelt korábban szintén neoliberais irányzatot követőknek írta le őket. Azonban reagálva az őt ért kritikákra, változtatott az álláspontján. Később már azt vallotta, hogy a radikális jobb oldal pártjai is egyre jobban *középre tartó* gazdaságpolitikai programokat kezdtek követni.²⁹ Ugyanakkor követik azt a jobboldali sajátosságot, hogy a fő társadalmi egyenlőtlenségek természeteseek, és az államon kívül kell esniük (nem egalitáriusok tehát).³⁰

Gazdasági elképzeléseiknek ugyanakkor fontos eleme, hogy a szakpolitikának a nemzeti gazdaságot, a nemzet „öslakóit” kell szolgálniuk elsősorban, és ennek tükrében kívánják alakítani a szociális ellátórendszert is. Vagyis, a szociális rendszerből érkező segítség a nemzet lakóihoz kerüljön inkább, mint az idegenekhez. Külpolitikai gazdasági kapcsolataikat is úgy kívánják alakítani, hogy a nemzeti gazdaság védelme és a külső piaci hozzáférések között egy egészséges egyensúly alakuljon ki.³¹

A nyugat-európai radikális jobboldali pártok iszlámellenesek is, és az iszlám bevándorlókat legtöbbször „asszimilálhatatlannak” tartják.³²

Az idegenellenesség mellett „a legtöbb európai állam radikális jobboldali pártjai azért állnak a globalizáció elleni harc élvonalában, mert azt gondolják, hogy a globalizáció homogenizálja a világ kultúráit”, és nem marad egy darab kulturális különbség sem. Ezt kiegészíti egyfelől az amerikaellenességük, mert véleményük szerint az amerikai kultúra megfertőzi Európát,³³ másfelől EU-ellenességük is, ami a szorosabb integrációs szándék ellen lép fel.³⁴

A nemzeti radikális pártok erős populizmussal társulnak, így érdemes néhány szót szentelni a populizmus jellemzésére. Mudde minimális definíciója szerint a populizmus olyan ideológia, „amely azt feltételezi, hogy a társadalom valójában két homogén, de egymással antagonisztikus csoportra oszlik, a *tiszta nép/emberek* és a *korrupt elit* csoportjára, és hogy a politikának a nép általános akarata, azaz a közakarát (volontér générale) kifejeződésének kell lennie.”³⁵ Ugyanakkor a néppel kapcsolatban Abts és Rummens megjegyzi, hogy voltaképp „a populizmus sohasem a teljes társadalmat kívánja integrálni, hanem csakis a jó embereket, és a schmitti barát/ellenség logika mentén kizárja a politikai közösségből az elitet, az idegeneket, a másokat”.³⁶ Zabala cikkében úgy fogalmaz, hogy a neoliberális demokrácia politikai korrektség „függönye mögé” kényszerítette a politikai vitát, és ezért emelkedhetett fel a populizmus egyrészt. Laclau és Mouffe gondolatait idézve leírja, hogy a populizmus nem egyfajta ideológia, hanem inkább egy politikai forma, amely képes az érdekeket, a szükségleteket és az identitásokat egybekovácsolni, amiket a jobbközép és balközép pártok és az elit delegitimált. Szerintük a populizmus a közös szükségleteket egybegyűjti a közös ellenséggel szemben, és a vezető szerepe ebben megoldani a régi pártok által megtestesített *alternatíva-hiányosságot*.³⁷

²⁸ Betz 2017. 342.

²⁹ de Lange 2017. 83.

³⁰ Mudde-Kaltwasser 2011. 22.

³¹ Mudde 2007. 125 – 131.

³² Betz 2013. 81.

³³ Mudde 2007, 191.

³⁴ Werts – Scheepers – Lubbers. 187.

³⁵ Mudde – Kaltwasser 2011. 5.

³⁶ Antal 2017. 139.

³⁷ Zabala 2017.

A populizmus azonban valójában nem egy önálló ideológia, hanem másokat egészít ki, és milyensége attól függ, milyen társadalmi-politikai kontextusban használja a vezér.³⁸

A szavazói karakter megállapítását elvégző szerzők alapvetően rámutattak arra, hogy az általános elképzeléssel ellentétben, miszerint e pártok a társadalom alsóbb osztályainak szimpátiáját élvezik főként, erős korreláció nem áll fent a radikális jobboldali pártokra leadott voksok és a kékgalléros, aluliskolázott rétegek szavazatlendása között. A társadalmi nélkülözésben szenvedők, etnikai fenyegetettséget és politikai bizalmatlanságot megélők viszont hajlamosabbak rájuk szavazni.³⁹ Kitschelt további megállapítása, hogy a radikális jobboldali szavazó szabad piac párti, rasszista attitűddel rendelkezik, de kevésbé tekintélyelvű.⁴⁰ Elemzések azt is mutatták, hogy a férfiak hajlamosabbak e pártokra szavazni.⁴¹

Kulcsok a sikerhez

A radikális jobb európai sikerei lehetséges okainak feltérképezése ugyancsak tovább árnyalja a tulajdonságaikat, segít megérteni természetüket. Továbbá megmagyarázhatja azt a tézist, hogy a népszerűségük emelkedése egyfajta válaszreakcióként értelmezhető a világban lezajlott változásokra, mint okokra.

Sikerességük egyik alapjának tekinthető világban és a társadalmakban lezajlott változások. A posztindusztriális társadalom, a kulturális fragmentáció és multikulturalizmus, a politikai elégedetlenség és az intézményekből való kiábrándulás, a felerősödő idegengyűlölet és rasszizmus, a zöld értékek ellenzése mind olyan tényezők, amiket valamilyen mértékben a sikereiket szolgálják. A bevándorlás új hullámai megemelték a szociális bizonytalanságot, és az emberek kiábrándultak a régi politikai elitből.⁴² Ezek a változások előidéztek a szorongás, elszigeteltség és harag érzetét az emberekben, lebontották a régi normákat, és ezek párhuzamosan életre hívták a radikális jobb pártjai iránti szükségletet.⁴³ Megjelent az igény a harmonikus egységre és a helyi és etnikai közösségek megőrzésére⁴⁴, miközben a posztindusztriális társadalom olyan identitásukban bizonytalan rétegeket nevelt ki, akik hajlamosak ezeket az identitásokat helyreállító ígéretekkel rendelkező radikális jobb pártjaira szavazni.⁴⁵

Ok lehet Ignazi szerint a neokonzervativizmus megjelenése, amely a piac szabadabb kezelésével, az individualizmus beengedésével és a tradicionális értékek lazább bánásmódjával lehetőséget teremtett a multikulturális világ kialakulására.⁴⁶ Mindeközben a korábbi osztályalapú törésvonalak meggyengültek, és az új áttétek, kereszteződések mentén ezek a pártok jól mozoghatnak.⁴⁷ A multikulturálisabb társadalmakban ugyanis

³⁸ Mudde – Kaltwasser, 2011. 1-2.

³⁹ Werts – Scheepers – Lubbers, 2012.; Norris 2005.; Zhirkov 2014

⁴⁰ Kitschelt - McGann 1995. 35,11.

⁴¹ Bíró – Dúró – Hajdú – Róna 2011. 26.

⁴² Norris 2015. 9-11.

⁴³ Arzheimer 2015. 3.

⁴⁴ Ignazi 2003. 215.

⁴⁵ Mudde 2007. 223.

⁴⁶ Ignazi 2003. 24-25.

⁴⁷ Minkenberg – Perrineau 2007. 31.

egyre több áttét lehet, amely gyengíti a régi pártokhoz való hűséget, növelve ezzel a radikális jobb lehetőségeit.⁴⁸

A kulturális elidegenedés, az individualista társadalom kiépülése és a közös értékek erodálódása tovább nyitotta az embereket a radikális jobb pártjai felé. Ráadásul, a politikai rendszer és az azt vezető politikai elit kiábrándította és elidegenítette az embereket a mainstream politikától. A kormányzó elit megszakította az átlagpolgárokkal való kapcsolatukat, és figyelmen kívül hagyta az emberek általános elégedetlenség érzését.⁴⁹

Az is termékeny táptalaj a radikálisok számára, hogy egyre több állampolgár látja úgy, hogy az EU intézményei egy távoli, megérthetetlen, elitista és technokrata jelenség, és sokszor magát az EU-t demokratikus deficit, átláthatatlansággal és kiszámíthatatlansággal vádolják, ami mindezek mellé még a nemzeti szuverenitást is korlátozni akarja. Az EU-t és Brüsszelt megkérdőjelező állampolgári érzéseket szintén jól hasznosíthatja a sokszor populista radikális jobb.⁵⁰

Pelinka szerint a pártok populizmusa az egyik fő ok, amely támogatottságot hoz a radikális jobb pártjainak.⁵¹ Ugyanakkor Antal Abts és Rumens gondolatait idézve megjegyzi, a populizmus csak ott lehet sikeres, ahol a politikai közösség folytonosan megosztott, az ellenpolitikai erőket, az ellenzékét delegitimálják, és állandó az ellenségképek gyártása.⁵² Wodak úgy látja, hogy a médiában keltett viták által keletkezett hatásokat felhasználva érnek el további sikereket.⁵³ Mudde szerint a sikerességük egyik további forrása a belső és külső karizmatikus vezető egy erős és központosított pártban.⁵⁴ Ingelhart és Norris egy 2016-os tanulmányukban az úgynevezett kulturális hézag téziszről (cultural backlash thesis) írnak, amely szerint a radikális jobboldali pártok (a szerzőpáros számára populista pártok) támogatása és sikere valójában egy szociálpszichológiai jelenséghez köthető. A 1970-es évektől megjelenő progresszív poszt-materiális értékek alapján szerveződő közösségek nagyobb toleranciát mutatnak a különbségek felé (kisebbségek jogai, multikulturalizmus, vallási megosztottság, stb.), mint a nem ezeken a progresszív értékeken szocializálódott régi generációk, akik a tradicionális és „retroértékekbe” kapaszkodnak még mindig. Tézisük értelmében olyan két generációra oszlik a társadalom, amelyek között a szakadék folyamatosan növekedni fog. Ugyanis a régi világ embere nem érti, hogy tradicionális elvei miért válnak „politikailag inkorrekté”, ami miatt kialakul bennük egyfajta feszültség, és nagy eséllyel a régi elveket valló vezetőket fogják, ebből a pszichológiai okból kifolyólag, támogatni.⁵⁵

Kitschelt korábban úgy gondolta, hogy e pártok sikeressége az úgynevezett *winning formulában*, vagyis a tekintélyelvű stílusjegyek és a neoliberális piac egy sajátos egyvelegében áll⁵⁶; olyan formulában, amely a „szabad piacot akaró, politikailag tekintélyelvű, idegenellenes üzeneteket vegyítő” pártokat tömöríti.⁵⁷ Majd később, reagálva a kritikákra, változtatott álláspontján, és e pártok tekintetében is középre tolódást

⁴⁸ Norris 2015. 135.

⁴⁹ Rappold 2015. 4-5.

⁵⁰ Rappold 2015. 4-5.

⁵¹ Pelinka 2013. 12.

⁵² Antal 2017. 139.

⁵³ Wodak 2013. 32.

⁵⁴ Mudde 2007. 215.

⁵⁵ Ingelhart – Norris 2016.

⁵⁶ de Lange 2017. 412.

⁵⁷ Kitschelt – McGann 1995. 42.

lát gazdasági tekintetben (szociális – kapitalista, libertariánus – autoriter versenytér elmélete).⁵⁸ Rydgren féle formula szerint a siker kulcsa a rendszerellenes populizmus és az idegenellenesség egyfajta verziójában kereshető, ugyanis e formula tükrében úgy tudja kritizálni a fennálló rendszert, hogy közben nem tűnik antidemokratikusnak, illetve a valódi rasszizmust kerülve képes idegenellenes vagy bevándorlás-ellenes állampolgári attitűdöket mozgatni.⁵⁹

Kitschelt és Norris a pártok jobb-bal tengelyen történő mozgásával is magyarázza a nemzeti radikális pártok sikereinek okát. Kitschelt szerint, ha egy ország mérsékelt, de legerősebb jobboldali pártja elindul a centrum irányába, akkor helyet szabadít fel, amit a radikális jobb pártjai betölthetnek. Norris úgy véli, először ez a mérsékelt és a legerősebb jobboldali párt még jobbra tolódik a tengelyen, és ezzel legitimál bizonyos radikálisabb elképzeléseket és elveket. Ezzel a jobbratolódással a radikálisabb attitűdökkel jellemezhető választópolgárokat mobilizálni képes. Viszont, ha ez a domináns párt a centrum irányába mozdul vissza, ott hagyja maga után a már radikális elvekkel legitimált üresen álló teret, amit a radikális jobb pártjai be fognak tölteni, mivel lesz rá szavazói oldalról igény.⁶⁰ Az arányos választási rendszerben ezeknek a pártoknak nagyobb esélyük van mandátumhoz jutniuk, mint a többségi rendszerekben. Az arányosság kritériuma mellé alacsony parlamenti küszöbre is szükség van. Minél alacsonyabb, annál nagyobb eséllyel ugorják át azt a határt is.⁶¹

Norris megemlíti azt is, hogy egyedül a jobboldali radikális pártok válaszoltak azokra a kihívásokra, amit a posztindusztriális társadalom magával hozott (az átalakult életkörülmények, munka határainak átformálódása, esélyek átalakulása, jóléti állam szerepének változása, stb.).⁶² Ha a fent felsorakoztatott okokat veszem alapul, alapvetően helytálló lehet az a tézisem, hogy a radikális jobboldali pártok csak reflektálnak az átalakult világra és tendenciákra. Legyen szó a posztindusztriális társadalomról, a régi kulturális és tradicionális értékek gyengüléséről, az új progresszív értékekről, esetleg a bal-jobb tengelyen történő pártmozgásokról.

Beilleszthető-e az AfD a radikális jobboldali pártok közé?

Következő alfejezetekben megkísérlem az AfD-t (Alternative für Deutschland/Alternativa Németországért/Alternativa Németországnak) beilleszteni a korábbi fejezetekben bemutatott elméleti keretek közé. Arra keresem a választ, hogy ráhúzható-e a radikális jobboldali pártok elméleti sajátosságai erre a pártra, vagy teljesen más jelenséggel van dolgunk. Ebben a fejezetben csak az AfD-vel foglalkozom, és nem térek ki a Pegidára, vagy a NPD-re. Bővebb kutatás hiányában azonban a fent bemutatott elméleti pontok nem mindegyikét tudom az AfD esetében megvizsgálni.

⁵⁸ de Lange 2017. 83-87.

⁵⁹ Rydgren 2004. 475.

⁶⁰ Bíró – Dúró – Hajdú – Róna 2011. 12.

⁶¹ Kitschelt – McGann 1995. 58.

⁶² Norris 2015. 132-133.

Történeti és vezetési sajátosságok

Az AfD-t 2013 februárjában alapította egy neoliberais, rendszerellenes és euroszkeptikus csapat, amely főként az Európai Monetáris Uniót és az eurókrízis menedzselésének módját kritizálta. A párt egyik fő követelése a közös valuta elhagyása, és a német márkához való visszatérés volt. A pártot először a professzorok pártjának is nevezték, mert valóban sok középosztálybeli értelmiségit magához vonzott. Bernd Lucke, aki a Hamburgi Egyetem gazdasági professzora volt, vált a párt elsőszámú vezetőjévé. Általa a párt a gazdasági szakértelem tekintetében hitelessé vált. Eleinte nehéz volt a pártot bármilyen ideológiai irányhoz is kötni, mert benne megtalálhatók voltak a gazdasági-liberális, a nemzeti konzervatív és a populista jellemzők is. Az első két évben az AfD akkori vezetősége megpróbálta távol tartani magát a szélsőséges megnyilvánulásoktól és a populizmustól. Azonban Frauke Petry színrelépésével és Lucke leváltásával a párt ideológiailag jobbra tolódott, és fókuszába a bevándorlás-ellenesség került. Ennek következtében Lucke és néhány társa elhagyta a pártot, és egy új gazdasági liberális stílusjegyeket magánhordozó pártot alapítottak.⁶³ A váltásig azonban Lucke határozta meg a párt fő ideológiáját. Az euró bírálata mellett megjelent az Unió határainak lezárása a bevándorlók előtt, fellelhető volt az iszlámellenes retorika, és erősen támogatta a keresztény társadalmi értékeket.⁶⁴ Lucke elképzelésében az élt, hogy 2020-ra a német márka visszatérhet, és ez enyhíti Németország terhét a csődbe jutott, vagy csődeljárás alatt lévő dél-európai államokat illetően. Euróellenessége mellett azonban azt is hangoztatta, hogy „az európai közös piac mellett állnak, de az európai közös valuta nélkül”, és fontosnak tartotta, hogy továbbra is fennmaradjon az egység Európában.⁶⁵ Múltját tekintve tehát fasisztoid elemekkel nem rendelkezik a párt.

Az erős karizmatikus vezetőt a nemzeti radikális pártok egyik sikerforrásának tekintik. Az AfD esetében azonban nem beszélhetünk konkrét egyszemélyű, erősen centralizált formáról. A relatíve gyenge vezetésnek három oka lehetséges. Egyrészt formális, mivel a párt egyszerre három, majd kettő egyenrangú vezető megválasztásával kívánta fenntartani a párt ideológiai sokszínűségét. Másrészt ideológiailag két részre tagolódott a párt, amely megosztottság a szélsőséges Pegida mozgalomhoz fűződő viszony vitájában nyilvánult meg (liberálisabb és nemzeti konzervatívabb irányok). Harmadrészt személyes okok, amelynek tükrében helyi és országos vezetők szövetséget kötnek egy harmadik pártvezető visszatartása vagy megbuktatása céljából (pl: Petry „visszatartása” a kancellárjelöltségtől).⁶⁶ Ennek fényében nem beszélhetünk erős pártvezetésről.

Sokkal inkább egy konfliktusos pártvezetés képe rajzolódik ki. Erre jól példaként szolgál Frauke Petry, aki 2017. áprilisában visszautasította a kancellárjelöltséget, mert valójában a pártvezetésen belüli szélsőjobbos ellenfelei összefogtak ellene. A vezetés megosztottságát mutatta Björn Höcke személye is, akit Petry nem tudott kizárni a pártból, mert Höcke-t szövetségesei megvédték.⁶⁷ Ráadásul, a belső vezetés konfliktusosságát tovább árnyalta, hogy Petry-t a választások előtti hónapokban háttérbe szorították, és választási kampányt sem vezetett. Majd Petry az AfD választási sikerességét követően bejelentette, hogy függetlenként veszi fel a mandátumát. Saját pártjáról úgy fogalmazott:

⁶³ Havertz 2016. 30-31.

⁶⁴ Cincu 2017. 30.

⁶⁵ Weinthal 2013.

⁶⁶ Ciechanowicz 2017. 3-4.

⁶⁷ Huggler 2017.

„hogy amilyen anarchista párttá vált az elmúlt hetekben, ellenzékként sikeres lehet, de hiteles kormányzati alternatívát nem ajánlhat.” Gauland-et több retorikai megnyilvánulásáért is kritizálta. Az egyik, „Merkel levadászása” után annyit fűzött hozzá: hogy „ez az a retorika, amit a középosztálybeli szavazók nem fognak konstruktívnak találni”. Petry AfD mandátumáról való lemondása egyfajta válasz volt arra, hogy Gauland vezette keményvonalasok az elmúlt időben kiszorították a vezetésből.⁶⁸

Alapvetően a pártvezetést egyéb botrányt eredményező megnyilvánulások is jellemzik. Alexander Gauland, aki párt egyik legfontosabb vezetője, tett egyéb szélsőségesebb megjegyzéseket is. Egyik esetben azt nyilatkozta, hogy a németek büszkéek lehetnek a két világháborúban elért sikereikre.⁶⁹ Egy másikban, mint ahogy fent már említettem, a választási eredmények megérkezése után megesküdtött, „hogy levadásszák Merkelt, és visszaszerzik az országot és a népet”.⁷⁰ Pár hónapja pedig a náci 12 évet „madárpiszoknak” nevezte az amúgy „több ezer éves dicső német történelemben”.⁷¹

Björn Höcke, aki a párt egyik fontos személye, úgy nyilatkozott Drezdában, hogy a németeknek abba kéne hagyniuk a náci múltjuk miatti vezeklést, és egy „180 fokos fordulatot” venni a történelmük megítélésében. Hozzátette, hogy „a németek az egyetlen olyan nép a világban, akik a főváros szívében elültették a szégyen emlékművét”. Az utóbbi megjegyzését arra az emlékműre tette, amely a náci éra zsidó áldozatainak tiszteleg.⁷²

A mérsékeltebb szárnyhoz tartozó Petry is úgy nyilatkozott egyszer, „hogy ha szükséges, akkor a belépni akaró illegális bevándorlókra lőjenek rá”.⁷³

A pártnak egyébként most is két vezetője van: Gauland mellett Jörg Meuthen tölti még be ezt a posztot.⁷⁴

Program és ideológia

A következő fejezetben azt vizsgálom, hogy legfőképp a pártprogramból kiindulva igazak-e a radikális jobboldali pártokra jellemző, főleg ideológiai tulajdonságok az AfD-re is. Hipotézisem szerint a pártra ráhúzható a radikális jobboldali pártok elméleti kerete. Hozzáteszem, hogy leginkább csak a párt programjában lévő főbb elképzelésekre támaszkodhatom, hiszen kormányon nem voltak még, így nem tudható, mennyire vallanak azokat a gyakorlatban is. Először nativizmus szempontból nézem meg a pártot. Mivel az a nemzet és az idegenellenesség egyvelege, így az iszlám- és bevándorlás-ellenes lehetséges attitűdjüket is itt vizsgálom.

A párt a nemzet fontosságát hangsúlyozza, hiszen a német kultúra és identitás megőrzéséről, illetve a kettőt összekötő kapcsolat ápolásának fontosságáról ír programjában. Kimondja, „hogy az AfD fő célja megőrizni a nagyszerű kulturális örökséget a jövő generációi számára, illetve fejleszteni és megőrizni annak egyedi

⁶⁸ Huggler 2017.

⁶⁹ AfD co-founder says Germans should be proud of its second world war soldiers, 2017.

⁷⁰ Huggler – Rothwell 2017.

⁷¹ Duhm 2018.

⁷² Dearden 2017.

⁷³ German election: How right-wing is nationalist AfD?, 2017.

⁷⁴ Alternative für Deutschland, <https://www.afd.de/partei/bundesvorstand/>, 2018.

karakterisztikáját a globalizáció és a digitalizáció világában”. Külön felhívja a figyelmet a német nyelv védelmére, amelye a „nemzeti identitás és a német alapértékek visszatükröződése”. Már itt elutasítja a multikulturalizmust, mert az egyértelmű fenyegetést jelent a német nemzeti identitásra.⁷⁵

A pártprogram egyértelműen kijelenti, hogy az iszlám nem tartozik hozzájuk, nem Németország része, ezzel alátámasztva a radikális jobboldali pártokat jellemző iszlámellenességet. Alapvetően a shari'a jogi rendelkezéseit összeegyeztethetetlennek tartja a német jogi és értékrendszerrel, tehát nem lehet része az iszlám a német kultúrának. A párt leállítaná a mecsetek finanszírozását, mert szerinte az iszlám rajta keresztül építi és erősíti a hatalmi bázisát. A párt a minaretek és a müezzineket is elutasítja. A teljes testfátyolt, a burkát betiltaná, és a köztisztviselők sem viselhetnék a fejkendőt.⁷⁶ Egyik vezető, Hans-Thomas Tillschneider, Saxony-Anhaltból, úgy nyilatkozott a kérdésben, hogy „az iszlám idegen nekünk (németeknek), és ezért nem hivatkozhat a vallásszabadság elvére ugyanolyan mértékben, mint a kereszténység”.⁷⁷

Az AfD iszlámellenességéhez szorosan kapcsolódik a párt bevándorlás-ellenessége. Programjuk szerint addig adható menedék a menekülteknek, amíg azok anyaországában háború dúl. A nem üldözött bevándorlóknak azonban nincs joguk, hogy védelmet kérjenek. A menekülteket is visszaküldenék a háború, vagy a politikai és vallási üldözés végeztével. Saját javaslatuk szerint az EU határait le kellene zárni, illetve a német határokat megerősíteni, és ezzel párhuzamosan a menedékérők számára háborútól mentes övezetekben menekült központokat létesíteni, és ott elszállásolni őket. A párt Németországból is oda vinné a már ott lévő menekülteket.⁷⁸ Az AfD bevándorlás-ellenességét az egyik tübingiai politikusa, Jürgen Pohl nyilatkozata is megerősíti, aki az „illegális külföldiek” deportálását „biblikus kihívásnak” nevezte.⁷⁹ Iszlámellenességet tovább bizonyítja és élezi, hogy a 2017-es október 31-i New Yorki támadás után egy AfD politikus, Anton Friesen, világméretű iszlámellenes összefogás létrehozásának szükségességéről beszélt⁸⁰, illetve Weidel szavai, aki szerint a politika és vallás elválaszthatatlan az iszlámban, ezért továbbra is erővel kell harcolni ellene.⁸¹

A populizmus logikájának is megfelel a párt, hiszen a pártprogramjuk elején kijelentik, hogy egyedül az AfD az az alternatíva, amely képes változtatni az ország sorsán, és az elit már nem a népet szolgálja. Hozzáfüzik még, hogy „akkor teljesítették a céljukat, ha a kormány és annak intézményei újra az ország összes állampolgárának szolgáivá válnak, és a kormány összes tagja hivatalos esküt tesz az alkotmányra”⁸². A populizmus logikájának megfelelően elitellenesek. Merkel az az ördögi szimbólum, amely megtestesíti az uralkodó elitet, ami, illetve aki hibáztatható a bevándorlásért, az iszlamizációért, az Európai Unió jelenlegi működéséért, és a nép, illetve a nép problémáinak figyelmen kívül hagyásáért. Ennek egyik bizonyítéka, hogy a párton belül, illetve a pártot támogatók körében is sokszor elhangzik a „Merkelnek mennie kell!”, „a vezetőink hazudnak”, vagy „a nép árulója” kijelentések⁸³. A (populista) radikális

⁷⁵ Manifesto for Germany 2016. 45-46.

⁷⁶ Manifesto for Germany 2016. 48-49.

⁷⁷ Bellon 2016.

⁷⁸ Manifesto for Germany 2016. 58-59.

⁷⁹ Amann – Backes – Bartsch – Eberle – Friedmann – Lang – Cmeyer – Steffen 2017.

⁸⁰ Friesen 2017.

⁸¹ Weidel 2017.

⁸² Manifesto for Germany 2016. 5.

⁸³ Inside the Revolt against Angela Merkel 2016.

jobboldali pártok az épp vezető elitet hajlamosak hibáztatni a bevándorlásért, a globalizációért és a multikulturalizmusért, mint ahogy arra Pelinka is kitér⁸⁴. Az AfD a Merkel-szimbólumával, vagyis az emberek gondjait magára hagyó elit hibáztatásával *teljesíti* is ezt az erre a pártcsaládra jellemző kritériumot.

Az AfD a programjukban kijelenti, hogy a demokrácia és a szabadság, a hatalommegosztás mellett kiáll⁸⁵. Demokratikus kormányzásukat a svájci modell átvételével kívánják megvalósítani, vagyis minden parlament hozta törvényekről népszavazást tartanának, ezzel elősegítve a nép ellenőrzését a törvényhozás felett. Az állami szerepvállalást is csökkentené, mivel ezzel garantálható a német állampolgárok magasabb szintű szabadságának megvalósulása. Továbbá, javasolják a szövetségi elnök közvetlen megválasztását is.⁸⁶ Ideológiájukban a családok, mint a szociális kohézió megteremtésének és megerősítésének alapja, kitüntetett szerepben állnak, és védelmükért külön intézkedéseket (gyermekes családok támogatása) is alkalmaznak. Abortuszellenesek; nem gondolják, hogy a kérdéstről való döntés emberi szabadságjogi eset lenne⁸⁷. Mudde, vagy akár Elisabeth Carter is azt állította, hogy ezek a pártok már nem antidemokratikusak, azok a szélsőségekre jellemzőek. Mivel az AfD úgy tűnik, demokratikus keretek között kormányozna, ha valamikor a kormányrúdhhoz kerülne, így ebben a tekintetben nem nevezhető szélsőjobboldali pártnak.

Korábban Kitschelt és Betz is neoliberais gazdaságpolitikát követőknek titulálta a radikális jobb pártjait. Az AfD esetében ez hipotézis alapvetően teljesül. A párt a nagyobb mértékű versenyben és a kisebb államban hisz. Úgy véli, hogy „a verseny megadja az embereknek a szabadságot arra, hogy fejlődjenek, önállóan növekedjenek és cselekedjenek”, saját felelősségükre válasszanak a lehetőségek közül, szabadon döntsenek termékekről és munkalehetőségekről, és maguk vállalják a felelősséget, ha hibáznak. A neoliberais szellemnek megfelelően mindez kiegészül egyrészt a már korábban említett állami szerepvállalás csökkenésével, amit az állami támogatások csökkentésével kíván elérni, másrészt a kis- és közepes méretű vállalkozások oly módon történő támogatásával, hogy azok a német gazdasági fejlődés motorjaivá válhassanak⁸⁸. Egy egyszerűbb és fair adózási rendszer bevezetését támogatja a párt, amely főként a közepes és alacsony bevételű pénzkereső állampolgárokat érintené (pl.: a vagyon- és örökösödési adó eltörlésével).⁸⁹ Ez egyfajta gazdasági közép-re tolódást is mutathat.

A párt kritizálja az Európai Uniót, és továbbra is ellenzi az eurót. Programjukban úgy fogalmazzák, hogy a szuverenitás problémája és az elmúlt idők gondjai Európában a most hatalmon lévő politikai elitcsoport hibája, akik „egyetlen érdeke, hogy megtartsák a hatalmukat, a státuszukat és az anyagi jólétüket”⁹⁰. A párt alapvetően elutasítja a mélyebb integráció gondolatát, és egy olyan Európai Unióban gondolkodik, „amely a közös érdekek, és az egymáshoz lazán kapcsolódó szuverén államok alapjain nyugszik”⁹¹. Az euróban politikai érdekek megvalósulását látják, és kilépésüket a közös valutából nemzet érdeknek tartják⁹². A pártprogramból az is megtudható, hogy ha a német szuverenitást

⁸⁴ Pelinka 2013. 8.

⁸⁵ Manifesto for Germany 2016. 5.

⁸⁶ Manifesto for Germany 2016. 8-12.

⁸⁷ Manifesto for Germany 2016. 39; 42.

⁸⁸ Manifesto for Germany 2016. 66-68.

⁸⁹ Manifesto for Germany 2016. 72.

⁹⁰ Manifesto for Germany 2016. 7-9.

⁹¹ Manifesto for Germany 2016. 15.

⁹² Manifesto for Germany 2016. 19.

sértve érzik, készek kilépni az Unióból, és létrehozni egy új, gazdasági alapon működős közösséget⁹³. Bár az Amerikai Egyesült Államokat nem kritizálják élesen, egyfajta függőségi viszonyt érzékelnek, amelyet csökkenteni kívánnak.⁹⁴ A radikális jobboldali pártokra jellemző elitellenesség tehát igaz az AfD-re nézve.

A külpolitikai kapcsolatok tekintetében nyitott Oroszország felé. A párt szívesen kialakítani közös kapcsolatokat Moszkvával, és az Oroszországot ért gazdasági szankciókat is ellenzi. Ráadásul, az AfD fiatal szervezete (JA) szimpatizál az orosz elképzelésekkel, és maga a párt nem is bánna, ha kialakulna egy kvázi szövetség az orosz Putyin – féle és az AfD ifjúsági szervezete között. A külpolitikai orientáció ugyanakkor szintén tükrözte a párt vezetőségének megosztottságát. Míg Weidel NATO támogató, addig Frauke az euroszeptikus erőkkkel való összefogást és a Kelettel történő szorosabb kapcsolatok kiépítését szorgalmazta⁹⁵. A pártprogramban az AfD egyébként kiáll a NATO mellett mindaddig, amíg az védelmi pozíciót tölt be, és nem megy szembe a német érdekekkel. Viszont, a német hadsereg újjászervezését tartja kívánatosnak⁹⁶.

A pártprogramból nyert és a radikális jobboldali pártokra jellemzők összevetése után megkockáztatom azt mondani, hogy az AfD a radikális jobboldali pártoknak megfelelően viselkedik. Elismeri programjukban foglaltak szerint a demokrácia intézményét, kiemelkedően fontosnak tartja a nemzet és a szuverenitás védelmét, és gazdaságpolitikai elképzeléseiben is megfelel a pártcsalád kritériumainak. Ugyanakkor iszlámellenességük egy markánsabb pozíciót kölcsönöz a pártnak a szélsőségesebb vonalon, amit egy-két intézkedés (burka betiltása), illetve a politikusok szélsőségesebb megnyilvánulásai okoznak. A populizmus is maximálisan alátámasztja a hipotézisem, hiszen a Merkel-ellenességük hazai, az EU ellenességük nemzetközi szinten támadja az elitet, és, ahogy a pártprogramjuk elején is megfogalmazták, egyetlen alternatíva az ország megmentésére csak az AfD lehet.

Pártsikerek, szavazók és kilátások

A 2017-es szeptemberi választásokon harmadik erőként 94 (12,6 százalékkal) mandátummal bejutott a törvényhozás alsó házába⁹⁷. Az alsó képen látható az eddigi legnagyobb létszámú, 709 képviselővel rendelkező Bundestag összetétele.⁹⁸ Korábban már az Európai Parlamenti és a tagállami szintű választásokon is ért el sikereket.⁹⁹

⁹³ Manifesto for Germany 2016. 15.

⁹⁴ Manifesto for Germany 2016. 28.

⁹⁵ Amann – Lokshin 2016.

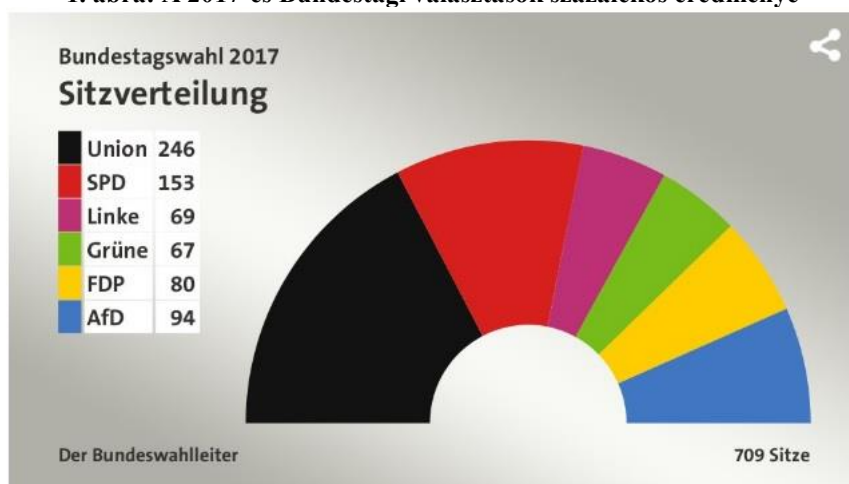
⁹⁶ Manifesto for Germany 2016. 29-30.

⁹⁷ Eddy 2017.

⁹⁸ Wahl.tagesschau.de honlapja 2017.

⁹⁹ Havertz 2016. 30.; Parties and Elections 2017, <http://www.parties-and-elections.eu/germany3.html>.

1. ábra: A 2017-es Bundestagi választások százalékos eredménye

Forrás: wahl.tagesschau.de

2. ábra: Az AfD regionális eredményei (Bundestagválasztásokról)

Election	Date	Vote for the AfD in %	Seats gained	Overall seats
Federal election	Sep 22, 2013	47	-	631
European Parliament	May 15, 2014	7.1	7	96/751*
Saxony	Aug 31, 2014	9.7	14	126
Brandenburg	Sep 14, 2014	12.2	11	88
Thuringia	Sep 14, 2014	10.6	11	91
Hamburg	Feb 15, 2015	6.2	8	121
Bremen	May 10, 2015	5.5	4	83
Baden-Wuerttemberg	Mar 13, 2016	15.1	23	143
Rhineland-Palatinate	Mar 13, 2016	12.6	14	101
Saxony-Anhalt	Mar 13, 2016	24.3	25	87

Forrás: Ralf Havertz: Right-wing Populism Taking Hold in Germany. The Success of the Political Party "Alternative für Deutschland" in the Regional Elections of March 2016, 30. old

A sikereiket érdemes a már korábbi fejezetekben bemutatott gondolatok alapján is megvizsgálni. A világban bekövetkező változások Németországot is érintették, így alapvetően feltételezhetjük a radikális jobboldal pártjainak kialakuló *termőföldet*. Az elitellenességet és populizmust sikerforrásnak tekinthetjük, akkor az AfD ezekből is merített. Elitellenessége megjelenik a Merkel által szimbolizált belső rossz, az emberek aggodalmait észre nem vevő politikai vezetés, illetve a német szuverenitást csökkenteni akaró, saját politikai státuszukat féltő brüsszeli uniós elit képében. A populizmus jól működhet továbbra is számukra, mint forrás, mert a bevándorlás- és iszlámellenesség valószínűleg még sokáig napirenden marad, lehetőséget nyújtva a bűnös elit képének megőrzésére. Mudde a karizmatikus vezető képében látja az egyik sikerfaktort, ugyanakkor a párt nem rendelkezik egy, a fő irányvonalat és a pártviselkedést

meghatározó vezetővel.¹⁰⁰ Kitschelt winning formulája nagyjából megfigyelhető. A párt alapvetően neoliberális piaci elveket vall, és idegenellenes retorikát hangoztat, azonban a tekintélyelvűség markánsan nem jelenik meg a profilban. Így talán Rydgren elmélete a pontosabb, ami tükrében az AfD populizmusa és idegenellenes szólamainak keveréke tükrében éri el a sikereit. Távolságmodelleket érintően azonban Kitschelt teóriája feleltethető meg az AfD-nek Norris-éval szemben. A német szövetségi politika a középtől egészen a jobb szélig lefedte a politikai palettát, de Merkel kancellársága alatt a CDU/CSU (mérsékelt jobbközép párt) feladta ezt a pozíciót, és helyet nyitott az AfD számára a versenyre.¹⁰¹ Ugyanis a CDU középre tolódott, és szakpolitikailag baloldali irányt vett (pl.: azonos neműek házasságának támogatása, bérminimum bevezetése, nukleáris energia elhagyásának támogatása; nyitott határookra vonatkozó politikája).¹⁰² A média szemszögéből a vezetők botrányos megnyilvánulásai szolgáltatathattak a párt számára elég figyelmet, hogy megmaradjanak a köztudatban. Médiasikerességükhöz talán hozzájárult, hogy a 2017-es választáskor egy texasi cégtől, a Harris Media-tól kaptak segítséget, és így Amerikából töltötték fel hirdetéseiket az internetre, ezzel kikerülve a német hatóságokat. A választást megelőzően számos plakátjuk figyelemfelhívóra sikeredett. A muszlimellenességet jól reprezentáló „Burka? Mi a bikinit preferáljuk” (Burkas? Wir steh’n auf Bikinis), illetve a fehér terhes nő a következő szlogennel „Új németek? Megcsináljuk mi magunk” („Neue Deutsche” – Machen wir selber), vagy a terrortámadás miatt Merkelt hibáztató véres abroncsnyomokat mutató (Die Spur der Welt-Kanzlerin durch Europa) plakátüzenet mind a kampánystratégia részei voltak¹⁰³. A német választási rendszer arányossága pozitívan érinti a párt szereplését.¹⁰⁴

A 2017-es szeptemberi választáskor az AfD „megragadta az állampolgárok aggodalmait”. Leginkább az iszlámtól való félelem és a belső béke megbomlása, illetve a jelenlegi rendszer kritizálása dominált a választók döntésekor. Az AfD –nek sok más párttól sikerült szavazókat elcsábítania (2013-as eredményeket alapul véve): az Uniótól (CDU/CSU) 1,05 millió, az SPD-től 470 ezer, a Bal Párttól (Die Linke) 400 ezer és az FDP-től (szabaddemokraták) 40 ezer tette le a voksát a radikális jobboldali pártra.¹⁰⁵ Az AfD-re körülbelül 1,47 millió szavazat érkezett olyanoktól, akik korábban nem szavaztak. A Forschungsgruppe Wahlen kutatása szerint a pártra voksolók a 30-44, és 45-59-es korosztályból érkeztek, ezek közül is főként az első intervallumból. Oktatást tekintve a szavazók leginkább szakiskolát végeztek, vagy középiskolai tanulmányoknak megfelelő szinttel rendelkeznek. Egyetemi végzettséggel rendelkezők e párt támogatói között vannak a legkevesebben. Szavazóbázisát legfőképp munkások alkotják, majd a második, ugyanakkor nem annyira markáns részvétellel az egyéni vállalkozók. Legkevesebben a tisztviselők soraiból kerül ki szavazat rájuk. A párt szavazói között a férfiak száma magasabb a nőkéhez képest, főleg Keleten.¹⁰⁶ A 2017-es szavazói karakterisztika nagyjából lefedi a pártokra jellemző általános szavazót. Azt mindenképp érdemes látni, hogy alapvetően a rendszerelégedetlenség és az iszlám (idegen- és bevándorlás-ellenességgel kiegészítve) a fő mozgatórugó a párt szavazóit illetően. Mudde úgy lája a

¹⁰⁰ Geis 2016.

¹⁰¹ Geis 2016.

¹⁰² Inside the Revolt against Angela Merkel 2016.

¹⁰³ Amann 2017.

¹⁰⁴ Havertz 2016.

¹⁰⁵ Arab 2017.

¹⁰⁶ Blickle - Loos - Mohr - Speckmeier - Stahnke - Venohr - Völlinger 2017.

választásokra reagálva egyik írásában, hogy a pártra leadott szavazatok inkább a meglévő pártok ellen voltak, mintsem az AfD valódi támogatását mutatják, és szerinte a párt és szavazói között valójában alacsony a kapcsolat minősége.¹⁰⁷

Az AfD harmadik legerősebb pártként jelen van a német törvényhozásban. Weidel a győzelem után bejelentette, hogy egy parlamenti vizsgálóbizottság felállítását kezdeményezik majd, amely kivizsgálja Merkel bevándorlás politikájának szabályszerűségeit. A párt továbbá ígéretet tett, hogy megpróbálja emelni a határok biztonságát, ellenállni a mélyebb integrációnak, és megmenteni az adófizetők pénzét más gazdaságok megsegítésére történő elpazarolásától.¹⁰⁸ Merkel az AfD parlamentbe jutására válaszként pártjával továbbra is balra kíván tolódni, és onnan próbálja meghallgatni és visszaszerezni az embereket.¹⁰⁹

Jörg Mauthen, az AfD párt egyik vezetője viszont úgy nyilatkozott, hogy „egy erős és konstruktív ellenzéki erő” érkezik a parlamentbe, ami „nagyon kemény és tiszta álláspontot” fog képviselni a törvényhozásban. A párt egy másik vezetője, Beatrix von Storch, a jövőre való tekintettel úgy fogalmazott, hogy minden olyan problémát előhoznak, amelyekről eddig nem beszéltek, „mert vannak olyan vélemények Németországban, amelyeknek eddig nem adtak hangot, és ez nem történhet meg még egyszer. Ezek a hangot megjönnek, és tiszták, konstruktívak és természetesen kemények lesznek”¹¹⁰. Valójában az, hogy milyen erős lehet ellenzékként, vagy mennyire befolyásolhatja a német politika irányát és arculatát, egyelőre megválaszolatlan kérdés marad.

Konklúzió

Írásomban kitűztem két célt, két hipotézissel. Egyrészt be kívántam mutatni a pártok tulajdonságait, sikerességük okait, hogy bizonyítsam, nem rendelkeznek fasisztoid tradíciókkal, és többnyire reakciók a világ változásaira, másrészt az AfD-t, mint a német parlament új „üdvöskéjét” kívántam elhelyezni ebbe az elméleti keretbe, bizonyítva a második tézisemet, hogy esetében sem beszélhetek tiszta fasiszta elemekről.

A radikális jobboldali pártok alaptermészetét végig nézve elmondhatom, hogy nem rendelkeznek fasisztoid hagyományokkal. Ugyanakkor erősebb nemzet tudatosság jellemzi őket, és kitüntetett helyen áll a nemzeti identitás, a „mi” országunk védelme „ők”-kel szemben. Ebből fakadóan idegenellenesek, bevándorlás-ellenesek, és bevándorlás problémájából adódóan iszlámellenesek is. Továbbá populisták és elitellenesek. Az elit hibáztatása a fennálló problémákért, mint a bevándorlás, mint az EU, illetve a népet magára hagyó mainstream elit leváltása kulcsgondolat az ideológiájukban. Demokratikus rendszert és berendezkedést elfogadják, „lázadásuk” sokszor csak a liberális demokrácia egyes elveivel szemben mutatkozik meg. Ugyanakkor tekintélyelvű stílussal rendelkeznek. EU-ellenességük tipikus, a nemzeti szuverenitás védelme érdekében a lazább integrációt pártolják. Diktatúrák kiépítésének gyanújára nem szolgáltatnak okot, de a sokszor szélsőségesebb megnyilvánulásaik a kisebbségekkel, a bevándorlókkal, vagy az EU-val kapcsolatban a szélsőségesek táborához közelítheti őket.

¹⁰⁷ Mudde 2017.

¹⁰⁸ Eddy 2017.

¹⁰⁹ Amann – Hausdorf – Neukirch - Schmergal 2017.

¹¹⁰ Gauland will „Merkel jagen“, AfD im Osten zweitstärkste Kraft 2017.

A sikereiket számos tényezőkhöz köthetjük. A megváltozott világ, a globalizáció, a multikulturalizmus, a posztindusztriális társadalom okozta régi értékek szerepének csökkenése, a bevándorlás, a gazdasági problémák és iszlamizáció, stb. mind olyan jelenségek, amelyekre a radikális jobboldali pártok reagálva, népszerűsége és sikereire tehetnek szert. Felemelkedésük egyrészt ezeknek a folyamatoknak köszönhető, tehát reflexióknak is tekinthetők; létezésük „kóros normálállapot” a demokráciákban. Az AfD-ről, eddigi kutatásaim alapján elmondhatom, hogy beilleszthető a fent vázolt elméleti keretbe. Azonban felteszem, hogy a párt további (és valódi) természetét csak kormányzati pozícióból ismerhetnénk meg.

Felhasznált irodalom

- Antal Attila (2017): A populizmus vizsgálata demokráciaelméleti perspektívában. Politikatudományi Szemle, XXVI. évf., 2017/2.
- Betz, Hans-Georg (2013): Mosques, Minarets, Burqas, and Other Essential Threats: The Populist Right's Campaign Against Islam in Western Europe. In: Wodak, Ruth - Khrosravnik, Majid - Mral, Brigitte: Right-Wing Populism in Europe: Politics and Discourse. London: Bloomsbury Academic.
- Betz, Hans-Georg (2017): The new politics of resentment – Radical right wing populist parties in western Europe. In: Party Ideology In: Cas Mudde (szerk.): The populist radical right: A reader. Abingon, Oxon: Routledge.
- Bíró Nagy András – Dúró József – Hajdú András – Róna Dániel (2011): Nemzet és radikalizmus. In: Láncki András: Nemzet és radikalizmus. Budapest: Századvég Kiadó.
- Carter, Elisabeth (2017): Party Ideology In: Cas Mudde (szerk.): The populist radical right: A reader. Abingon, Oxon: Routledge.
- Ciechanowicz, Artur (2017): AfD – the alternative for whom? OSW Commentary – Center for Eastern Studies, Num. 231, 10. 02. 2017.
- Cincu, Adina-Elena, PhD Student (2017), National University of Political Studies and Public Administration. Bucharest/Romania. Europolity, vol 11, no. 1, 2017.
- De Lange, Sarah L (2007): A NEW WINNING FORMULA?: The Programmatic Appeal of the Radical Right. Party Politics, Vol 13, No. 4. /Illetve innen is (ugyanaz): In: Cas Mudde (szerk.): The populist radical right: A reader. Abingon, Oxon: Routledge, 83-103.
- Gentile, Emilio (1996): Le Origini dell'Ideologia Fascista. Bari, Laterza. Bologna: il Mulino, 8-9.
- Havertz, Ralph (2016): Ralf Havertz (2016). Right-wing Populism Taking Hold in Germany. The Success of the Political Party “Alternative für Deutschland” in the Regional Elections of March 2016. Zeitschrift der Koreanisch-Deutschen Gesellschaft fuer Sozialwissenschaften 26(2), 2016.6.
- Ignazi, Pierro (2003): Extreme Right Parties in Western Europe. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Inglehart, Ronald – Norris, Pippa (2016): Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash (Draft)
https://www.google.hu/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwjl_vvc8rnXAhUF26QKH4PGBH4QFggsMAA&url=htt

- [ps%3A%2F%2Fresearch.hks.harvard.edu%2Fpublications%2FgetFile.aspx%3FId%3D1401&usg=AOvVaw2jrQf66ImrODcwlSAsjp74](https://www.research.hks.harvard.edu/publications/getFile.aspx?fileId=3D1401&usg=AOvVaw2jrQf66ImrODcwlSAsjp74) (Letöltés: 2017.10.10.)
- Kitschelt, Herbert – McGann, Anthony (1995): *The Radical Right in Western Europe: A Comparative Analysis*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Minkenberg, Michael (2013): *The European Radical Right and Xenophobia in West and East: Trends, Patterns and Challenges*. In: Wodak, Ruth - KhrosravNik, Majid - Mral, Brigitte: *Right-Wing Populism in Europe: Politics and Discourse*. London: Bloomsbury Academic.
- Mudde, Cas (2007): *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Mudde, Cass – Kaltwasser, Rovira (2011): *Voices of The Peoples: Populism in Europe and Latin America Compared* (Working Paper). https://works.bepress.com/cas_mudde/32/ (letöltés: 2017.10.20.)
- Mudde, Cass (2016): *On Extremism and Democracy in Europe*. Abingon, Oxon: Routledge.
- Norris, Pippa (2005): *Radical Right: Voters and Parties in the Electoral Market*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pelinka, Anton (2013): *Right-Wing Populism: Concept and Typology*. In: Wodak, Ruth - KhrosravNik, Majid - Mral, Brigitte: *Right-Wing Populism in Europe: Politics and Discourse*. London: Bloomsbury Academic.
- Rappold, Julian (2015): *Time to Act – the Obligation of the European Mainstream to Respond to the Rise of Populism*. Heinrich Böll Stiftung. http://eu.boell.org/sites/default/files/uploads/2015/05/populism_boell_rappold.pdf (Letöltés: 2017.10.15.)
- Rydgren, Jens (2004): *Explaining the Emergence of Radical Right-Wing Populist Parties: The Case of Denmark*. *West European Politics*, 27.
- Werts, Han – Peer Scheepers, Peer – Marcel Lubbers, Marcel (2012): *Euro-scepticism and Radical Right-wing Voting in Europe, 2002–2008: Social cleavages, socio-political attitudes and contextual characteristics determining voting for the radical right*. *European Union Politics*, 14 (2).
- Wodak, Ruth (2013): *„Anything goes!” – The Haidization of Europe*. In: Wodak, Ruth - KhrosravNik, Majid - Mral, Brigitte: *Right-Wing Populism in Europe: Politics and Discourse*. London: Bloomsbury Academic.
- Zhirkov, Kirill (2014): *Nativist but not Alienated: A Comparative Perspective on the Radical Right Vote in Western Europe*. *Party Politics*, Vol 20 (2).

Egyéb források

- AfD co-founder says Germans should be proud of its second world war soldiers. *The Guardian* 14.09.2017. <https://www.theguardian.com/world/2017/sep/14/afd-co-founder-alexander-gauland-says-germany-needs-to-reclaim-its-history> (letöltés: 2017.10.18.)
- Alternative für Deutschland: Home, <https://www.afd.de/>
- Alternative für Deutschland: Manifesto for Germany: The political programme of the Alternative for Germany. Alternative für Germany Website. https://www.afd.de/wp-content/uploads/sites/111/2017/04/2017-04-12_afd-grundsatzprogramm-englisch_web.pdf (letöltés:2017.10.22.)

- Amann, Melanie - Backes, Laura - Bartsch, Matthias - Eberle, Lukas - Friedmann, Jan - Lang, Anna-Sophia, CMeyer, Cordula - Niggehoff, Lars-Thorben - Pfister, René - Schmid, Fidelius - Winter, Steffen (2017): AfD Sets its Sights on German Parliament. Spiegel Online. 2017.09.13. <http://www.spiegel.de/international/germany/afd-right-wing-populists-to-take-seats-in-german-parliament-a-1166794.html> (letöltés: 2017.10.11.)
- Amann, Melanie - Bartsch, Matthias – Becker, Sven - Feldenkirchen, Markus - Fleischhauer, Jan – Neukirch, Ralf – Pfister, René – Saller, Josef – Thimm, Katja (2016): Inside the Revolt against Angela Merkel. Spiegel Online 21.03.2016. <http://www.spiegel.de/international/germany/success-of-afd-populists-akin-to-revolt-against-merkel-a-1083147.html> (letöltés: 2017.10.20.)
- Amann, Melanie - Hausdorf, Tobias - Neukirch, Ralf - Schmergal, Cornelia (2017): Merkel Moves Left to Disarm the Right. Spiegel Online 18.10.2017. <http://www.spiegel.de/international/germany/cdu-frustrated-by-angela-merkel-s-shift-to-left-a-1173160.html> (letöltés: 2017.10.27.)
- Amann, Melanie – Lokshin, Pavel (2016): German Populists Forge Ties with Russia. Spiegel Online 27.04.2017. <http://www.spiegel.de/international/germany/german-populists-forge-deeper-ties-with-russia-a-1089562.html> (letöltés: 2017.10.24.)
- Amann, Melanie (2017): U.S. Ad Agency Boosts Right-Wing Populist AfD. Spiegel Online 30.08.2017. <http://www.spiegel.de/international/germany/u-s-ad-agency-boosts-right-wing-populist-afd-a-1164956.html> (letöltés: 2017.10.20.)
- Arab, Adrian (2017): Welche Parteien die meisten Stimmen an die AfD verloren. Welt 24.09.2017. <https://www.welt.de/politik/deutschland/article168989573/Welche-Parteien-die-meisten-Stimmen-an-die-AfD-verloren.html> (letöltés: 2017.11.02.)
- Arzheimer, Kai (2015): Electoral Sociology: Who Votes for the Extreme Right and why - and when?, <http://www.kai-arzheimer.com/arzheimer-extreme-right-review.pdf> (letöltés: 2015. 04. 10.)
- Bellon, Tina (2016): Anti-immigrant AfD says Muslims are not welcome in Germany. Independent 01.05.2017. <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/alternative-for-germany-anti-immigrant-afd-says-muslims-are-not-welcome-in-germany-a7009531.html> (letöltés: 2017.10.22.)
- Blickle, Paul - Loos-Fabian, Andreas - Speckmeier, Mohr-Julia - Stahnke-Sascha Venohr, Julian - Völlinger, Veronika (2017): The AfD Profits from Non-Voters and Merkel Defectors. Zeit Online 25.09.2017. <http://www.zeit.de/politik/deutschland/2017-09/german-election-alternative-for-germany-angela-merkel> (letöltés: 2017.11.05.)
- Conolly, Kate (2017): AfD leader quits party caucus hours after German election breakthrough. The Guardian. 25.09.2017. <https://www.theguardian.com/world/2017/sep/25/afd-leader-frauke-petry-quits-party-german-election-breakthrough> (Letöltés: 2017.10.31.)
- Dearden, Lizzie (2017): German AfD politician 'attacks Holocaust memorial' and says Germans should be more positive about Nazi past. Independent. 19.01.2017. <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/germany-afd-bjoern-hoecke-berlin-holocaust-memorial-shame-history-positive-nazi-180-turnaround-a7535306.html> (letöltés: 2017.10.20.)
- Duhm, Lisa (2018): Nur ein Vogelschiss. Spiegel Online. 02. 06. 2018. <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/afd-gauland-bei-der-jungen-alternative-in-seebach-a-1210897.html> (letöltés: 2018. 06. 08.)

- Eddy, Melissa (2017): Alternative for Germany: Who Are They, and What Do They Want? The New York Times 25.09.2017. <https://www.nytimes.com/2017/09/25/world/europe/germany-election-afd.html?rref=collection%2Fbyline%2Fmelissa-eddy> (letöltés: 2017.10.18.)
- Friesen, Anton (2017): Wir brauchen eine weltweite Allianz zur Bekämpfung des Islamismus. Alternative für Deutschland Website 01.11.2017. <https://www.afd.de/anton-friesen-wir-brauchen-eine-weltweite-allianz-zur-bekaempfung-des-islamismus/> (letöltés: 2017.11.05.)
- Gauland will „Merkel jagen“, AfD im Osten zweitstärkste Kraft. Welt 24.09.2017 <https://www.welt.de/politik/deutschland/article168986388/Gauland-will-Merkel-jagen-AfD-im-Osten-zweitstaerkste-Kraft.html> (letöltés: 2017.11.06)
- Geis, Matthias (2016): Breaking Germany's Taboo. Zeit Online 01.02.2017. <http://www.zeit.de/politik/deutschland/2016-01/populism-germany-afd-party-refugees> (letöltés: 2017. 10. 22.)
- German election: How right-wing is nationalist AfD? BBC.COM 13.10.2017. <http://www.bbc.com/news/world-europe-37274201> (letöltés: 2017.10.18.)
- Huggler, Justin – Rothwell, James (2017): Far-right returns to German parliament for first time in 60 years as Angela Merkel wins 4th term. The Telegraph 24.09.2017. <http://www.telegraph.co.uk/news/2017/09/24/far-right-returns-german-parliament-first-time-60-years-angela/> (letöltés:2017.10.19.)
- Huggler, Justin^a (2017): German far-Right leader stuns party by quitting chancellor race. The Telegraph. 21.04.2017. <http://www.telegraph.co.uk/news/2017/04/21/german-far-right-leader-stunsparty-quitting-chancellor-race/> (letöltés: 2017. 10.18.)
- Huggler, Justin^b (2017): AfD co-leader walks out on party on day after German election success . The Telegraph. 25.10.2017. <http://www.telegraph.co.uk/news/2017/09/25/afd-co-leader-walks-party-day-election-announces-fight-against/> (letöltés: 2017. 10. 18.)
- Mudde, Cass (2017): What the stunning success of AfD means for Germany and Europe. The Guardian 24.09.2017. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/sep/24/germany-elections-afd-europe-immigration-merkel-radical-right> (letöltés: 2017.10.11.)
- Oltermann, Philip (2017): Muted protests in Vienna as far-right ministers enter Austria's government. 18. 12. 2018. The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2017/dec/18/thousands-protest-as-far-right-ministers-enter-government-in-austria> (letöltés: 2018. 06. 12.)
- Parties and Elections 2017.11.09 - <http://www.parties-and-elections.eu/germany3.html>
- Santiago, Zabala (2017): The difference between right and left-wing populism. 21.01.2017. <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2017/01/difference-left-wing-populism-170112162814894.html> (letöltés: 2017.10.11.)
- Stone, John (2017): Austria election results: Far-right set to enter government as conservatives top poll. Independent.15.10.2017. <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/austria-election-exit-poll-result-sebastian-kurz-ovp-latest-projection-freedom-far-right-a8001811.html> (Letöltés: 2017. 10. 30.)
- Wahl.tagesschau.de - <https://wahl.tagesschau.de/wahlen/2017-10-15-LT-DE-NI/index.shtml> (letöltés: 2017.10.18.)

- Weinthal, Benjamin (2013): The Rise of Germany's Tea Party. Foundation For Defence Democracy. 03. 05. 2013. <http://www.defenddemocracy.org/media-hit/the-rise-of-germanys-tea-party/> (letöltés: 2017.10.25.)
- Wiedel, Alice (2017): Islamistische Gewalttaten beim Namen nennen. Alternative für Deutschland Website 30.10.2017. <https://www.afd.de/alice-weidel-islamistische-gewalttaten-beim-namen-nennen/> (letöltés: 2017.11.05.)

Dávid Miskó: Is the Radical Right-Wing Parties Europe's New Conqueror?

Investigating The Nature Of The Radical Right-Wing Parties And The Causes Of Their Success On The Continent, With A Particular Regard To AfD and its Bundestag Success

Nowadays, the rise of the radical right-wing parties across Europe could be witnessed. If we take a look at the French presidential election, or the electoral success of the Austrian Freedom Party, the voice of the radical right-wing parties is getting more and more stronger. We see a strengthening of a phenomenon, which I guess, can be capable of changing and shaping the face of the European politics (or even the world), and of the liberal democracies. This phenomenon unfolding before us is really worth for attention. The entry of the party AfD as a radical right-wing party into the legislature seems to maintain the scene described above.

In this paper, I wish to reach two goals. On the one hand, I try to describe the features of the radical right-wing parties based on the classical scholars' work like Mudde, Norris, Kitschelt, etc, and on the other hand, to match the AfD to these characteristics. Meanwhile, I highlight that, these are not formations belonging to fascism, just responses to the changes happened in the world, and in the light of this, the AfD is not an extreme fascist party in its classical meaning. I start with presenting the attributions and the successes of these parties, then I go on to describe the AfD compared to the theoretical concepts and framework. Through my work, I rely on the party program and the statements of the politicians' leading the party to prove my hypothesis right.

TÓTH LÁSZLÓ: KORMÁNYZATI STABILITÁS A VISEGRÁDI ORSZÁGOKBAN – A KÖZELMÚLT MINTÁZATAI

A kormányzati stabilitás a nemzetközi politikatudomány fontos kutatási területévé emelkedett az elmúlt évtizedekben. Ennek tárgyaként nagy összehasonlító-összefoglaló munkák, valamint esettanulmányok is születtek több-kevesebb ország bevonásával. Jelen tanulmány az utóbbiak közé kíván illeszkedni, a négy visegrádi ország közelmúltját mutatja be, nevezetesen miként alakult a kormányzati stabilitás a legutóbbi törvényhozási ciklusok óta.

A kormányzati stabilitás fogalma alapvetően az egyes kormányok képességét jelenti alkotmány és törvények által meghatározott mandátumuk kitöltésére.¹

A négy ország közös vizsgálat alá vonásának oka a hasonló történelmi (közel)múlt, illetve a hasonló befolyásoló körülmények. Az esettanulmányok rávilágítanak arra, a szakirodalomban vizsgált különféle változók, vagy akár azok egymásra hatása miképpen befolyásolhatják a kormányzati stabilitás alakulását. A tanulmány röviden bemutatja, a szakirodalom általában milyen változóköröket vizsgál a kormányzati stabilitás okainak feltárásakor, majd országonként ezen változók közül a befolyással bírókat bemutatása, valamint a közelmúlt fejleményeinek értékelése történik meg.

Elméleti alapok, a kormányzati stabilitást befolyásoló tényezők általában

A kormányzati stabilitással foglalkozó kutatások két meghatározó és elkülöníthető iskolába sorolhatók. Az egyik az empirikus iskola, mely különféle változók a kormányzatok élettartamára való befolyását vizsgálja, a másik pedig, a racionális választás elméletén alapuló, játékelméleti modellezéssel operáló iskola.² Mindkettő alapvetően a „régis demokráciák” tapasztalatain alapul, és közös bennük az elsődlegesen kvantitatív módszerek alkalmazása. Az empirikus iskola által alkalmazott fontosabb független változók köre azonban alkalmas lehet egy kvalitatív, történelmi-összehasonlító vizsgálat lefolytatására is. Utóbbit a kevés elemszám, a vizsgálatba vont rövid periódus, valamint az eleve instabilabb rendszerek (kiemelten a pártrendszereké³) megléte indokolhatja.

A stabilitással foglalkozó kutatásokban általában két (vagy három⁴) féle független változót különítenek el. Az első kör az intézményes változók köre, mely az adott ország alkotmányos-intézményes környezetére vonatkozik. A második kör a pártrendszer jellegzetességeire épül. Egy kis elemszámú kvalitatív vizsgálat megalapozására megindokolható ezen két kategória három változókörre való felbontása: Az első az intézményes viszonyok befolyása, a második a pártrendszer jellegzetességei, a harmadik pedig az ezek között kapcsolatot teremtő választási rendszerek köre. Utóbbi éppen a két

¹ A szerző munkadefiníciója, a szakirodalmi források alapján.

² Tóth 2018., kézirat

³ A szakirodalomban általában a pártrendszereket viszonylag állandónak feltételezték, kiindulva a nyugati viszonyokból.

⁴ A harmadik változókör, amely ezen kutatások egy körében előfordul, a gazdasági mutatók köre. Itt az egyes mutatók kormányzati stabilitásra való hatását vizsgálják statisztikai módszerekkel. Ez egy kvalitatív vizsgálat szempontjából irreleváns.

szféra között kapcsolatot, kölcsönhatást teremtő természete⁵ miatt lehet érdemes önálló, a másik két változókörtről eltérő elemzésre.

A három változókörben a következő változók meghatározók:

Az intézményes viszonyok közül meghatározó a kormányforma, a törvényhozás szerkezete, kiemelten a törvényhozás-végrehajtás viszonyrendszer, valamint a törvényhozás belső összetételére vonatkozó intézményes szabályok⁶.

A választási rendszerek hatásainak kettős természete okán itt is elválaszthatók az intézményes jellemzők a gyakorlatban érvényesülőktől. Előbbibe tartozik többek között a választási formula, a szavazás struktúrája, a körzeti magnitúdó, utóbbiba pedig a tényleges eredmények alapján számított arányossági, vagy aránytalansági együttható. Kifejezetten az instabilabbnak tekinthető pártrendszerekben – és Kelet-Közép-Európa országainak rendszerei többnyire egyértelműen idesorolhatók – fontos szerep juthat a választási rendszer egy további jellemzőjének, nevezetesen a jelöltállítási feltételeknek és teljesíthetőségüknek.

A pártrendszerek kapcsán hasonlóképpen a több dimenziót is figyelembe vevő felosztást érdemes alkalmazni. Ide tartozik maguknak a pártoknak a száma, a pártok fluktuációja ciklusok között (és akár ciklusok közben is), a blokkosodottság, valamint a polarizáció, azaz nem tekinthetünk el a pártrendszer résztvevői között fennálló viszonyrendszerektől sem. Kelet-Közép-Európa rendszerei eltérhetnek a klasszikus, a tudományban általánosan elfogadott tipológiákat ihlető rendszerektől, főként a pártok közötti viszonyok változatossága, illetve a fluktuáció (és/vagy a gyakori szakadások-összefogások) miatt. Mindazonáltal fontos a pártrendszert strukturáló törésvonalak és a belőlük következő fontosabb irányzatok beazonosítása is, mert ez rávilágíthat a pártrendszerek stabilitásának két dimenziójára: Megkülönböztethetjük a stabilitás azon dimenzióját, amikor a pártok szintjén instabilitás és gyakori fluktuáció tapasztalható, de a fontosabb strukturáló konfliktusok, és az ezekből következő politikai irányzatok viszonylag állandóak. Ettől eltér az instabilitás másik dimenziója, amikor maguk az irányzatok is nehezen beazonosíthatók, nem stabil törésvonalak strukturálják a pártrendszert, és magas az olyan pártok fluktuációja ciklusról ciklusra, amelyek között semmilyen ideológiai-eszmei, vagy személyi kontinuitás nem fedezhető fel.

Lengyelország

Lengyelország a kilencvenes években a régióban is kiemelkedően instabil parlamentáris rendszernek számított, mind az idő előtti kormánybukások, mind a pártszerkezet általános instabilitása okán.⁷ Mára azonban ez a szituáció megváltozott, Lengyelország is a stabilizálódás útjára lépett.

⁵ A választási rendszerek vizsgálatának szempontjai két részre bonthatók: Egyik oldalon a „statikusnak” tekinthető változók állnak, amelyek egy választási rendszer állandó jellemzői. Ide tartoznak a formula, a küszöb, a körzetbeosztás, a magnitúdó, stb.. A másik körben viszont olyan mutatók felállítása történik, melyekkel egy-egy választás eredménye kapcsán vonható le következtetés a választás rendszerek működéséről. Ide tartoznak a választási rendszerek (ténylegesen a konkrét választási eredmények) arányosságára/aránytalanságára vonatkozó különféle indexek.

⁶ Tóth 2018. kézirat

⁷ 1989 nyara óta a jelenlegi a huszadik lengyel kormány (ezek közül három nem kapott bizalmat a törvényhozásban), két alkalommal tartottak előrehozott választást. 2005-ig az egyes választásokon a pártok

Intézményes feltételek

Lengyelország intézményrendszerére, különösen a kormány stabilitását befolyásoló elemeire a mai napig kitartó hatással az átlagosnál erősebb köztársasági elnöki intézmény bír. A rendszert a szakirodalom egy része félelnökinek is nevezi, a tiszta parlamentáris rendszerhez képest mindenképpen erősebb államfői hatalom érvényesül.⁸ A pozíció többszöri reformja (1992-es Kisalkotmány, majd a jelenleg hatályos 1997-es Alkotmány) után az államfő hatása a kormány(fő) kinevezésében érvényesül. Utóbbinak azonban mindenképp szükséges bírnia a törvényhozás alsóházának, a Szejmnek (Lengyelországban olyan aszimmetrikus bikameralizmus működik, melyben a kormány kizárólag az alsóháznak, az arányos választási rendszerben négy évre választott Szejmnek felelős⁹) a bizalmát a tényleges kormányalakításhoz (különben csak kinevezett, de bizalmat nem kapott miniszterelnökről-kormányról beszélhetünk).¹⁰

A bizalom megvonása kifejezetten önellentmondásosan alakul a lengyel alkotmányos rendszerben: Míg az alkotmányozás folyamán a kormányfő kapcsán bevezették a konstruktív bizalmatlansági indítvány intézményét,¹¹ egyfajta, a korábbi alkotmányos szabályozásból megmaradó „zárványként” fennmaradt az egyes miniszterekkel szemben benyújtható egyszerű bizalmatlansági indítvány intézménye.¹² A kormány egész kapcsán azonban a gyakorlat azt mutatja, hogy a törvényhozás összetétele (és abban az egyértelmű koalíciós, vagy egypárti többség megléte) volt már a rendszerváltozás után a lengyel kormányzatok élettartamának fő meghatározója, az intézményes szabályok hatása nem kimutatható.

Választási rendszer

Mint Európa országainak többsége, Lengyelország is az arányos választási rendszerek valamiféle módszerét alkalmazza a kormányzásban is meghatározó törvényhozási kamara kiválasztása esetében.

A 2015-ös lengyelországi esetben felértékelődik az általánosan arányos rendszeren belül alkalmazott választási formula szerepe. 2001 óta nem létezik országos kompenzáció a lengyel választási rendszerben, ami azt jelenti, hogy a Szejm összetételében kizárólag a területi listák meghatározók.¹³ Mivel a körzetbeosztás a kis-közepes választókerületeket hozott létre, ezek a nagyobb (vagy regionálisan kiemelkedően erős) erők mandátumszerzése szempontjából kedvezőek. A magas implicit küszöbök a kis pártok számára mandátumszerzési lehetőségeit csökkentik, a végső mandátumelosztást a nagyobb erők számára kedvezően torzítják (ezzel a stabilitáshoz hozzájárulva).

fluktuációja jelentős volt, lényegében csak a posztkommunista SLD és a korábbi társutas szervezet utódja, a Néppárt volt állandó szereplő.

⁸ Harfst 2000. 14-16.

⁹ Halász 2014. 318.

¹⁰ Halász 2014. 317-319.

¹¹ Halász 2014. 318.

¹² Halász 2014.319.

¹³ electionresources.org; letöltve 2018. 06. 22.

Pártszerkezet

Lengyelország pártrendszere a visegrádi országok közül a leginkább töredezett és instabil volt a kilencvenes években. A kétezres évekre két, párhuzamos folyamat alakította, és részben ennek következtében tette stabilabbá a lengyel pártrendszert. Az egyik, a korábban is meglévő irányzatok konszolidációja, immáron stabilabb pártokká szerveződése volt. A pártokat mint intézményeket tekintve lényegében már 2001. óta konszolidációval találkozhatunk.

A másik folyamat a lengyelországi pártrendszer meghatározó konfliktusának áthelyeződése volt a két jobboldali tömb közötti szembenállásra, a korábbi posztkommunista-posztzolidaritási törésvonal domináns voltahoz képest.

Összességében elmondható, hogy a lengyel pártrendszer egy dimenziót tekintve mindenképpen instabilnak számított, ez a releváns pártok köre és fluktuációja. Másik dimenzióban azonban a cserélődő, szétváló és egyesülő, szövetkező és újraszerveződő pártok nagyjából lefedik a politikai életben létező meghatározó irányzatokat. A PO és a PiS dominánssá válása a már a Szolidaritás időkben meglévő meghatározó irányzatok stabil pártokká való szerveződését reprezentálja.

Konszolidáció és stabilitás a 2010-es években

Voltaképpen már a 2007-es választások óta számítható az az időszak a lengyel pártpolitikában, illetve kormányzatokban, amelyet leginkább a konszolidálódás jelzővel illehetünk. 2007 óta lényegében mindegyik kormány (és törvényhozás) kitöltötte mandátumát, még ha technikailag beszélhetünk is az időszakban ciklusközbeni kormányváltásokról. 2007 és 2015 között folyamatosan kétpárti koalíciós kormányzásnak lehettünk tanúi, ebben az időben a jobbközép, konzervatív-liberális Polgári Platform (PO), illetve az agrárérdekeket reprezentáló Néppárt kormányozta Lengyelországot. Ekkor (2011) következett be Lengyelországban az az első eset is, amikor a hivatalban levő kormánykoalíció a kormányzás folytatására kapott mandátumot. Az időszak egyetlen kormányfőváltása Donald Tusk nemzetközi porondra való lépése következtében történt, utódlása a koalíción és annak vezető pártján belül rendezetten zajlott le.

2015-ben a nyolc éves PO-PSL koalíciókat a demokratikus időszak első egypárti kormánya váltotta fel. Ekkor tudott a már 2005 és 2007 között kormányzó (illetve elődszervezeteivel korábbi koalíciókban is részt vevő) nemzeti-konzervatív-keresztény Jog és Igazságosság (PiS) egyedül abszolút többségre szert tenni a törvényhozás alsó házában. Ez pedig mérföldkőnek tekinthető, hiszen általában is az egypárti többségi kormányzatok számítanak a legstabilabbaknak, a nemzetközi tapasztalatok alapján. Az egypárti többség létrejöttéhez szükséges volt azonban a választási rendszer két hatása. Az egyik ezt elősegítő metódus a posztkommunista gyökerű baloldal¹⁴ kiesése volt, mellyel nagy számú, a leadott szavazatok majdnem 8%-át¹⁵ kitevő elveszett szavazat keletkezett, megemelve ezzel a mandátumot érő voksok relatív erejét. A rendszer másik stabilitás irányába való hatása az országos kompenzáció hiánya, illetve a viszonylag kisebb listás választókerületek alkalmazása, mely a nagy pártoknak kedvez. A 2015 ősze óta tartó

¹⁴ Lengyelországban baloldal alatt az utódpárti SLD-t és szövetségeseit értjük.

¹⁵ A Demokratikus Baloldali Szövetség választási koalíciót kötött kicsi, mérhető támogatottságot felmutatni nem tudó pártokkal, így a magasabb, 8%-os küszöb vonatkozott rájuk. Ezt elérni nem tudták, a koalíció 7,8%-os eredménye nem volt elegendő a törvényhozásba jutáshoz.

egypárti kormányzásban eddig formailag két kormány váltotta egymást. Fontos megjegyezni, hogy a PiS személyiségközpontú pártnak¹⁶ tekinthető, így működésére, ahogy az általa vezetett kormányára is meghatározó befolyással bír Jarosław Kaczyński pártelnök. Ő 2015 óta formailag egyik kormányban sem vesz részt, de ő tekinthető az ország tényleges vezetőjének. Így a kormány élén lezajlott váltás sem tekinthető lényegi fordulathoz, az a pártelnök akaratát tükrözte.

Lengyelországban tehát – lényegében függetlenül az aktuális kormánytöbbségtől – a 2010-es években mindenképpen komoly konszolidálódás-stabilizálódás ment végbe, immáron európai összehasonlításban is a stabilabb rendszerek közé sorolhatók. Ennek kulcsfeltétele a pártrendszerben való konszolidálódás, a magukat stabilizálni tudó pártok rendszerben való meggyökeresedése volt. Itt tehát sokkal kevésbé a politika intézményes viszonyainak hatásai befolyásolták és befolyásolják a stabilitást.

Cseh Köztársaság

Míg Lengyelországban a politikai rendszer és szűkebben a pártrendszer konszolidációja, illetve stabilizálódása ment végbe a kilencvenes éveket követően, a Cseh Köztársaságban ezzel pontosan ellentétes folyamatok történtek. A kilencvenes években tapasztalt viszonylag stabilnak tekinthető cseh politikai rendszer 2009-2010 után kezdett destabilizálódni, ez a 2017 őszi választás után rendkívül elhúzódó kormányalakításban csúcspontot ért el. (Utóbbi még a korábban rekordot jelentő 2006-2007-es kormányalakítási válságot is túlszárnyalja.) A pártrendszer korábbi mintáinak felbomlása, a korábban stabil pártok válsága és új, kevésbé koalíciós erők megjelenése hosszú távon is nehézzé teszi egy életképes kormánykoalíció kialakítását a Cseh Köztársaságban.

Intézményes környezet

A kormányfőt a Köztársasági Elnök nevezi ki, aki kinevezésével hivatalba is lép. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy a hivatalba lépéssel kormányozni is tudna. Ahhoz ugyanis szükséges bizalmat kérnie a törvényhozás alsóházától, a négyévente közvetlenül választott Képviselőháztól. Itt a jelenlevő képviselők abszolút többségének támogatása szükséges ahhoz, hogy a kormány ténylegesen is megkezdhesse működését.¹⁷ Ez lehetővé teszi elvileg egy kormány külső támogatását, de blokkoló kisebbség kialakulását is eredményezheti. Sikertelen bizalmi szavazást követően ismét az államfő kezében a kinevezés, ekkor azonban a képviselőház elnökének javaslatára kell ezt megtennie. Ez a procedúra értelemszerűen elnyújthatja a kormányalakítás folyamatát, abban az esetben, ha nem alakul ki egyértelmű abszolút többséggel rendelkező politikai tömb a képviselőházban. Ebben az esetben akár hónapokon keresztül is csak ügyvezető kormány működhet az országban. Hasonlóan az ügyvezető kormányok hivatali idejét növelheti az egyszerű bizalmatlansági indítvány intézménye. A kormány megbuktatása abszolút többséggel lehetséges – de új kormány hivatalba lépése nélkül, ez pedig szintén lehetőséget nyújt egy blokkoló kisebbség kialakulásához.¹⁸

¹⁶ Kostadinova-Levitt 2014. 503

¹⁷ Halász 2014. 303-305.

¹⁸ Halász 2014. 305.

Választási rendszer

Részben a pártrendszerrel összefüggésben, a területi listákon alapuló arányos választási rendszer jelenti a cseh kormányzati struktúra egyik jelentős peremfeltételét. A cseh alkotmány rögzíti a választási rendszer arányos voltát,¹⁹ ez meghatározó alkotmányos feltétel a közjogi viszonyok terén. Az 5%-os törvényhozási küszöb, és a területi listák alkalmazása²⁰ ellenére ez mindenképpen arányos, egyértelmű kormányzati többséget kisebb eséllyel eredményező keretrendszer.

Pártrendszer

A cseh pártrendszer a kilencvenes és a kétezres években a stabilabbak közé tartozott a régió egészét (11 már EU-tag posztkommunista állam) tekintve. Jellemző volt a két oldal közötti bipoláris versengés, lényegében a Sartori-féle klasszikus mérsékelt többpártrendszer²¹ kategóriájába való sorolhatóságot mindössze a permanensen jelenlevő, pária-pártnak tekinthető kommunisták szerepe kérdőjelezte meg. Utóbbi azonban ellensúlyozni tudta egyrészt a két nagy párt (polgári demokraták és szociáldemokraták) egymáshoz való kompromisszumkészsége, továbbá olyan szereplők (nevesítve a kereszténydemokraták és kisebb liberális csoportok), akik mindkét nagy párttal koalícióképesek voltak, ez úton biztosítva a kormányzóképeséget.

Destabilizálódás a 2010-es években

A cseh pártrendszerben a 2010-es választás már előrevetítette a problémákat, akkor még a két fő párt, nagyjából hasonló arányú meggyengülésével. 2013-ban történt az igazi fő változás, ami a térség több országától való ellentétes trend megjelenését mutatta: Nevezetesen, míg több ország a kezdeti instabilitás irányából a stabilizálódás felé mozdult el, addig a Cseh Köztársaságban a kezdeti inkább stabil rendszer haladt a már-már extrémnek is tekinthető instabilitás irányába.

2013-ban elsőként az addig meghatározónak számító jobbközép Polgári Demokrata Párt (ODS) gyengült meg végletesen, ez ekkor még lehetővé tette a szociáldemokraták ismételt kormányrúdhöz jutását (7 év szünet után). A politikai paletta átalakulásának szintén meghatározó eleme volt az „Elégedetlen Polgárok Szövetsége” (ANO 2011) megjelenése, és rögtön második helyre ugrása ezen a választásokon. A perszonalista pártok²² sorába illeszthető társaság (hiszen alapvetően a pártvezér, a jelenlegi ügyvezető miniszterelnök, Andrej Babiš határozza meg a párt arculatát) megerősödése a korábbi politikai elit kritikája is egyben. A junior koalíciós partnerként²³ az elmúlt négy évet kitöltő párt mára az egyetlen nagy párttá vált a cseh palettán. A másik, ezt erősítő folyamat a parlamentbe jutó pártok/listák számának megnövekedése. Míg a stabilitás időszakában

¹⁹ Halász 2014. 99.

²⁰ A területi listás rendszerek – függetlenül attól, hogy az arányos szisztémák közé tartoznak – alacsony magnitúdójú választókerületek esetén eredményezhetik azt, hogy a magas implicit küszöbök (azaz az egy mandátum megszerzéséhez matematikailag szükséges szavazatszám, illetve szavazatarány) mellett csak a nagyobb pártok szerezhetnek eséllyel mandátumokat, mindez pedig hatásukat a többségi(bb) rendszerek hatásaihoz hasonlóvá teszik.

²¹ Sartori 2005. 154-163.

²² Kostadinova-Levitt 2014. 503.

²³ Azaz a kormányban részt vevő kisebbik pártként.

előfordult, hogy csak négy-vagy öt párt, vagy szövetség jutott törvényhozási képviselőhez (alátámasztva a mérsékelt többpártrendszer kategóriájába tartozást), addig most már rekordszámú, kilenc szereplő ugrotta át a törvényhozás alsóházába bejutáshoz kiszabott 5%-os küszöböt. Ezek között ráadásul több olyan is szerepel, amelyek korlátozottan koalícióképesek (vagy inkább kifejezetten koalícióképtelenek²⁴), de a kormányalakítást megnehezítő legnagyobb probléma, hogy maga a pártrendszert domináló párt – vezetője ellentmondásos volta miatt – is korlátozottan koalícióképes a rendszerben.

Míg a korábbiakban főként a választási rendszer arányos volta – és a kommunista párt pária-jellege – fenyegette a kormányzati stabilitást, mára a pártpaletta széttöredezettsége is felzárkózott emellé. Míg előbbi ok eleinte inkább csak fenyegető tényezőként jelent meg, utóbbi ténylegesen is instabil rendszert teremtett.

Szlovákia

A rendszerváltozás és a szétválás után Szlovákiában – eltérően a többi visegrádi országtól, ahol eszmei-ideológiai, illetve részben gazdasági kérdések domináltak – a meghatározó az autoriter jegyeket felvonultatható Vladimír Mečiarhoz és kormányaihoz való viszonyulás volt. Mečiar bukását követően jó ideig bipoláris versengést jellemezte Szlovákiát, itt már megjelentek a bal-jobb vetélkedés csírái is bizonyos elemeiben. Ehhez képest a szlovák rendszer nem a konszolidáció, hanem a további töredezettség és instabilitás irányába mozdult el.

Intézményes viszonyok

A visegrádi négyek közül Szlovákiában a leggyengébb a kormány pozíciója a törvényhozáshoz viszonyítva. A törvényhozás dominálása a kormány fölött tetten érhető az egyszerű bizalmatlansági indítvány intézményének alkalmazásával, illetve azzal, hogy utóbbit nemcsak a kormány egészével, hanem egyes miniszterekkel szemben is kezdeményezhetik. Koalíciós kormányzat esetén az utóbbi értelemszerűen a kormány sérülékenységét emeli.²⁵

A kormány hivatalba lépéséhez elvárt az államfői kinevezést követően a törvényhozás bizalmának kérése. Ehhez abszolút többség szükséges, ahogy a bizalom megvonásához is.²⁶

Választási rendszer

Szlovákiában a választási rendszer két (plusz egy) elemében is a kormányzatok instabilitásának kedvez. Az egyik a választókerületi beosztás, az egyetlen országos listás (azaz arányos) választókerület megléte. Ez az 5%-os küszöb mellett is megágyaz egy megosztott parlamentnek, amelyben nem egyértelmű a választások után a leendő kormányzati többség összetétele. A másik instabilitást okozó eleme a szlovák választási

²⁴ Pl. az újonnan belépő Kalózpárt, a szintén perszonalista, Tomio Okamura személyéhez kötődő, a szélsőjobboldalhoz is sorolt Szabadság és Közvetlen Demokrácia.

²⁵ Halász 2014. 326-328.

²⁶ Halász 2014. 327.

rendszernek a jelöltállítási feltételrendszer. Szlovákiában – részben a választási formula okán is – elegendő egy pártnak „csupán” országos szinten jelen lennie.²⁷ A magyarországi helyzettel szemben – mely megköveteli lényegében az ország minden járásában a jelenléte – északi szomszédunknál könnyű csak a médiában, illetve a nagyobb városokban jelen levő erőknek – feltéve, ha rendelkeznek megfelelő tőkével – egyenrangúként rajtvonalhoz állni a választásokon. Ennek eredménye az, az immáron 28 éve megfigyelhető jelenség, mely szerint minden egyes választáson megjelenik új erő parlamenti pártként, illetve szintén minden egyes választásokon eltűnik egy korábbi parlamenti erő – lényegében a tényleges társadalmi beágyazottság hiányában. További jellegzetessége a szlovák választási rendszernek a preferenciális szavazás intézménye, mely egyrészt a personalizációt erősíti, másrészt pedig ennek következtében jut lehetőség az egyes törvényhozásba jutó személyeken keresztül további potenciális szakadár releváns erők jelenlétére.

Pártrendszer

Szlovákia pártrendszere a visegrádi országok közül a leginkább instabilnak tekinthető. Ezt két jellemző is alátámasztja. Egyrészt, ezen az országban a leginkább jellemző a V4 csoporton belül a fluktuáció a releváns pártok körében. Az „egyciklusos” (azaz egy választáson a parlamentbe bekerülő, majd onnan a következőn kieső) pártok²⁸ jelenléte a rendszerben állandó bizonytalansági faktor. További általános jellemzője a szlovák pártrendszernek a klasszikus társadalmi törésvonalak hiánya, és/vagy alárendelt szerepe. A kilencvenes évektől kezdve a szlovák pártrendszert sokkal inkább befolyásolta egyes (karizmatikus) személyek szerepe, illetve a hozzájuk való viszonyulás.

A Mečiar, majd Fico kormányaival szemben megszerveződő „demokratikus erők koalíciói” sokszínűsége lényegében magával vonta a szlovák pártrendszer tartós töredezettségét, amely még a bipoláris versengés időszakában is instabilitást erősítő faktor volt. A korábbi „jobbközép-demokrata”²⁹ blokk vezető erejét jelentő SDKÚ (Szlovák Keresztény és Demokratikus Unió) 2012 előtti összeomlása a szlovák pártpaletta korábbi szervező erejének meggyengülését, és a pártverseny diffúzzá válását eredményezte. 2012-ben ezt még az abszolút többséget szerző Smer egypárti kormányzása a stabilitás szempontjából irrelevánssá tette, azonban, miután Robert Fico pártja elvesztette abszolút többségét 2016 márciusában, mindez a kormányzati stabilitásra közvetlenül ható tényezővé vált.

²⁷ archive.ipu.org; letöltve: 2018. 06. 22.

²⁸ Pl. 1994-ben a ZRS, 1998-ban az SOP, 2002-ben a kommunista párt, illetve az ANO.

²⁹ A pártcsoport jellemzésénél azért indokolt az idézőjel használata, mivel egyrészt, mint láttuk, mind 1998-ban, mind 2002-ben, mind 2006-ban, mind pedig 2010-ben meglehetősen heterogén volt ez a választási szövetségbe, és/vagy koalícióba tömörülő csoport, és így nem alkalmazható rá a jobboldal, vagy jobbközép címke, annak ellenére sem, hogy a vezető erő mindegyik esetben a jobbközép mezőbe sorolható párt volt. Másrészt, annak ellenére, hogy hasonlóan magukat a demokratikus ellenzéként aposztrofáló társaságokról van szó a kilencvenes és a kétezres években, mégsem lehet egyenlőségjelet tenni Mečiar ténylegesen autoriter jegyeket felvonultató kormányzata és Fico personalista kormányai között. Mindazonáltal, ez a címke mégis orientálta a szlovák pártrendszer egy szegmensét.

További destabilizálódás a 2010-es években

Szlovákiában a korábbi időszakokban a kormányzati viszonyok kapcsán a viszonylagos kiszámíthatóságát a két blokk megléte okozta. Ezek legutoljára a 2010 nyári megmérettetésen feszültek egymásnak. A korábbi két blokk által dominált szisztéma megbomlását az SDKÚ meggyengülése vetítette előre még a 2012-es választás előtt. Ezen időszaktól kezdve olyan „turbulens” folyamatok zajlódnak le a szlovákiai politikai életben, melyek az egész rendszer besorolhatóságát megkérdőjelezhetővé teszik. Már a 2012-es választásokon felborult a korábbi két nagyobb tömb vetélkedésére épülő váltógazdaság, több új, nehezen körvonalazható eszmerendszerrel rendelkező erő jelent meg. A stabilitáshoz akkor még hozzásegítette északi szomszédainkat, hogy a Robert Fico régi-új kormányfő vezette Smer párt abszolút többségre tett szert a Nemzeti Tanácsban. Ez kiemelkedően jó választási eredményének (és a kihívók hiányának) volt köszönhető. A Smer az abszolút többséget 44%-os eredménnyel érte el egy tisztán arányos rendszerben (tehát, ez azt jelenti, hogy még egy tisztán arányos rendszer is torzíthat – igaz enyhén – a győztes irányába). Ez a kivételes siker azonban csak elfedte a szlovák pártrendszer instabilitását, illetve azt, hogy nehéz életképesnek tűnő koalíciókat összeállítani. A Smer meggyengülése egy teljes ciklusnyi egypárti kormányzás (egypárti kormányzás esetén értelemszerűen a kormányzati felelősség is csak egy szereplő vállal nyomja, mindenki más „felelőtlen” tud lenni a politikai rendszerben)³⁰ után 2016-ban azt eredményezte, hogy rendkívül nehézé vált koalíciót összeállítani, akár a Smer, akár más párt vezetésével. Végül, egy először négy párti koalíció jött létre, a helyzet újdonságát pedig mutatja, hogy korábban a nyíltan szélsőségesen magyarellenes jelszavakkal operáló Szlovák Nemzeti Párt (SNS), és a magyar szármánnyal is rendelkező Most-Híd vegyespárt is szerepet kapott. A koalíció kezdeti negyedik tagja az egyik szakadár kereszténydemokrata politikus által alapított Háló (Siet') nevű szervezet volt, amely azonban hamarosan komoly bomlási folyamaton ment keresztül,³¹ igaz, képviselői egy része kormánypárti frakciókba átülve biztosította a Fico-kormány túlélését.

Az eleve instabil koalíció nagyobb komoly válságon ment keresztül 2017 nyarán, ekkor a Nemzeti Párt és a Smer még rendezni tudta vitáját. A kormányváltást végül is 2018 elején egy közfelháborodást okozó gyilkosság hozta el, az ügybe belekeveredő népszerűtlen belügyminiszter, valamint a vezéráldozatként megjelenő Robert Fico távozása megmentette a korábbi kormánykoalíciót.

Az instabilitásnak Szlovákiában mindenképpen intézményes alapját jelenti a tisztán arányos választási rendszer, valamint a törvényhozáshoz képest gyenge kormány. Az utóbbi években azonban mindezt erősíti a pártrendszer olyan mérvű széttöredezése és nehezen koalícióképes erők megjelenése, amely az intézményes feltételek miatt a stabil kormányzás politikai alapfeltételeit is aláássák Szlovákiában.

³⁰ Mivel a szlovák pártrendszerben eleve sok fluid nézetrendszerrel rendelkező párt van, ezt ki is tudták használni. Ilyen pl. a „Család Vagyunk” névre hallgató szerveződés, vagy az „Egyszerű Emberek” nevű párt. Mellettük a teljes karanténban levő, szélsőjobb oldali „Mi Szlovákiánk Néppárt” tekinthető ilyen felelőtlen erőnek.

³¹ A szlovák pártrendszer fluiditását az is bizonyítja, hogy ezen párt már a választás után közvetlenül sem tudott frakciót alakítani, mivel megválasztott képviselői egy része a koalíciókötés miatt távozott a pártból.

Magyarország

A másik három országgal ellentétben – ahol az instabilitás vagy múltbeli, vagy jelenlegi jelenség – Magyarország európai szinten is a stabilitás szigetének tekinthető. A 2018. áprilisi választás ezt ismételten megerősítette. Nemcsak a kormányzó pártszövetség ismételt (minősített) többséghez jutása, hanem a pártpalettán megjelenő vezető politikai irányzatok állandó volta is a magyar rendszer kiemelt stabilitását bizonyítja.

Intézményes keretek

Magyarországon a politikai elit már az 1990-es választást követően tudatosan törekedett a kormányzati stabilitás megerősítésére, az azt előmozdító intézményes megoldások alkalmazására. Ennek meghatározó példája az Antall-Tölgyessy paktum, melynek során bevezették a magyar alkotmányos rendszerbe német, illetve spanyol minta alapján a konstruktív bizalmatlansági indítványt, megágyazva annak, hogy a magyar rendszer a parlamentáris rendszereken belül is a kancellári szisztéma szerint épüljön fel.³² Az 1990 tavaszán meglévő tudatos törekvés lényegében végigkísérte a magyar kormányzatok történetét, a stabilitás a közbeszédben is megérezendő érték lett.

A kormány stabilitását megerősítő kormányfői intézmény kiemelését a gyakorlat mellett megerősítette már 2006-ban az ún. „státustörvény”, valamint az Alaptörvény, amely explicit módon is rögzítette a miniszterelnök kormányon belüli kiemelt szerepét.³³

Intézményes szempontból tehát a magyar kormányok stabilitása nemcsak, hogy a régióon belül is „biztosított”, de összeurópai összehasonlításban is.

Választási rendszer

A választási rendszer a többségi elem dominanciájával³⁴ rendelkező vegyes rendszer lett, mely a mindenkori vezető, és/vagy nagy pártokat reprezentálja felül. A választási rendszer további sajátossága volt, hogy magán a választáson való elindulás elé is magas küszöbököt helyezett és helyez kis korrekcióval a mai napig. Az ajánlási rendszer, valamint a területi elv alkalmazása miatt lényegében országos lefedettségű hálózat és szervezet szükségeltetik a választáson való sikeres szerepléshez, ami értelemszerűen a rendszerben „bent lévő” pártok helyzetét stabilizálja, megnehezítve a kívülről való bejutást.³⁵

A választási rendszer tehát már 1990 óta két szempontból is hozzájárult a stabilitáshoz. Egyrészt, megnehezítette új erők sikeres bekerülését a releváns pártok körébe, másrészt pedig a többségi elem dominanciájával megkönnyítette egy-egy párt, vagy blokk számára a stabil kormánytöbbség létrehozását.

³² Stumpf, 2017., 93., Tóth, 2017., 56.

³³ Stumpf, 2017. 91-92..

³⁴ Az 1990 és 2010 közötti választási rendszerben a többségi elemet képviselték egyértelműen az egyéni kerületekben kiosztható mandátumok, de a gyakorlatban a megyei listák nagy része is (a kevés kiosztható mandátum miatt) a többségi jellegét erősítették a rendszernek. 2010 után pedig még inkább megnőtt az eleve a többségi elemet jelentő egyéni mandátumok aránya. A rendszer hatásairól ld.: Tábori, 2014., 38-39.

³⁵ A jelöltállítási feltételek pártrendszerre való hatásairól ld.: Tábori, 2012., 232-233.

Pártrendszer

A magyar pártrendszer a stabilitás szempontjából is kirítt szomszédai közül a kilencvenes, de a kétezres években is. Meghatározó jellemzője volt a kiemelkedő blokkosodottság és polarizáltság³⁶ a kétezres évekre. Ennek következtében ciklusokon belül meglehetősen stabil – mivel egy blokkból alakuló – kormányzatok jöttek létre. Jóllehet, létrejöttük idején meglepetésszerűnek tűnt mind az 1994-es, mind az 1998-as koalíciókötés, a magyar pártrendszert strukturáló törésvonalakat, valamint a rendszer egészét távolabbról tekintve ezek is beleilleszkedtek a magyar pártpolitikát meghatározó rendszerváltás kora óta működő blokklogikába. Így tehát elmondhatjuk, hogy 1990 óta minden egyes alkalommal sikerült egy-egy blokkba tartozó erőknél kormányzati többségre szert tenniük a törvényhozásban. Ezek pedig minimális kapcsolt többségi koalíciók voltak, amelyek általában a legstabilabb koalíciós kormányzatoknak számítanak.

A rendkívül stabil rendszer fennmaradása, immár a Fidesz dominanciája mellett

A magyarországi pártrendszer nemcsak a régió többi országához képest mutat be eltérő utat, hanem a tágabb, európai perspektíván is lényegében ellentétes képet nyújt. Míg Európa országaiban egyre inkább az instabilitás növekedésére látunk példákat,³⁷ Magyarország ebben az összehasonlításban is rendkívül stabilnak tekinthető. Ráadásul, az elmúlt időszakban bekövetkező változások, és a pártrendszer tényleges átalakulása³⁸ sem változtatott ezen, sőt az egyes tényezők hatásainak egymásra rakódása, ha lehet a stabilitást még inkább megerősítette.

Míg például Szlovákia esetében arról beszélhetünk, lényegében a teljes függetlenség óta eltelt időszakban, de kiemelten a szűkebben vizsgált korszakban, hogy a pártrendszer meglehetősen nagy instabilitást mutat, és komoly a pártok és irányzatok együttes fluktuációja, a magyar pártrendszeren belül az instabilitás egy másik dimenziója tapasztalható csupán, legalábbis a pártpaletta egyik szegmensén belül. 2010 óta lényegében a korábbi ún. „balliberális” oldal erőinek folyamatos szakadásait és újraszerveződését láthatjuk, ezzel legalábbis a korábbiakban Magyarországon tapasztaltakhoz képest instabilabb lett a pártrendszer. Mindazonáltal, egyrészt ez lényegében egyetlen irányzat már korábban is ismert szereplőinek egymáshoz való viszonyait érintette, másrészt semmilyen közvetlen³⁹ hatással nem volt a kormányzati stabilitásra.

³⁶ Enyedi-Cásal-Bértoa. 2010., 19.

³⁷ Lásd például a 2016-os írásbeli választási eredményeket, Spanyolország lényegében évek óta tartó bukácsolását kormányválságról kormányválságra, a hasonló olaszországi helyzetet, a csak nagy nehézségek és kompromisszumok árán összekovácsolt és így instabil német nagykoalíciót, hogy csak kifejezetten Nyugat-Európa „régis demokráciáiból” hozunk példákat.

³⁸ Immáron a politikatudományban meghatározónak tekinthető, viszonylag szigorú kritériumokon alapuló Sartori-féle tipológia szerint is a magyar pártrendszer a korábbi mérsékelt többpártrendszerből predomán pártrendszerré vált. Erről ld. Tábori, 2018.

³⁹ A szereplők közti ellentmondásos viszonyrendszer nyilván gyengítette erejüket, a masszív kormányzati többséget létrehozó választási eredményben azonban a kormánypárt stabil választói bázisa, és az újonnan bevont támogatói tömegek jelentették a kulcsszerepet.

Összefoglalás, konklúzió

Mint láthattuk, a négy vizsgált országban különféle mintázatok voltak tapasztalhatók a kormányzati stabilitás kapcsán mind a rendszerváltozások óta eltelt időszakokban, mind pedig a szűkebben vizsgált, 2010-es éveket jelentő korszakban. Ebből a szempontból az országcsoport közös jellemzője csak a hasonló történelmi múlt, illetve a földrajzi közelség.

A négy ország eleve eltérő jellemzőkkel rendelkező politikai rendszerrel bír, és ez igaz az intézményrendszerre, valamint a pártpolitikai viszonyrendszerre is. A kormányzati stabilitás esetében sincs egyértelmű közös jellemző, vagy tendencia ezen országok körében. Míg a rendszerváltozás utáni másfél-két évtizedben Magyarország és a Cseh Köztársaság stabilabb kormányzatokkal rendelkezett, Szlovákia esetében ez már nem így volt, Lengyelország pedig kifejezetten instablnak számított kormányzati szempontból. A kilencvenes-kétezres évek viszonyai egyáltalán nem determinálták, vagy jelezték előre, hogy miként alakulhat napjainkra a kormányzati stabilitás a V4 országaiban. Közben Magyarországon folytatódott a stabil kormányok sora, Lengyelország a stabilizálódás útjára lépett, addig Szlovákiában még a korábbiakhoz képest is instabil és bizonytalan lett a központi kormányok helyzete, a Cseh Köztársaság pedig kifejezetten elmozdulást mutatott a stabilból az instabil viszonyok felé.

Megállapíthattuk a kormányzati stabilitást befolyásoló tényezők kapcsán, hogy azok hatásainak egyfajta kombinációja érvényesül a négy ország esetében. Az intézményes viszonyok, a választási rendszer, valamint a pártrendszer egyik esetben sem önmagában meghatározó a kormányzati stabilitásra, hanem ezek összetett hatása érvényesül. Az is lényegében országtól, valamint politikai rendszertől függ, hogy melyik tényező hat egyáltalán a stabilitásra. Magyarországot leszámítva a másik három ország egyértelműen instabil rendszerrel bírt már korábban is, az elmúlt évek eseményei is ehhez képest értelmezhetők. Magyarország ezzel szemben már összeurópai összehasonlításban is stabilnak számít, és ez, a pártrendszer átalakulása ellenére is fennmaradt az utóbbi időben is. Magyarország abból a szempontból is kilóg a többi ország sorából, hogy itt a leginkább meghatározók a rendszerváltás korának politikai, és intézményes viszonyai is. Ez utóbbi annak ellenére is igaz, hogy 2010 után új alkotmány került elfogadásra, amelynek hatása érvényesül az intézményrendszer többi elemére is. Mindazonáltal, a kormányzati stabilitásra is befolyással levő intézményes tényezők, ha közvetetten is, de magukban hordozzák a '89-90-es rendszerváltozás viszonyainak hatásait.

Felhasznált irodalom

- Enyedi Zsolt, Casal-Bértoa, Fernando (2010.): Pártverseny-mintázatok és blokk-politika Kelet-Közép Európában; In.: Politikatudományi Szemle, 2010./1., 7-30. o.
- Halász Iván (2014): Államfő, parlament, kormány – Az államszervezet fejlődése a Visegrádi országokban; Budapest, Lucidus Kiadó
- Harfst, Philipp (2000): Government Stability in Central and Eastern Europe: The Impact of Parliaments and Parties, Paper prepared for the ECPR Joint Session of Workshops Copenhagen, 14–19 April 2000, 34 s.
- Kostadinova, Tatiana, Barry Levitt (2014): Toward a Theory of Personalist Parties: Concept Formation and Theory Building; Politics & Policy, Volume 42, No. 4 (2014): 490-512. o.
- Persson, Thomas – Hermansson, Jörgen (2013): The „presidentialisation” thesis revisited: Lessons from the Swedish case; Paper for presentation at the workshop „The importance of Constitutions”, Istanbul, October 23-25.
- Sartori, Giovanni (2005): Parties and party systems: A framework for analysis, ECPR Press, First published in 1976 by Cambridge University Press
- Stumpf István (2017): Reinventing Government – Constitutional Changes in Hungary; Budapest, Gondolat Kiadó
- Tábori Ferenc (2012): A magyar országgyűlési választások jelöltállítási tapasztalatai 1990-2010, In: Politikatudományi tanulmányok – Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskoláinak III. Konferenciája 2012. április 20., Szerk.: Antal Attila Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Budapest 2012. 217-236. o.
- Tábori Ferenc (2014): Az 1990 és 2010 között megtartott általános országgyűlési választásokon alkalmazott választási rendszer hatásai a magyar többpártrendszerre, In.: Politikatudományi tanulmányok Szerk.: Antal Attila, ELTE ÁJK, Budapest 2014. 35-53. o., <http://www.ajk.elte.hu/file/politanulmanyok2014.pdf>
- Tábori Ferenc (2018): A magyar többpártrendszer tipizálásának kérdései 2010-2018, Megjelenés alatt álló kézirat, Saját Archívum
- Tóth László (2017): A végrehajtó hatalom prezidencializálódásának egyes aspektusai a II. és III. Orbán-kormányok esetében, In.: Parlamenti Szemle, 2017. 2. sz. 47-68. o.
- Tóth László (2018.): A kormányzati stabilitást befolyásoló intézményes viszonyok Kelet-Közép-Európában, Kézirat, megjelenés alatt, DOSz Tavasz Szél Konferencia, 2018. Tanulmánykötetében
- archive.ipu.org, http://archive.ipu.org/parline-e/reports/2285_B.htm; letöltve: 2018. 06.22.
- electionresources.org, <http://electionresources.org/pl/>; letöltve: 2018. 06. 22.

László Tóth: Government stability in the V4 countries – the recent patterns

The purpose of this paper is to discover the recent patterns of government stability in the V4 Group countries. It uses qualitative method with three groups of possible variables: The institutional design of countries, the electoral system, and the party system. The combinations of these variables determine the patterns of government stability in each countries. These countries have quite different political systems, and it causes also quite different patterns in the government stability. Poland, one of the most instable countries in the '90s moved to the consolidation of the political system. The Czech Republic, stable in the years after the system change is in an extreme instable situation after the last parliamentary elections. Slovakia with the most fluid party system in the region and with the weakest government position has also instable governments. In contrast, Hungary is the most stable country with the most stable governments in the postcommunist region.

DR. TÓTH LÁSZLÓ: ÁLLAMPOLGÁRI ENGEDETLENSÉG ÉS ALKOTMÁNYOS DEMOKRÁCIA

Bevezetés

A hazai demokratikus diskurzusban a politika- és jogtudomány művelői között az elmúlt időszak alkotmányos hatalomgyakorlásának mikéntjét elemző disputa részeként az új Alaptörvény elfogadását követően talán legerőteljesebben a szuverén fogalmának, a legitim, alkotmányozó többség birtokában meghozott döntések kiterjeszhetőségének határaival kapcsolatban folyt megosztó vita. Meddig terjedhet a jogállamiság szigorúan meghatározott játékszabályainak keretei között - a mégoly megkérdőjelezhetetlen választói felhatalmazás birtokában - az alkotmányos játéktér szűkítése, indokolhat-e a „kivételes állapot” a gazdasági kormányzás, a válság leküzdése érdekében folytatott törvénykezés az addig mindenhatónak vélt Alkotmánybíróság hatásköreit korlátozó, vagy alapjogi szempontból vitatható jogalkotási lépéseket.

Az alkotmányozó többség oldaláról a klasszikus népszuverenitás, a többségi elv révén a kormányzásra adott egyértelmű és legitim felhatalmazás az egyik, számtalanszor elhangzott hivatkozási alap a magyarországi jogállamiság helyzetéről folytatott vita során, míg a kritikusok a fékek és ellensúlyok szerepét betöltő jogállami intézmények és a demokratikus hatalom önkorlátozásának szükségessége irányából közelítenek a problémához. A hobbes-i, vagy rousseau-i gyökerű abszolutizáló szuverenitás-felfogás alapján a jogalkotásra rendelt legitim autoritás a többséggel megválasztott törvényalkotó szerv, a parlament, a törvények uralmának fenntartására, a törvényes állapot rendjének biztosítására az erőszakszervezetek feletti irányításra kizárólagos felhatalmazással bíró, legitim módon megbízott kormány jogosult. A nép által egyértelmű többséggel felhatalmazott parlamenti többség dönthet a kivételes állapot elrendeléséről és így egyedülként értelmezheti, tágíthatja, vagy szűkítheti az alkotmányos keretek között az önmaga által fenntartani kívánt jogrend korlátait, ha az állam és polgárainak érdekei, biztonsága azt úgy kívánják. A liberális jogállam hívei a jogállami kontrollintézmények formalizált működésében, a bírói-alkotmánybírói hatalmi kontroll hatékonyságában és függetlenségében, a többségi elv működésében kódoltan megbúvó diszfunkcionális hibák kiegyenlítésében látják a demokratikus hatalomgyakorlás garanciáit és esszenciáját.

A viták a jogállamiság lényegének, a szuverén hatalomgyakorlás tartalmának, az alkotmányozó és egyben alkotmányos hatalomgyakorlás korlátainak jogelméleti, alkotmányjogi, politikai- morálfilozófiai értelmezési keretei között sokrétűek, és a mai napig erőteljesen meghatározzák a politikai diskurzus alakulásának irányait.

A részben politikafilozófiai, részben alapjogi-alkotmányjogi logika mentén elhangzó, liberális-jogállami, illetve a népszuverenitás alapú-demokratikus szembeállításon nyugvó érvek ütközése a hazai politikai tiltakozási kultúra jellegét is átformálták. A legalitás és legitimitás világának határán mozgó sajátos politikai tiltakozási forma, a polgári engedetlenség, mint a politikai vélemény kifejtésének egyre gyakoribb akcióformája az elmúlt évek során számos kérdést vetett fel, mind politikaelméleti, mind pedig jogelméleti aspektusból. Mindez összefügg azzal is, hogy a politikai tér és az alkotmányos keretrendszer 2010-et követő átalakulása Magyarországon, párhuzamosan a hagyományos ellenzéki pártok mozgásterének szűkülésével, új keretfeltételeket

teremtettek a tiltakozások számára.¹ Az erőter megváltozása a politikai tiltakozási szcena új szereplőinek megjelenésével járt, illetve a társadalmi mozgalmak-civil szféra tiltakozási aktivitásának erősödését eredményezték. A politikai keretfeltételek átalakulása a politikai akaratkifejezés új formáinak hangsúlyosabbá válását is kiváltotta, a kormányzati legitimitást biztosító, választási eredményeken alapuló kétharmados „szavazati hatalom” ellenúlyaként szerveződő tiltakozások révén a társadalmi mozgalmak a „mobilizációs hatalom” lehetőségeit próbálták szélesíteni. A „mobilizációs hatalom” alapja a nem formalizált társadalmi, politikai tiltakozás megszervezése, kulcsa pedig, hogy az érintett társadalmi szervezetek milyen mértékben képesek támogatóikat nyilvános politikai tiltakozásra bírni.² A polgári engedetlenség, mint az egyik legkevésbé formalizált tiltakozási forma azonban nem csak elméleti, hanem számos jogértelmezési és jogalkalmazási problémát is generál, amelyek megoldása a polgári engedetlenséggel élni akarók által elkövetett, jogszabálysértő magatartások miatt indult eljárásokat lefolytató hatóságok, vagy bíróságok részéről is szinte multidiszciplináris, vagy elvontabb jogelméleti megközelítést igényel. Dolgozatomban kísérletet teszek arra, hogy a polgári engedetlenség, mint a politikai vélemény szabad kifejtésének alkotmányosan garantált, egyben rendkívül ellentmondásos és nehezen igazolható tiltakozási formja megközelítésének különböző lehetőségeit felvázoljam.

A jogállam és az ellenszegülés dilemmája

Létezhet-e a jogállamiság minden polgárra nézve egyenlő feltételeket meghatározó, az alapvető jogokat egyenlő és igazságos módon garantáló társadalmi szerződés nélkül, lehetőség nyílik-e a politikai tiltakozás erőszakmentes és a hivatalos hatalom által is erőszakmentesen kezelt gyakorlására a polgári engedetlenség eszközeit alkalmazva, ha a demokratikus jogállam keretei nem kellően szilárd alapokon nyugodnak, érvényes tiltakozási formának tekinthetjük-e az engedetlenséget, amennyiben a közmegegyezésen alapuló kontraktus az alkotmányos garanciák rendszerét és a törvényes rend mindenki számára kötelező elfogadását ismeri el alapszabályként³?

A fenti felvetésekre számos szerző szinte feloldhatatlan elentmondásként tekint: a demokratikus játékszabályok, a joguralom féltése, a jogalkotás, vagy a kormányzó hatalom birtokosainak igazságtalan döntései, a hatalomgyakorlás önkényes lépései elegendő legitimitást biztosítanak vajon az önmagukat kiválasztottnak vallók táborának, hogy vállalva a nyilvánvaló normasértés következményeit a tevékeny engedetlenség, avagy a passzív rezisztencia erőszakmentes fegyverével próbálják kiharcolni az általuk képviselt igazát? Kit képviselnek, képviselnek-e valakit egyáltalán, legitim felhatalmazással rendelkeznek-e vállaltan törvénysértő tiltakozásuk igazolására ezek az expresszív, szimbolikus demonstrációs formákkal politikai véleményüknek hangot adni kívánó tüntetők, mozgalmárok? Hasonló vita 2017-ben a magyar politikai-alkotmányjogi közbeszédet is élénken foglalkoztatta, a külföldről támogatott civil szervezetek kötelező regisztrációjáról szóló törvénymódosítás okán jogvédő szervezetek, alkotmányjogászok,

¹ Szabó 2013. 49.

² Szabó 2001. 55.

³ Kukorelli 1991. 173.

a kormányzat részéről pedig személyesen a miniszterelnök és az igazságügyi miniszter is szükségesnek tartotta, hogy a polgári engedetlenséggel kapcsolatos álláspontját kifejtse.⁴

A Jürgen Habermas által is vizsgált paradoxon ma is ugyanolyan kérdéseket vet fel, mint a '70-es évek Német Szövetségi Köztársaságában, amelyet a korábbi időszakokhoz képest Habermas a tiltakozás megváltozott színpadképeként jellemez.⁵ Adja magát a párhuzam a 2010-et követő magyarországi tiltakozási színpadkép megváltozásával, amelyet szintén erősen meghatároz a civil kötődésű, az új társadalmi mozgalmak identitás alapú, expresszív tiltakozási kultúrájához, vagy külsőségeiben a közelmúlt globalizációkritikus mozgalmainak tüntetéseihez, polgári engedetlenségi akcióihoz hasonlítható politikai véleménynyilvánítások terjedése. Míg a Habermas által tárgyalt tiltakozások elsősorban a 70-80-as évek környezetvédő, illetve békemozgalmainak az atomerőmű-építések, illetve az Egyesült Államok rakéta-telepítési programját lehetővé tevő jogalkotási és kormányzati lépések elleni akciók voltak, a magyarországi tiltakozási formák megújulása többek között a jogállamiság-diskurzus mottója jegyében zajlik. A helyzetkép ugyanakkor hasonló abban a tekintetben, hogy a magát demokratikusnak valló hatalom egyszerre kell, hogy örködjön a joguralom, a jogállamiság garanciáit jelentő normarendszer mindenki általi betartása felett, egyidejűleg pedig a polgári engedetlenséget legitim tiltakozásnak tartók szerint fenn kellene, hogy tartsa a lehetőségét a rendszerhibák elleni akár normasértő tiltakozás becsatornázásának, hiszen, ahogy azt Habermas megfogalmazta, a polgári engedetlenség a demokratikus jogállam próbaköve.⁶

Az állampolgári engedetlenség, amely rokonítható a társadalmi szerződés-elméletek természetjogi alapú gondolatával, a modern polgári demokráciák szülötte. Bár az állam, mint az annak polgárai között megkötött szerződés eredményeként létrehozott uralmi rendszer előzményei már az antikvitás politikai gondolkodásában feltűnnek, a kontraktualizmus a felvilágosodás, a polgári forradalmak szellemi előképét hordozta magában, eszmeisége pedig a modern liberális jogállami demokráciák alkotmányos berendezkedéseiben a mai napig továbbél. A szerződés elsősorban hipotézis, feltételezi a racionális individumként meghatározott polgárt, egyben természetesen állampolgárt, az állam polgárai által megtestesített állampolgárok közösségét és tételezi, hogy a politikai hatalom birtokosa mindig ez a politikai közösség, azaz mindközönségesen a nép. A politikai tiltakozás az általunk ismert formákban is a modern, szekularizált világban vált csak lehetségessé. A lázadó rabszolgavezérek, csakúgy, mint a szelíd őskeresztények megfeszítettek, a társadalmi igazságosság középkori hirdetői eretnekként máglyán, a parasztvezérek kerékbe törve vagy izzó trónuson végezték, a klasszikus kapitalizmusban a gyárosok a tiltakozó munkások közé lövettek. A jogok fejlődése megteremtette a politikai önazonosságot, állampolgári jogokkal rendelkező egyént, egyben sokaktól el is vette a frissen életre hívott jogok gyakorlásának lehetőségét, azonban a társadalmi mozgalmak újabb és újabb hullámai kivívták, a liberális demokráciák pedig megteremtették e jogok gyakorlásának alkotmányos feltételeit. A társadalmi mozgalmak, és politikai tiltakozások egymást követő hullámai nem jöhettek volna létre a modern

⁴ A vitáról bővebben lásd:

<http://www.origo.hu/itthon/20170623-trocsanyi-laszlo-ekint-polgari-engedetlenseg-nyilt-level.html>
<http://www.ekint.org/autonomiavedelem/2017-06-21/a-polgari-engedetlenseg-valosaga-es-a-magyar-kormanyt-kepviselok-igazmondasa>

Letöltés ideje: 2018.07.04.

⁵ Habermas 2003. 151.

⁶ Habermas 2003. 150.

kapitalizmus és a képviseleti demokrácia által megteremtett majd megerősített polgári és politikai jogok nélkül. E jogok jelen vannak a jogállami demokratikus társadalmak alkotmányaiban és a nemzetközi egyezményeken alapuló, vagy európai uniós emberi jogi rezsimek is megpróbálják - több vagy kevesebb sikerrel - garantálni is kikényszeríteni azok érvényesülését. A politikai vélemények szabad kifejtésének garanciális feltételeit biztosítva Magyarországon is irányadó az 1993. évi XXXI. törvénnyel kihirdetett Emberi jogok európai egyezménye (1950), az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata, az ENSZ Polgári és Politikai Jogok Nemzet Egyezségokmánya az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának gyakorlata, az Európai Unió Alapjogi Chartája. Az Alaptörvény VIII. cikk (1) bekezdése szerint mindenkinek joga van a békés gyülekezéshez, a gyülekezéshez való jog részletszabályait a gyülekezési jogról szóló 1989. évi III. törvény garantálja, jelen tanulmány írásának pillanatában pedig már elfogadás előtt áll az új, a korábbi rendszerváltó törvény korrekciójának szándékával kidolgozott új gyülekezési jogszabály.

A hatalom nyilvánvalóan igazságtalan, sérelmes döntése vagy gyakorlata, amelynek orvoslása a fennálló jogi kereteken belül immár nem lehetséges, mindebből következően a tiltakozás jogon kívüli jellege; nyilvános, szimbolikus aktus, amely nem hiányolja a tett normasértő jellegének következményeként előálló felelősség vállalását és a szankció elszívódása iránti hajlandóságot: a klasszikus fogalom meghatározás szerint ez állampolgári engedetlenség fundamentuma. Henry David Thoreau 1849-ben papírra vetett műve, amely csak a későbbi kereszttségben kapta „A polgári engedetlenség iránti kötelességről” címet meghatározta az erőszakmentes ellenállás, a lelkiismereti ellenszegülés és a polgári engedetlenség alapvetéseit. Thoreau szerint, ha az államgépezet működésének hibája olyan jellegű, hogy az igazságtalanság eszközének szerepére akarja kényszeríteni az állampolgárokat, meg kell szegni az ilyen helyzetet előidéző törvényt, ellensúrlódást képezve, amely megállítja a gépezetet.⁷ Mahatma Gandhi-t többek között ez a mű inspirálta az India brit gyarmati uralom alóli függetlenségének kivívását eredményező több évtizedes erőszakmentes ellenállási mozgalma, a szatjagraha eszméin nyugvó tiltakozások tömegmozgalomként való megszervezésében, szintúgy Martin Luther King-et az Amerikai Egyesült Államok afro-amerikai polgári jogi mozgalmainak erőszakmentes ellenállásként való meghirdetésében. Míg Thoreau a polgári engedetlenség iránti állampolgári kötelesség eszméjét a társadalomból való kivonulásával tüntetve egy kis erdei kunyhóból hirdette, az adófizetés megtagadásával demonstrálva az Egyesült Államok rabszolgatartást legitimáló törvényei és a mexikói háború elleni tiltakozását, a hálózaton kívüliség mai hitvallói foglalt házakból teszik ugyanezt. A jogállamiság intézményeiben, a többségi elv alapján működő demokrácia állapotában és eszközeiben csalódottak pedig demokratikus jogaikért a globalizálódott világ minden táján élnek a polgári engedetlenség eszközével, annak értelmezésében pedig készek a törvénysértő erőszak irányába is nyitottságot mutatni: a multinacionális nagyvállalatok belvárosi kirakatainak bezúzása egyúttal azonban a status quo híveinek érvelését is erősíti, anarchistának, antidemokratikusnak, a jogállam ellenségeinek, vagy bűnözőnek minősítve a külsőségeikben előbbiekhöz némileg hasonló formában, ám erőszakmentesen tiltakozó polgári engedetlenségek többségét is.

De ki valójában a status quo valódi híve, a kódolt rendszerhibáiból adódóan elnehezült, bürokratikus államhatalom, vagy a civil jogvédelem rendszeren kívüliséget megjelenítő képviselői, akik paradox módon a jogállam fenntarthatóságának érdekében jogsértő

⁷ Thoreau 2016. 36-37.

eszközökhöz nyúlnak; ezt az ellentmondás a habermas-i megoldás is csak logikai buktatók árán tudta feloldani.

Egy, a kritikusai szerint a jogállamiságot veszélyeztető, alapvető jogokat is sértő jogalkotás talán egyik legizgalmasabb konfliktusával egy új alkotmányos rendelkezés, vagy teljesen új alaptörvény megalkotásakor találkozhatunk, természetesen mindez a polgári engedetlenség relációjában csakis a jogállami intézményeket működését garantáló liberális demokráciák keretein belül értelmezhető. Demokratikus körülmények között az akár az új alkotmányozás aktusára is felhatalmazással rendelkező parlamenti többség legitimitása jogállami logikával megkérdőjelezhetetlen: a választóktól kapott megbízás a népszuverenitás egyedüli, felkent és megkérdőjelezhetetlen hordozójává és megtestesítőjévé emeli a törvényhozást. A szerződés megkötött: a politikai nemzet tagjai, a szuverenitás egyedüli birtokosai a kontraktusban lefektetett elvek alapján bízták meg a parlamentet az alkotmányos szabályok megalkotásával, amennyiben az ahhoz szükséges többség biztosítható. Amennyiben így tekintünk rá, egy demokratikusan elfogadott alkotmány maga a megvalósult társadalmi szerződés, alaptörvényeként ez a kontraktus, mely meghatározza a polgárok és az állam viszonyrendszerét, a csontváz, amelyre a Leviatán izmai, az inak, az idegpályák, a vérerek bonyolult mechanizmusai rétegződnek, élővé, mozgóvá, lélegzővé teszik, alkotó és pusztító, felszabadító és elnyomó erejét biztosítják. Az alkotmány, az alaptörvény és a megbízási szerződés is jogviszonyokat szabályoz, értelmezése pedig a szavak egyszerű mindenki által elfogadott jelentésén alapuló megismerésen át a nyelvtani-logikai értelmezésen keresztül, a mögöttes elvont, jog és társadalomfilozófiai jelentéssel, eszmékkel, szellemiséggel való felruházáson keresztül történhet. De felruházásnak tekinthetjük-e az ilyen értelmezést, amennyiben feltételezzük, hogy az alkotmányosság éthosza elválaszthatatlan az alapvető szabadságjogok garanciáinak rendszerétől, hogy minden demokratikus alkotmány a felvilágosodás eszméinek hordozója, mint ilyen a társadalmi szerződés gondolatának örököse? Amennyiben minden demokratikus jogállamban az alkotmányt tekintjük a társadalmi igazságosság alapidokumentumának, melyek azok az ismérvek, amelyek a legitim alapokon nyugvó, formálisan legális eljárások szintjén felmerülő igazságtalansággal szembeni, szükségképpen törvénysértő engedetlenség morális megalapozását, egyben jogi-természetjogi igazolását is biztosítják?

John Rawls 1971-ben megjelent, „Az igazságosság elmélete” című művében polgári engedetlenség fogalmát egy szerződéselméleti konstrukcióban próbálja elhelyezni, a probléma lényegét pedig a kötelesek konfliktusában találja meg, ahol a fő kérdés az, hogy adott helyzetben mely ponttól nem vagyunk kötelesek engedelmessé válni a törvénynek az igazságtalansággal szembeni ellenállás iránti kötelességünk okán. Rawls meghatározása szerint a polgári engedetlenség egy nyílt, erőszakmentes, a lelkiismeretre hivatkozó, mégis politikai cselekedet, amellyel megszegik a törvényt, és pedig rendszerint azért, hogy a törvényben, vagy a kormány politikájában változást idézzenek elő. A polgári engedetlenség Rawls szerint a többség lelkiismeretéhez fordul, hogy kifejezésre juttassa a szabad és egyenlő emberek közötti együttműködés alapját képező elvek megsértését.⁸ Jürgen Habermas szerint az állami ellenőrző és beavatkozó mechanizmus megszűnéséből a 70-es évek németországi terrorakcióit követően kialakult közhangulat következtében összemosódott az erőszakos garázda jellegű demonstrációk és a morálisan megalapozott polgári engedetlenség jelensége. Ennek ellenére az jogállami demokrácia működésének

⁸ Rawls 1997. 431.

igazolása megköveteli, hogy a polgári engedetlenség az alkotmányos politikai kultúra szükségszerű alkotórészeként jelenjen meg.⁹

Habermas konklúziója, hogy a modern alkotmányos állam rászorul a morális igazolásra, hiszen a jogállam magas legitimitációs igénye megkívánja a polgáraitól, hogy a jogrendet önszántukból ismerjék el. A törvényekhez való hűségnek az igazságosság iránt támasztott normatív igény szabad elismeréséből kell adódnia, ez az elismerés a törvényhozási eljárás legitimitációján nyugszik (eljárás általi legitimitáció).

A legitimáló eljárás legitimitációja, a törvényeknek való alávetettség ideája akkor érvényes, ha elismerésre méltó elvekre támaszkodik, melyek fényében legitimiként lehet igazolni, vagy illegitimiként elvetni a pozitív jogi normát. Paradoxonként merül fel azonban, hogy a jogállam, mint a legitimitás őrzője egyúttal fenn is kell, hogy tartsa a legális alakzatban fellépő jogtalansággal szembeni bizalmatlanságot.

A polgári engedetlenség legalizálásának esetleges lehetősége kapcsán Habermas elmélete szerint problémás lehet, hiszen amennyiben a legalizálás révén elmúlik a személyes kockázat, kérdéssé válik a szabálysértő tiltakozás morális alapja, leértékelődik felhívó funkciója. Habermas rámutat arra is, hogy Rawls és Dworkin a fenti problémára megoldásként a polgári engedetlenséggel szembeni modifikált bűnüldözési és igazságszolgáltatási gyakorlat kialakítását ajánlja.

A polgári engedetlenség magyarországi kontextusa

A magyarországi politikai tiltakozások történetét vizsgálva nyilvánvaló, hogy a demokratikus átalakulást megelőző évek politikai tiltakozási kultúrájában a polgári engedetlenség Rawls, Habermas vagy Dworkin által ismertetett formájában nem jelenhetett meg a rendvédelmi szervek és a hatóságok represszív, a politikai vélemény szabad kifejtését elnyomó gyakorlata okán.

A magyarországi polgári engedetlenségként jellemezhető politikai tiltakozások történelmi előzményként megemlíthetjük a Deák Ferenc nevével fémjelzett passzív ellenállási mozgalmat, amely egy eredetileg Írországban megjelent pamflet révén Gandhi számára is például szolgált a brit gyarmati ellenállás uralom elleni rezisztencia megszervezésében, és akit Gene Sharp is több helyen említ „The politics of nonviolent action” című művében.¹⁰ A deáki passzív rezisztencia természetesen nem tekinthető modern értelemben vett polgári engedetlenségi mozgalomnak, mégis ezen mozgalom és az erőszakmentes ellenállás ideológiáján alapuló modern tiltakozási formák között számos hasonlóságot is felfedezhetünk.

A magyar politikafilozófiai és jogelméleti diskurzusban a rendszerváltást követően a taxisblokádnak elemzéséhez kapcsolódóan bukkant fel első ízben a polgári engedetlenség társadalmi jelenségként való vizsgálatának igénye. A Bibó István Szakkollégium az eseményeket követően 1991. márciusában konferenciát szervezett „A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban” címmel, amely tanácskozás keretén belül a politikai- és jogelmélet jelesei, illetve a jogalmazás képviselői elemezték a taxisblokádnak jelenségét, mint a rendszerváltást követő első, polgári engedetlenség jellegű tömeges tiltakozást. Utólag a taxisblokádnak polgári engedetlenségi akcióként való értelmezése meglehetősen problematikus, sokkal inkább single issue tiltakozásként (a

⁹ Habermas 2003. 152.

¹⁰ Csapody 2005. 186.

benzinár megemelése elleni proteszt), semmint az igazságosság elveinek érvényesüléséért folytatott politikai tiltakozásként emlékezhetünk az országot megbénító útlezárásokra.

A 2002-es kormányváltást követő „Lánchídi Csata” néven elhíresült akció a szavazatok újraszámolásáért a polgári engedetlenség (passzív, erőszakmentes, jogsértő akció) jegyeit mutatta, a tiltakozás azonban a választások révén hatalomra került többség teljes legitimitációját tagadta, így a Rawls-i kritériumok itt sem teljesültek száz százalékosan.

A 2004-es, a Zengő hegyre telepíteni tervezett NATO radar építésének megakadályozására környezetvédő szervezetek és helyi civilek által szervezett akció mind céljaiban, mind erőszakmentes megvalósításában a polgári engedetlenség klasszikus jegyeit viselte magán, alulról jövő kezdeményezésként, széles körű társadalmi összefogást eredményezve sikeresen lépett fel a környezet védelmében.

A 2006-os őszi eseményekkel kapcsolatban a tiltakozások támogatói részéről gyakran elhangzott az illegitimnek tartott kormány elleni polgári engedetlenség meghirdetésének gondolata, ehelyütt meg kell jegyezni azonban, hogy az akkori kormányellenes megmozdulásokon rendszeresen fellángoló erőszak felülírta az erőszakmentesség elvét, így előbbi események szintén nem tekinthetők a klasszikus definíció értelmében vett polgári engedetlenségi akciónak.

A FIDESZ országgyűlési képviselői által kivitelezett 2007-es akció a rendőrség által felállított, jogsértőnek tartott Kossuth téri kordon lebontása, immár az akkori ellenzéki párt kommunikációjában is tudatosan polgári engedetlenségi akcióként jelent meg, a résztvevő képviselők mentelmi jogukról is lemondtak, a bíróság pedig szimbolikus tettként értékelve a cselekményt utóbb megszüntette az eljárást. Varga Csaba a kordonbontási akciót követően publikált írásában kiemelte, hogy a polgári engedetlenség nem jogi fogalom, még a jog legtágabban megvont fogalmának sem része, hiszen épp a fennálló jog kötelező erejét tagadja egy magasabb rend érvényére hivatkozással, és szembeszegülésének pontosan az a célja, hogy elérje e jog megváltozását. Ugyanakkor Varga szerint különösen visszás, ha a morális lázadás gyakorlását a közhatalom birtokosa minősítgeti.¹¹

Megállapítható, hogy a 2010-es kormányváltást követő időszakban az alkotmányozási folyamat, elsősorban pedig az Alkotmánybíróság jogkörének szűkítése, illetve az Alaptörvény negyedik módosítása körül kialakult társadalmi vita és a kétharmados többség alapjogi, illetve jogállamiság szempontjából ellenzéki kritikával illetett jogalkotási lépései életre hívtak egy új típusú, társadalmi igazságosság eszméihez közel álló, részben alapjogi – emberi jogi ihletésű, ideológiai háttérében az új társadalmi mozgalmakhoz illetve a globalizációkritikus hullámhoz is köthető, azokhoz hasonló tiltakozási technikákkal operáló „szivárvány-koalíciót.” Fontos kiemelni, hogy az ezen tiltakozások szerveződése során megfigyelhető hálózatépítés jellege erősen posztmodern jegyeket mutat, a demonstrációk az interneten, a közösségi média csatornáit használva szerveződnek, az érintett társadalmi szervezetek közötti laza koalíció sokkal kevésbé a hagyományosan értelmezett társadalmi-politikai kontextusban, mint inkább a virtuális politikai térben igazolható eredményesebben. A kétharmados kormányzás által megvalósított új alkotmányozás életre hívott egy olyan, Magyarországon korábban kevésbé meghonosodott politikai tiltakozási kultúrát, amely egyértelműen az új

¹¹ Varga <https://mno.hu/velemenya-polgari-engedetlenseg-es-az-erkolcs-szava-462940> Letöltés ideje: 2018.07.04.

társadalmi mozgalmak örökösének tekinthető: expresszív, identitás alapú, részvételi bázisú, alapvetően a közösségi média csatornáin szerveződő mozgalmi szcéna, amely a tiltakozások külsőségeinek megtervezésében tudatosan utalt vissza a korábbi ('60-as évek polgárjogi, vagy békemozgalmi) illetve a jelenkori (Occupy), szintén alapvetően a polgári engedetlenség eszközeivel operáló tiltakozásokra.

Az alaptörvény-módosítások, vagy az Alkotmánybíróság jogköre korlátozásának jogállamiságot érintő tartalmi elemzése nélkül is kijelenthető, hogy az erős parlamenti felhatalmazás birtokában, a legalitás szempontjából megkérdőjelezhetetlen demokratikus legitimitációval, azonban a többségi elv megszokott hagyományos kritikáival („a többség zsarnoksága”) illethető jogalkotási lépésekkel szembeni, tudatosan polgári engedetlenségi akcióként megszervezett tiltakozó megmozdulások (FIDESZ székház elfoglalása, parlamenti ülősztrájk, egyetem- és hídfoglalások) bár jelentős tömegeket nem mozgattak meg, a 2012-13-as esztendő látványos politikai- és médiaeseményeivé tették ezeket az akciókat.¹²

A polgári engedetlenség kvázi „intézményesülését” jól mutatja például, hogy a Társaság a Szabadságjogokért jogvédő civil szervezet online jogi útmutatót bocsátott közre „Tanácsok polgári engedetlenségeknek” címmel.¹³

A jogállamiság megvédését zászlajukra tűző lelkiismereti alapú, jogsértő, a jogsértés következményeit demonstratív céllal felvállaló tiltakozások sorozatossá válása új szint hozott a hazai tiltakozási kultúrába azzal, hogy az alkotmányos rawls-i, vagy habermas-i logikával kizárólag a demokratikus jogállamiság keretei között gyakorolható akciók gyakorlatát a jogalkotás kritikájának „rutinszerű” formájaként honosították meg.

A polgári engedetlenség és a jogalkalmazás

A polgári engedetlenségi akciók kapcsán kialakult rendőrségi, hatósági, illetve bírósági gyakorlat is említést érdemel, hiszen a gyülekezési jog, mint a politikai szabadságjogok egyik legfontosabbika gyakorlásának szempontjából nem lényegtelen elem, hogy a többnyire passzív ellenállással megvalósított tiltakozó akciók kezelése során a rendőrség a jogállami normákkal összeegyeztethető módon, míg a bíróság a jogsértő cselekmények megítélésénél azok szimbolikus jellegét figyelembe véve járt el. A polgári engedetlenség az előzőekben kifejtett fogalmi keretek okán szükségszerűen magával hordozza a tiltakozó által tudatosan vállalt normasértést, a jogszabály megszegésének következményéül elszenvedett közigazgatási, rendőrségi vagy bírósági eljárás következményével egyetemben. A polgári engedetlenség típusai megkülönböztethetőek az akció révén megvalósult jogszabálysértés jellege folytán is, hiszen a valamely, a tiltakozó véleménye szerint igazságtalan törvénynek való ellenszegülés megvalósulhat oly módon is, hogy a tiltakozni kívánó ezen igazságtalan jogszabály be nem tartásával kíván demonstrálni. Előbbi megközelítésre szolgálhat példaként a külföldről támogatott civil szervezetek kötelező regisztrációját előíró törvénymódosítás kapcsán egyes érintett civil szervezetek részéről felmerült azon reakció, hogy a regisztrációs kötelezettség teljesítésének megtagadásával kívánjanak tüntetni az általuk alapjogsértőnek tartott

¹² https://gondola.hu/cikkek/80238-8222%3BPolgari_engedetlensegeink_8221%3B.html Letöltés ideje: 2018.07.04.

¹³ <https://tasz.hu/cikkek/tasz-tanacsok-polgari-engedetlenségeknek> Letöltés ideje: 2018.07.04.

rendelkezés ellen.¹⁴ Az igazságtalannak tartott jogszabály, vagy hatósági döntés elleni tiltakozás nem csak a konkrét norma betartásának megtagadása révén realizálódhat azonban, oly módon is, hogy a tiltakozást szervező a gyülekezési jog, vagy más jogi normák megsértése révén kívánja felhívni a figyelmet valamely, álláspontja szerint nagyobb súlyú jogsértésre. Példaként hivatkozhatunk az Alaptörvény 4. módosítása elleni, polgári engedetlenségként meghatározható tiltakozásra, amelynek keretében a demonstrálók, nyilvánvalóan jogsértő módon a kormányzó FIDESZ székházának demonstratív célú elfoglalásával és az ott tartott ülősztrájk-jellegű tüntetéssel adtak hangot politikai véleményüknek az Alaptörvény-módosítás, nézeteik szerint alapjogsértő rendelkezéseivel szemben.

A szervezői által is polgári engedetlenségként megjelölt, vagy az annak fogalmával leírható politikai tiltakozások révén megvalósult jogszabálysértések a jogállami szttenderdekkkel összeegyeztethető kezelése számos dilemmát okoz a jogszabályok betartása felett örökődő rendészeti szerveknek, a szabálysértési hatóságoknak, vagy az igazságszolgáltatásnak egyaránt. Előbbi dilemmák illusztrálásaként elsőként hivatkoznék a FIDESZ frakció országgyűlési képviselőinek 2007-es polgári engedetlenségi akciójára, melynek keretében a rendőrség által a budapesti Kossuth téren a Gyurcsány kormány elleni permanens tüntetési hullám időszakában az Országház előtt tartott demonstrációk megakadályozása céljából felállított fémkordont az akkor ellenzéki Fidesz-képviselők lebontották. A jogszabály adta lehetőségnél fogva a kordonbontás következményeként megindult szabálysértési eljárás erejéig az érintett képviselők lemondtak a mentelmi jogukról, tehát a polgári engedetlenség klasszikus definíciója szerint vállalták az esetleges szankció lehetőségét is. A frakció a polgári engedetlenség igazolásaként kifejtett véleménye szerint a politikai véleménynyilvánítás szabadságát, a gyülekezési jog gyakorlását ellehetetlenítő rendőrségi határozat súlyosan korlátozta az állampolgárok alkotmányos jogainak gyakorlását, mindezért tehát az egyedüli alkotmányos cselekmény az állampolgári szabadságot sértő kordon szimbolikus elbontása lehetett. A tiltakozó akciót követően megindult szabálysértési eljárást a bíróság végül megszüntette, a döntés indokolása szerint a politikai vélemény kifejtésének körébe tartozó, szimbolikus jellegű demonstratív aktsuról volt szó, amely így, bár a normasértés megvalósult, nem minősül társadalomra veszélyes cselekménynek.

A jogalkalmazás oldalán megjelenő nehézségeket jól demonstrálja az a 2015-ös példa is, amikor a polgári engedetlenkedők a bevándorlásról tartott nemzeti konzultáció során kihelyezett kormányzati plakátokat rongálták meg, majd a letépett plakátdarabokkal együtt megjelentek a legközelebbi rendőrkapitányságon, ahol feljelentették magukat a plakátrongálás miatt.¹⁵ A lefolytatott szabálysértési eljárás bírósági szakában született döntés alapján a nemzeti konzultációs plakátok letépetése nem minősült társadalomra veszélyes szabálysértésnek, mivel az elkövetők a véleménynyilvánítási szabadságukat gyakorolták, amikor az általuk gyűlöletkeltőnek tartott plakátokat eltávolították. A bíróság hivatkozott az Alaptörvény IX. cikkére is, miszerint annak célja, „hogy a közéleti szólásszabadság biztosításával a demokratikus közvélemény és az egyén számára biztosítsa a demokratikus közélet fejlődését. Lehetővé tegye az egyén számára

¹⁴ https://index.hu/belfold/2017/06/27/ujabb_civil_szervezet_csatlakozott_a_polgari_engedetlenseghez/
Letöltés ideje: 2018.07.04.

¹⁵

https://index.hu/belfold/2015/06/07/plakatrongalas_bevandorlok_kampany_rendoseg_bevandorlas_ket_plakatrongalo_onkent_feladta_magat_a_rendorsegen/ Letöltés ideje: 2018. 07.04.

véleményének kifejtését, mások véleményének formálását és hogy meggyőzhessen másokat a saját álláspontjáról. Jelen esetben az eljárás alá vontak az előzőekben hivatkozott alapjogaikkal éltek, amikor politikai véleményüknek a plakát mondanivalója okán annak részbeni eltávolításával adtak hangot.”¹⁶

Összegzés

Habermas nyomán kijelenthetjük, a polgári engedetlenség igazolása az alkotmányozásnak olyan dinamikus értelmezésén alapul, amely az alkotmányozásra soha nem befejezett feladatként, hanem folyamatosan alakuló projektként tekint, amely mindig nyitott a változó társadalmi igényeknek megfelelő újraértelmezésre. A polgári engedetlenség lakmusztesztjét elvégezve igazolhatónak látszik a tétel, hogy az engedetlenségek a jogsértés elkövetésének szándékával a jogállam lelkiismeretének felélesztésére törekuszenek, s tehetik mindezt anélkül, hogy komolyabb szankcióval kellene szembenézniük annál, amit ügyük előmozdítása és a nyilvánosság elérése céljából maguk számára elfogadtak és tiltakozásuk logikája alapján elismertek. Az alkotmányos, demokratikus jogállam fennállásának és éretté válásának szempontjából kritikus fontosságú lehet, hogy mindezt a tiltakozni kívánók megteszik és megtehetik. A polgári engedetlenség fogalmának használata körében azonban fontos felhívni a figyelmet arra, hogy mind Rawls, mind Habermas az igazságtalan politikai döntések elleni tiltakozások közül utolsó érvként alkalmazva tekinti csak morálisan igazolhatónak ezt a tiltakozási formát, abban az esetben, ha a legális keretek közötti hatásgyakorlás lehetőségei már kimerültek vagy ellehetlenültek. Mindebből következik az is, hogy a polgári engedetlenség-jellegű demonstrációk szervezésének egyre gyakoribbá válása magában rejtheti a fogalom devalválódását is, hiszen a polgári engedetlenség figyelemfelhívó jellegét pontosan a kivételessége erősíti. Következmény az is, hogy a polgári engedetlenséget, mint tiltakozási formát a jog soha nem ismerheti el, a polgári engedetlenségben résztvevőknek tehát a jogszabályok megsértése miatti felelősség vállalásával az esetleges szabálysértési, vagy büntetőjogi szankciókkal is szembe kell nézniük. Ugyanakkor a hatóságok, vagy az igazságszolgáltatás számára a kialakult gyakorlat alapján adott a mérlegelés lehetősége, az erőszakmentes, a társadalomra veszélyt nem jelentő, szimbolikus, a politikai véleménnyilvánítás körébe sorolható akciók esetén a szankció elkerülhető, vagy minimalizált formában is alkalmazható.

¹⁶ http://kettosmerce.blog.hu/2015/07/17/ha_a_szandek_velemenynyilvanitas_mehet_a_gyulolet-plakat_rongalas_a_birosag_szerint Letöltés ideje: 2018.07.04.

Felhasznált irodalom

- Celikates, Robin: Rethinking Civil Disobedience as a Practice of Contestation – Beyond the Liberal Paradigm. https://www.academia.edu/4662439/Rethinking_Civil_Disobedience_as_a_Practice_of_Contestation_MS Letöltés ideje 2018.07.04.
- Csapody Tamás: Passzív rezisztencia szekunder formái Magyarországon 1848 és 1865 között. In: Politikatudományi Szemle, 2005. 1. szám
- Dworkin, Ronald: Civil disobedience and nuclear protest. In: A matter of principle. Harvard University Press, 1985.
- Habermas, Jürgen: Polgári engedetlenség – a demokratikus jogállam próbaköve. In: Felkai Gábor (szerk.): Új társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás - Németországi tapasztalatok és általánosítások, Rejtjel Kiadó, 2003.
- Kukorelli István: A jogállamon innen és túl. In: A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban. T-Twins Kiadó, Budapest, 1991.
- Rawls, John: Az igazságosság elmélete. Osiris Kiadó, Budapest, 1997.
- Szabó Máté: Társadalmi mozgalmak, politikai tiltakozás. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2001.
- Szabó Máté: Új politika-új tiltakozás? In: Replika. Társadalomtudományi Folyóirat 2013/3.
- Thomassen, Lasse: Within the Limits of Deliberative Reason Alone - Habermas, Civil Disobedience and Constitutional Democracy. In: European Journal of Political Theory 2007/6.
- Thoreau, Henry David: A polgári engedetlenség iránti kötelességről. In: Misesics Bálint (szerk.): Polgári engedetlenség és erőszakmentes ellenállás. Napvilág Kiadó, Budapest, 2016.
- Varga Csaba: A polgári engedetlenség és az erkölcs szava. <https://mno.hu/velemenya-polgari-engedetlenseg-es-az-erkolcs-szava-462940> Letöltés ideje: 2018.07.04.

László Tóth, Dr. jur.: Civil disobedience and constitutional democracy

Civil disobedience has a very important role about testing control mechanisms of a liberal democracy during operation. Following Jürgen Habermas, civil disobedience can be described as the „litmus test for democratic constitutional state”.

After the democratic transition in Central- and Eastern European post-communist countries the new constitutional frame created a free political space for every actor to live with the opportunity to express their political opinion and to use demonstrations as a form of mass pressure on the political system and the decision-makers.

However, the civil disobedience, in the rawlsian way, hasn't become the part of the protest culture in Hungary until the last few years.

The so called taxi drivers' blockade - which was a number of road blockades in the country protesting against the increasing gas prices led by taxi drivers - in 1990 generated a huge debate among political scientists and lawyers about the exact description and interpretation of the events, as actions of civil disobedience.

In the the 2000's, radical political groups often used the term civil disobedience to describe their actions against the Socialist government, but the clashes with the police, and the emerging street violence overshadowed the morally legitim goals (namely to demonstrate against the „unjust and illegitim” power).

The 2010 elections in Hungary, which resulted two-third parliamentary majority for the governmental parties, radically changed the political opportunity system in Hungary.

Obviously, the unusual political conditions, the newly adopted constitution, and the using of the absolute majority to raise controversial laws to the constitutional level (in this way making them impossibly examined by the Constitutional Court) generated massive changes in the political environment.

In his book, *The Theory of Justice*, John Rawls outlines three conditions under which civil disobedience can be considered a legitimate public action in the context of the liberal-democratic contract. In the first place, it is strictly necessary that all avenues of legal and institutional action are exhausted. Secondly, civil disobedience should be only used in explicit and concrete cases of injustice such as when liberal principles, like equality before the law, are under attack, and not simply in response to any type of unjust law or government practice. Finally, the act of civil disobedience should always be proportional to the transgression, and should never reach a point where it poses a threat to the functioning of the constitutional order.

My research statement is that the quiet monolitical political structure brought to life a new type of political protest culture in Hungary. Social movements, which are traditionally linked to the human rights agenda became continuous participants of political demonstrations, and became organizers of civil disobedient actions against the latest adopted laws, for example the amendments of the new Basic Law of Hungary.

In my opinion, these actions, first time of the democratic history of Hungary, started to testing the democratic constitutional state using the clear methods of civil disobedience by the rawlsian way. The question is still remaining: can these social and political movements, using civil disobedience, as political protest form, construct an alternative democratic power to strenghten the multipolarity and plurality of Hungarian democratic culture, or the lack of strong civil society makes it impossible to change the political scene captured by traditional political parties.

SEBŐK NOÉMI: OROSZORSZÁG ÉS AZ EMBERI JOGOK EURÓPAI BÍRÓSÁGA

Oroszország 1998-ban ratifikálta az Emberi Jogok Európai Egyezményét (a továbbiakban: Egyezmény), alávetve magát a strasbourgi székhelyű Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB) joghatóságának. Az azóta eltelt húsz évben az EJEB számos orosz vonatkozású ügyben hozott ítéletet, amelyek többségében megállapította az Egyezmény valamely cikkének, illetve cikkeinek megsértését. Moszkva ezért több alkalommal is kritikával illette a nemzetközi törvényszéket, míg végül 2015 decemberében hatályba lépett Oroszországban egy olyan törvénymódosítás, amely alapján az Alkotmánybíróság végrehajthatatlannak nyilváníthatja az emberi jogok és szabadságok védelmével foglalkozó nemzetközi szervezetek – köztük az EJEB – döntéseit, amennyiben azokat alkotmányellenesnek találja. A tanulmány az EJEB működésének, valamint Oroszország Európa Tanácshoz történő csatlakozásának rövid ismertetését követően felvázolja az EJEB által vizsgált orosz ügyek jellemzőit, majd konkrét eseteken keresztül bemutatja az orosz Alkotmánybíróságnak az EJEB döntéseit érintő hatáskörét, kitérve e hatáskörgyakorlás lehetséges következményeire is.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága

Az EJEB az Európa Tanács szerveként 1959-ben kezdte meg működését, azzal a céllal, hogy öröködjön az Egyezmény rendelkezéseinek betartása felett. Az Egyezmény már 1953-ban hatályba lépett, azóta pedig a Tanács minden tagállama aláírta és ratifikálta, vállalva a benne foglalt alapvető emberi jogok és szabadságok biztosítását, valamint védelmét. Mivel a gyakorlatban ez a kötelezettségvállalás nem valósul meg maradéktalanul, fontos, hogy egy tagállamoktól független testület kivizsgálja az esetleges jogsértéseket, és azokat szükség szerint orvosolja.

A 47 tagú EJEB-et a Tanács államainak egy-egy bírója alkotja, akik tevékenységüket anyaországuktól függetlenül, mindenféle befolyástól mentesen végzik.¹ Az EJEB-hez az Egyezményt ratifikáló államokkal szemben nyújtható be panasz, amennyiben az adott tagállam megsértette a kérelmező valamely, az Egyezmény által biztosított jogát. Ahhoz azonban, hogy a Bíróság befogadja és érdemben elbírálja a kérelmet, több feltételnek is teljesülnie kell. Az egyik ilyen a rendelkezésre álló hazai jogorvoslati lehetőségek kimerítése. Ezt a követelményt egyébként meglehetősen kiterjesztően értelmezi az EJEB, mivel nem követeli meg a jogorvoslat kimerítését, ha az nem megfelelő és nem hatékony. Ez az Oroszországgal szemben benyújtott kérelmek befogadhatósága szempontjából is különösen fontos, mivel utólag több ország, köztük Oroszország tekintetében is viszonylag gyakran állapítja meg az EJEB az Egyezmény 13. cikkében foglalt hatékony jogorvoslathoz való jog megsértését. A kérelem elfogadhatóságának feltétele még, hogy benyújtására az utolsó érdemi döntést követő hat hónapon belül kerüljön sor, és abban az Egyezmény valamely cikkének megsértésére hivatkozzon az ügyben személyesen érintett panaszos.

A Bíróság döntései a tagállamokra nézve kötelező erővel bírnak, utóbbiaknak kötelességük az ítéleteket végrehajtani, amelyek vagyoni, illetve nem vagyoni kártérítést megfizetésére kötelezést írhatnak elő. Kártérítést abban az esetben szabhat ki az EJEB,

¹ Grád – Weller 2011. 19.

ha arra a következtetésre jut, hogy a panasszal érintett állam megsértette a kérelmező egy vagy több jogát, és a vagyoni kompenzáció valamiképpen elégtételt nyújthat az áldozat számára. Az ítéletek végrehajtásának ellenőrzése az Európa Tanács végrehajtó szervének, a Miniszteri Bizottságnak a feladatai közé tartozik.²

Oroszország csatlakozása az Európa Tanácshoz

Ahhoz, hogy az EJEB joghatósága Oroszországra is kiterjedjen, utóbbinak csatlakoznia kellett a Tanácshoz, és ratifikálnia az Egyezményt. Noha az utóbbi években egyre gyakrabban lehet hallani orosz kormányközeli forrásokból, hogy Oroszország komolyan fontolgatja kilépését a Tanácsból,³ az 1990-es évek elején Moszkva még erőteljesen elkötelezett volt a csatlakozás tekintetében, akkoriban a kommunizusból fakadó több évtizedes elszigetelődés után változtatni kívánt külpolitikáján. Oroszország társulási motivációi között szerepelt új politikai rendszerének elfogadtatása az európai közösséggel, és nem utolsósorban a gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok megerősítése a Nyugattal.⁴

Habár a Tanács céljával tűzte ki, hogy meghonosítja a demokráciát a volt szocialista államokban, továbbá támogatja ezen országok belépését a szervezetbe, Oroszország felvételét illetően mégsem volt annyira nagy az egyetértés a szervezeten belül. A tagállamok megosztottak voltak a kérdésben, többen attól féltek, hogy Oroszország csatlakozásával a Tanács kiüresedik, elveszíti a lényegét, céljait adó értékeket. Oroszország ugyanis messze nem felelt meg a tagállamoktól elvárt standardoknak, mind a csatlakozáskor, mind az azt megelőző években komoly hiányosságok voltak az országban az emberi jogok, a demokrácia és a jogállamiság területén. Mindazonáltal Oroszországban kétségkívül lezajlott egyfajta demokratikus átalakulás az 1990-es években, és több területen pozitív változások indultak el. 1993-ban új, nyugati mércével mérve is demokratikus alkotmányt kapott az ország, amelyhez kapcsolódóan számos új törvény született; többek közt polgári, valamint büntető anyagi és eljárásjogi kódexet fogadott el a törvényhozás, a végrehajtási eljárásokról, a civil szervezetekről és a politikai pártokról szóló törvények, valamint a választási törvények mellett.⁵ Borisz Jelcin elnöksége alatt Oroszország még kimondottan motivált és érdekelt volt a reformok bevezetésében, és a Tanács által meghatározott kötelezettségek teljesítését illetően.⁶

A csatlakozási eljárás mégis viszonylag hosszú időt vett igénybe, a lassú reformfolyamat és a jogállamiság elhúzódó kiépítése nem tették lehetővé, hogy Oroszország már az 1990-es évek első felében társuljon.⁷ A csatlakozási folyamatot jelentősen visszavetette az 1994-ben kirobbant csecsen-orosz konfliktus is, noha a háború még nem ért véget, amikor Oroszország 1996. február 28-án harminckilencedik tagállamként a Tanács tagjává vált. A Tanács tehát végül a befogadás mellett döntött, a tagállamok abban bízhettek, hogy tagországgként közelebbről nyomon követhetik az

² Donald – Leach 2016. 36-37.

³ <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/russia-echr-human-rights-european-convention-putin-kremlin-eu-a8234086.html> (2018. 06. 23.)

⁴ Jordan 2003. 284-285.

⁵ Kovler 2016. 355.

⁶ Bindig 2010. 40.

⁷ Jordan 2003. 285.

Oroszországban zajló átalakulást, és előmozdíthatják a demokratikus reformokat. Továbbá úgy vélték, a tagság egyfajta ösztönzőként lebeg majd Moszkva előtt, melynek köszönhetően igyekezni fog, hogy megfeleljen az elvárt emberi jogi standardoknak. Elképzeléseik között szerepelt, hogy Oroszországban majd végbemegy a demokratikus átalakulás, és megszilárdul az új társadalmi berendezkedés. Talán mondani sem kell, hogy ezek a várakozások nem igazán teljesültek.⁸

Oroszország az Egyezményt már a szervezetbe való belépésekor aláírta, azonban csak két évvel később ratifikálta, így az Oroszországban 1998. május 5-én lépett hatályba.⁹ Ettől az időponttól kezdve lehet tehát kérelmeket benyújtani Oroszországgal szemben, olyan jogsértésekkel kapcsolatban, amelyeket az Egyezmény hatálybalépését követően követtek el állami szervek, hatóságok. Az EJEB eljárásának kérelmezését maga az Oroszországi Föderáció alkotmánya is lehetővé teszi a 46. cikk 3. bekezdésében, amely szerint az „Oroszországi Föderáció által kötött nemzetközi szerződések alapján mindenkinek joga van az emberi jogok és szabadságok védelmével foglalkozó nemzetközi szervekhez fordulni, amennyiben a rendelkezésre álló jogorvoslati lehetőségeket kimerítette”.¹⁰

Orosz ügyek az EJEB előtt

A hazai jogrendszerben csalódott orosz állampolgárok tehát már több mint húsz éve igénybe vehetik a nemzetközi bíróság által nyújtott jogsegély lehetőségét. Az EJEB jelentőségét az Oroszország vonatkozásában hozott ítéletek nagy száma is alátámasztja, az oroszok ugyanis tömegével árasztják el kérelmeikkel a Bíróságot. Az első orosz ügyben 2002-ben döntött az EJEB, az azóta eltelt több mint tizenöt évben pedig már sok száz Oroszország ellen benyújtott kérelem esetében született érdemi döntés. Mindez azonban csak a töredéke az Oroszországgal szemben benyújtott panaszoknak, 2018. május 31-én körülbelül 8950, Oroszországot érintő kérelem várt még elbírálásra.¹¹ Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy ezen függőben lévő ügyek nagyobb részét a Bíróság valamilyen tartalmi vagy eljárási hiányosságra tekintettel várhatóan elfogadhatatlannak nyilvánítja majd, és nem határoz érdemben a beadvány tárgyában. Mindazonáltal még így is kiemelkedően magas az Oroszországot érintő ítéletek száma a Tanács más tagállamainak hasonló adataival való összevetésben. Az EJEB 2017-ben több mint 15 ezer panasz ügyében hozott – egyes kérelmek kapcsolódására tekintettel – 1068 ítélete¹² közül 305-ben Oroszország volt az alperes állam.¹³

Az orosz ügyek jellemzője, hogy azok többségében az EJEB megállapítja az Egyezmény legalább egy, de gyakran inkább több cikkének a megsértését.¹⁴ A tavalyi évben például a 305 ítéletből 293 esetben mondta ki a Bíróság a jogsértést.¹⁵ Emellett az Oroszországot elmarasztaló ítéletek nagyobb részében megállapításra kerül a hatékony

⁸ Malfliet – Parmentier 2010. 8.

⁹ <https://www.coe.int/en/web/conventions/search-on-states/-/conventions/treaty/country/RUS> (2018. 06. 23.)

¹⁰ Konstitutsiya Rossiiskoi Federatsii

¹¹ https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_pending_month_2018_BIL.pdf (2018. 06. 23.)

¹² https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_analysis_2017_ENG.pdf (2018. 06. 23.)

¹³ https://www.echr.coe.int/Documents/CP_Russia_ENG.pdf (2018. 06. 23.)

¹⁴ Lapitskaya 2011. 486.

¹⁵ https://www.echr.coe.int/Documents/CP_Russia_ENG.pdf (2018. 06. 23.)

jogorvoslathoz való jog megsértése is, amely alapján nyilvánvaló, hogy az orosz igazságszolgáltatás rendszere komoly hiányosságoktól szenved. Ezért kiemelt jelentőséggel bír, hogy nemzetközi szinten létezik egy olyan fórum, ahol az állami szervek által elkövetett bűncselekmények áldozatai valamilyen módon elégtételt nyerhetnek.

Külön ügycsoportként említhetők az Oroszországot érintő kérelmek között a csecsen ügyek. Az orosz állam részéről ugyanis többségükben nem kerültek feltárássra és kivizsgálásra sem az első, sem a második csecsenföldi fegyveres konfliktus során véghez vitt súlyos jogsértések, az elkövetők nagyobb része büntetlenül megúszta, a mai napig mindössze néhányukat vonták felelősségre. Az első csecsen háborúban (1994-1996) jogsértést elszenvedettek – az Egyezmény ratifikációjának időpontjára tekintettel – még nem fordulhatnak az EJEB-hez, azonban az 1999-ben kitört második csecsen háború során állami jóváhagyással elkövetett bűncselekmények áldozatai előtt már nyitva áll a lehetőség, hogy az EJEB-nél keressenek jogorvoslatot. A Bíróság napjainkig több mint 250 csecsen vonatkozású ügyben állapította meg a kérelmezők valamely, az Egyezmény biztosította jogának a megsértését. Az állami szervek által elkövetett bűncselekmények a legsúlyosabbak közé tartoznak, a kérelmezők jelentős része fordult a Bírósághoz az Egyezmény 2. cikkének (élethez való jog), 3. cikkének (kínzás és embertelen vagy megalázó bánásmód tilalma), 5. cikkének (szabadsághoz és biztonsághoz való jog), 13. cikkének (hatékony jogorvoslathoz való jog), illetve az Első Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikkének (tulajdon védelme) sérelmére hivatkozva.¹⁶

Az EJEB, amennyiben szükségesnek tartja, vagyoni, illetve nem vagyoni kártérítés – állam általi – megfizetését írhatja elő a jogsértést elszenvedett fél számára. Az Egyezmény 46. cikk 1. bekezdése alapján a tagállamok „vállalják, hogy magukra nézve kötelezőnek tekintik a Bíróság végleges ítéletét minden ügyben, amelyben félként szerepelnek”.¹⁷ Az EJEB döntései tehát kötelező erővel bírnak, az érintett állam eleget kell, hogy tegyen az azokban foglaltaknak. E rendelkezéssel összhangban áll az Oroszországi Föderáció Alkotmányának 15. cikk 4. bekezdése, amely kimondja, hogy a „nemzetközi jog általános elismert elvei és szabályai, valamint az Oroszországi Föderáció által kötött nemzetközi szerződések a jogrendszer részei. Ha az Oroszországi Föderáció által kötött nemzetközi szerződés olyan szabályokat állapít meg, amelyek eltérnek a törvényben meghatározott rendelkezésektől, a nemzetközi szerződés szabályait kell alkalmazni.”¹⁸

Moszkva a megítélt kártérítéseket korábban többnyire megfizette, ám az ítéletekben foglaltaknak vonakodott és vonakodik eleget tenni, jogrendszerét nem alakítja a Bíróság ajánlásainak megfelelően, amely azt eredményezi, hogy visszatérnek a hasonló jogi alapon benyújtott panaszok. Mindemellett a folyamatban lévő eljárások során sem zökkenőmentes az együttműködés a Bíróság és az orosz kormány között. Utóbbi különféle okokra hivatkozva rendszeresen megtagadja az adott ügy szempontjából releváns bizonyítékok szolgáltatását, dokumentumok átadását, megnehezítve ezzel az EJEB munkáját.

Az EJEB döntései tehát egyértelmű kritikáját adják az oroszországi emberi jogi helyzetnek. A Bíróságnak azonban az igazságos jóvátétel megítélésén kívül nem állnak

¹⁶ http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Armed_conflicts_ENG.pdf (2018. 06. 23.)

¹⁷ 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről

¹⁸ Konstitutsiya Rossiiskoi Federatsii

rendelkezésre megfelelő eszközök a jogsérelmek orvoslására. Amennyiben Oroszország a jövőben is ignorálja a bírósági ítéletekben foglalt megállapításokat és ajánlásokat, jogi szabályozását pedig nem hajlandó összhangba hozni a tagállamoktól elvárt normákkal, az könnyen oda vezethet, hogy az egyre növekvő számú panasz következtében a Bíróság már nem lesz képes eleget tenni hatékony jogorvoslati szerepének.

Orosz Alkotmánybíróság kontra EJEB

A fentiek alapján látható, hogy Oroszország és az EJEB kapcsolata eddig sem volt felhőtlen, azonban a két fél közötti komolyabb nézeteltérések csak néhány éve jelentkeztek. A konfliktus jelenleg leginkább az EJEB és az orosz Alkotmánybíróság viszonyában mutatkozik meg, a bíróságok több ügyben is egymástól merőben eltérő döntést hoztak, és különbözőképpen értelmezték mind az orosz alkotmányt, mind az Egyezményt. Pedig egy 2007. februári határozatában az Alkotmánybíróság még megerősítette, hogy az EJEB döntései az orosz jogrendszer szerves részét képezik.¹⁹ Azóta azonban a két bírói testület kapcsolata fokozatosan megromlott, különösen az Alkotmánybíróságról szóló törvény módosítását, majd e módosításból fakadó alkotmánybírósági döntések meghozatalát követően vált érezhetővé köztük a feszültség.

Az Alkotmánybíróság új hatáskörét intézményesítő törvény nem volt előzmények nélküli, az orosz vezetés már jó ideje meglehetősen kritikusan viszonyult az EJEB-hez és annak az Oroszországi Föderációt érintő döntéseivel. Az elmúlt években pedig egyre gyakrabban lehetett hallani orosz politikusoktól, hogy az Alkotmánybíróság számára lehetőséget kellene biztosítani bizonyos esetekben a Strasbourgi Bíróság döntései végrehajtásának elutasítására.²⁰ Az Alkotmánybíróság egy 2015-ös határozatában foglalkozott is a kérdéssel, és arra a következtetésre jutott, hogy az elnök és a kormány abban az esetben is kérhetik az alkotmány értelmezését, ha az EJEB valamely döntésének végrehajtása vet fel alkotmányossági kérdéseket. Továbbá deklarálta a törvényhozó szerv jogát arra, hogy az Alkotmánybíróság számára egy speciális eljárást intézményesítsen, amely során utóbbi vizsgálhatja az EJEB döntések végrehajtásának kérdését.²¹

A parlament eleget téve a fenti alkotmánybírósági határozatban foglaltaknak, 2015 decemberében elfogadta az Alkotmánybíróságról szóló törvény módosítását,²² amely 2015. december 15-én már hatályba is lépett,²³ megeremtve a lehetőséget az Alkotmánybíróság számára, hogy az emberi jogok és szabadságok védelmével foglalkozó államközi szervezetek döntéseinek teljesíthetőségét vizsgálja. Amennyiben az Oroszországi Föderáció elnöke, illetve kormánya valamely esetben úgy találja, hogy az EJEB döntése nincsen összhangban az alkotmány egy vagy több rendelkezésével, a döntés végrehajtásának alkotmánybírósági vizsgálatát kezdeményezheti. Az Alkotmánybíróság pedig akár a teljesítés megtagadásáról is határozhat, ha arra a következtetésre jut, hogy az ítélet végrehajtása az alkotmányba ütközik.²⁴

¹⁹ Kovler 2016. 357.

²⁰ <https://www.amnesty.org/download/Documents/EUR4639282016ENGLISH.pdf> (2018. 06. 23.)

²¹ Postanovlenie Konstitucionnogo Suda Rossiiskoi Federatsii ot 14. 07. 2015 g. 21-P/2015

²² Federalnii Zakon ot 14. 12. 2015 g. N 7-FKZ "O vnesenii izmenenii v Federalnii konstitucionnii zakon "O Konstitucionnom Sude Rossiiskoi Federatsii"

²³ kremlin.ru/acts/news/50935 (2018. 06. 23.)

²⁴ Sebők 2017. 115.

A törvény ugyan emberi jogok és szabadságok védelmével foglalkozó szervezeteket említ, ám nem kétséges, hogy elsősorban az Emberi Jogok Európai Bírósága ítéleteiről van szó, ezek alkotmányossága Oroszországban 2015 végétől kezdve már alkotmánybírói vizsgálat tárgyát képezheti. Nem vitás, hogy a jogszabály, illetve annak alkalmazása ellentétben áll az Egyezmény – ítéletek végrehajtásáról rendelkező – 46. cikkével, a szerződések jogáról szóló 1969. évi bécsi egyezményvel, de egyes értelmezések szerint magával az alkotmánnyal is.

Arra figyelemmel, hogy az EJEB ítéletei végrehajtásának kérdése nem lehet a tagállamok diszkrecionális döntése, a Velencei Bizottság is aggodalmainak adott hangot, amikor az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének kérésére elkészítette véleményét az új alkotmánybírói hatáskör és annak gyakorlása során született első döntés kapcsán. A Velencei Bizottság hangsúlyozta, hogy egy egyedi intézkedés, például vagyoni elégtétel megfizetése esetén semmiképpen sem elfogadható az, hogy az Alkotmánybíróság felülvizsgálja annak jogszerűségét. Ezért javaslata szerint az Alkotmánybíróságról szóló törvénynek ki kellene zárnia az Alkotmánybíróság felülvizsgálati hatásköréből az egyedi intézkedést előíró, így különösen a kártérítés megfizetésére kötelező döntést.²⁵

A Konstantin Markin ügy

Még a fent említett törvénymódosítást megelőzően sor került az Alkotmánybíróság és az EJEB közötti első jelentősebb konfliktusra.²⁶ A *Konstantin Markin v. Russia* ügyben (a továbbiakban: Markin ügy) első alkalommal bírálta az EJEB az orosz alkotmányosság örének érvelését, és jutott az Alkotmánybíróságtól teljesen eltérő következtetésre. Az ügy alapját az orosz hadseregben szolgálatot teljesítő Konstantin Markin kérelme képezte. Markin, hogy három gyermekét nevelni tudja, igénybe kívánta venni a hároméves szülői szabadságot. Felettesei ezt megtagadták tőle, mondván, hogy az csak a nőknek jár. Miután a rendes bíróságok előtt is sikertelenül próbált jogorvoslatot keresni, ügye az Alkotmánybíróságon kötött ki. A taláros testület megállapította, hogy nem alkotmányos a rendelkezés, miszerint a férfiak nem vehetik igénybe a gyermekek után járó szabadságot. Érvelése szerint Markin azzal, hogy belépett a hadsereg kötelékébe, vállalta egyes jogai korlátozását. Az EJEB Nagy Kamarája azonban az Alkotmánybírósággal ellentétben arra a következtetésre jutott 2012-ben meghozott ítéletben, hogy az állam megsértette Markinnak az Egyezmény 8. cikkében foglalt magánélet és a családi élet tiszteletben tartásához fűződő jogát, valamint az Egyezmény 8. cikkének (diszkrimináció tilalma) sérelmét is kimondta.²⁷ Noha az eset komolyabb következmények nélkül maradt, már előrevetítette a jövőt azzal, hogy az Alkotmánybíróság, illetve elsősorban annak elnöke nemtetszését váltotta ki az európai testület ítélete.²⁸

²⁵ [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)016-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)016-e) (2018. 06. 23.)

²⁶ Fleig-Goldstein 2018. 199.

²⁷ Konstantin Markin v. Russia, no. 30078/06, 22 March 2012

²⁸ Fleig-Goldstein 2018. 201.

Az Anchugov és Gladkov-ügy

Az Alkotmánybíróság új hatáskörét érintő törvényi rendelkezések alapján első alkalommal 2016. április 19-én hozott a szentpétervári testület határozatot, megállapítva, hogy az EJEB vizsgált döntése ellentétes az orosz alkotmánnyal, így annak végrehajtására sem kerülhet sor. Az *Anchugov and Gladkov v. Russia* ügyben (a továbbiakban: Anchugov és Gladkov ügy) – két börtönbüntetését töltő elítélt választójogának gyakorlása kérdésében – 2013-ban hozott ítéletet az EJEB. Mivel az orosz alkotmány 32. cikk 3. bekezdése kizárja a választójog gyakorlásából a jogerős bírósági döntés következtében szabadságvesztés büntetésüket töltőket, a kérelmezők ez idő alatt sem passzív sem aktív választójogukkal nem élhettek.

Az EJEB a panaszt megvizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy Oroszország megsértette a kérelmezőknek az Egyezményhez elfogadott Első Kiegészítő Jegyzőkönyv 3. cikkében foglalt szabad választásokhoz való jogát. Az alkotmány ugyanis mérlegelésre nem ad lehetőséget, ezáltal automatikusan megfoszt a választójogától minden szabadságvesztésre ítélt bűnelkövetőt, tekintet nélkül a bűncselekmény súlyára, az elítélt magaviseletére, illetve egyéb körülményekre. Az EJEB tehát az alkotmány, valamint más kapcsolódó jogszabályok rendelkezéseit az Egyezménnyel ellentétesnek, továbbá diszkriminatívnak találta, ezért felkérte Oroszországot, hogy oldja fel alkotmányértelmezés vagy valamely politikai eljárás útján az alkotmány és az Egyezmény szabad választásokat garantáló cikke között fennálló ellentétet.²⁹

Az Igazságügyi Minisztérium élve a törvény biztosította lehetőséggel, az Alkotmánybíróság véleményét kérte azzal kapcsolatban, hogy az EJEB Anchugov és Gladkov ügyben hozott ítélete az alkotmánnyal összhangban végrehajtható-e. Az Alkotmánybíróság – megerősítve az alkotmányban foglaltakat – elismerte, hogy a nemzetközi szerződések az orosz jogrendszer szerves részei, továbbá azt is, hogy azok a jogforrási hierarchiában a szövetségi törvények felett állnak. Az alkotmányt azonban utóbbiak alóli kivételnek tekintve úgy érvelt, hogy az az orosz jogrendszer csúcán, tehát a nemzetközi megállapodások felett helyezkedik el, mint a legmagasabb szintű jogi norma. Az Alkotmánybíróság értelmezésében tehát az Egyezmény az alkotmánynál alacsonyabb szintű jogforrás. Továbbá az Alkotmánybíróság álláspontja szerint jelen ügyben az EJEB hatáskörén és a kérelmen túlterjeszkedve, *in abstracto* vizsgálta az alkotmányt. Ezenfelül az Alkotmánybíróság megfogalmazta azt is, hogy a csatlakozáskor a Tanács nem emelt kifogást az orosz alkotmány rendelkezéseivel kapcsolatban, márpedig az érintett cikk azóta is változatlan tartalommal van hatályban. Noha kártérítést nem állapított meg az EJEB, az Alkotmánybíróság az Egyezmény és az alkotmány között fennálló összeütközés kiküszöbölésére vonatkozó döntés tekintetében is kimondta annak alkotmányellenességét és végrehajthatatlanságát.³⁰

A Jukosz-ügy

Az előzőekben ismertetett esettől lényegesen eltér az alábbi ügy, amelyben az EJEB nemcsak kiszabott kártérítést, hanem annak mértékét egy igen magas összegben határozta meg. Valószínűleg éppen a rekord összegű, 1,866 milliárd eurót meghaladó kártérítés

²⁹ Anchugov and Gladov v. Russia, nos. 11157/04 and 15162/05, 4 July 2013

³⁰ Postanovlenie Konstitutsionnogo Suda Rossiiskoi Federatsii ot 19. 04. 2016 g. 12-P/2016

nem kívánt teljesítése lehetett az oka annak, hogy az Alkotmánybíróságot – a korábbiakban már bemutatott – új hatáskörrel ruházta fel a parlament.

Az *OAO Neftyanaya Kompaniya Yukos v. Russia* ügyben (a továbbiakban: Jukosz-ügy) a korábbi olajipari nagyvállalat volt részvényesei fordultak az EJEB-hez igazuk bizonyítása és pénzüik visszaszerzése érdekében. A Jukosz az ezredforduló környékén egyike volt a legnagyobb oroszországi cégeknek, fő részvényese, Mihail Hodorkovszkij pedig egyike a világ leggazdagabb embereinek. A vállalat ellen a 2000-es évek elején indítottak az orosz hatóságok adóellenőrzési eljárást, amelynek eredményeként nagy összegű adócsalásra derítettek fényt. Végül 2004-ben megindult a cég ellen a végrehajtási eljárás, amelynek következtében a Jukosz fizetésekképtelenné vált, majd 2007-ben felszámolásra került.³¹

Az EJEB 2011-ben meghozott ítéletében kimondta az Egyezmény 6. cikkének (tisztességes tárgyaláshoz való jog) és Első Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikkének (tulajdon védelme) megsértését, azonban az igazságos elégtételről való döntést későbbre halasztotta. Utóbbira csak három év múlva került sor, 2014. július 31-én kihirdetett ítéletében határozott a vagyoni kompenzációról a strasbourgi testület, és mivel úgy találta, hogy a 2000-es és részben a 2001-es évre lefolytatott adóeljárás során több mint egymilliárd euró összegű bírság, valamint végrehajtási díj kifizetésére jogellenesen kötelezték az orosz hatóságok a vállalatot, indokoltnak látta a kérelmező – a kérelemben igényeltnél alacsonyabb összegű – vagyoni kártérítésre vonatkozó igényét.³²

Az Alkotmánybíróság ismételt az Igazságügyi Minisztérium felkérésére foglalkozott a végrehajthatósággal, amelynek kérdésében 2017. január 19-én hozta nyilvánosságra határozatát. A szentpétervári székhelyű testület ismét megállapította, hogy az EJEB ítélete – a kártérítés megfizetésére kötelező részét tekintve – az alkotmányba ütközik, aminek következtében a végrehajtására nincs mód.

Az Alkotmánybíróság az Anchugov és Gladkov ügyben tett megállapításaihoz hasonlóan kijelentette, hogy az Oroszországi Föderáció alkotmányának rendelkezései alapján a nemzetközi szerződések, így az Egyezmény is az orosz jogrendszer szerves részét képezik, Oroszország pedig köteles az EJEB azon ítéleteinek végrehajtására, amelyek az Egyezményben foglaltaknak megfelelően, az állam ellen benyújtott kérelmek alapján, az ügyben részes felek tekintetében születnek. Ugyanakkor ismét megfogalmazta, hogy a nemzetközi szerződések a szövetségi törvények fölött állnak, azonban az alkotmánynál nem tekinthetők sem magasabb, sem egyazon szinten lévőnek. Ha pedig valamely, az emberi jogok és szabadságok védelmével foglalkozó szervezet döntése ellentétben áll az alkotmány alapvető elveivel és szabályaival, Oroszország kivételesen jogosult megtagadni a döntés teljesítésével kapcsolatos kötelezettségét, ha a nemteljesítés az egyetlen módja az alkotmány sértés elkerülésének.³³

Az Alkotmánybíróság véleménye szerint a volt részvényesek többsége részt vett az olajipari vállalat adókikerülésre irányuló tevékenységében, illetve tudott arról, továbbá akik nem vettek részt benne, azok is megkapták az osztalékot olyan forrásból, amelyet adóként be kellett volna fizetni a költségvetés javára. Tehát a részvényesek számára az EJEB által meghatározott kompenzáció megfizetése ellentétben állna az egyenlőség és igazságosság adózás területén érvényesítendő alkotmányos elveivel. Az Alkotmánybíróság a fentiek alapján arra a következtetésre jutott, hogy az EJEB Jukosz-

³¹ Sebők 2017. 120.

³² OAO Neftyanaya Kompaniya Yukos v. Russia, no. 14902/04, 31 July 2014

³³ Postanovlenie Konstitutsionnogo Suda Rossiiskoi Federatsii ot 19. 01. 2017 g. 1-P/2017

ügyben hozott ítéletének végrehajtása a vállalat volt részvényesei, valamint azok jogutódai, illetve örökösei részére megítélt 1,866 milliárd euró kártérítés megfizetése vonatkozásában lehetetlen, mert a teljesítés az alkotmány adófizetési kötelezettségről rendelkező 57. cikkébe, és e cikkel való szoros összefüggésére tekintettel, a 15., 17., 19., 55. és 79. cikkébe³⁴ ütközne. Mindemellett az Alkotmánybíróság úgy vélte, Oroszországnak és az EJEB-nek valamiféle kompromisszumra kellene jutnia a kérdésben.³⁵ Az Alkotmánybíróság döntése végleges, ellene fellebbezésnek, további felülvizsgálatnak nincs helye.³⁶

Oroszország tehát a teljesítésre megjelölt határidőig nem fizette meg az igazságos jóvátételt, és az Alkotmánybíróság Jukosz-ügyben hozott határozatát követően minden bizonnyal már a későbbiekben sem fogja ezt megtenni. Alkotmánybírósági döntéshozatal esetén az orosz kormány ugyanis nem mérlegelhet, a bírói testület döntésétől nem térhet el. A kormány tehát eleget téve az Alkotmánybíróság határozatában foglaltaknak, nem hajthatja végre az nemzetközi bíróság döntését, annak ellenére sem, hogy az EJEB ítéleteinek végrehajtása Moszkva egyezményes kötelezettségei közé tartozik.

Következtetések

Noha a Tanács intézményei aggodalmaikat és egyet nem értésüket fejezték ki az új alkotmánybírósági gyakorlatot illetően, a két EJEB ítélet végrehajtásának megtagadása egyelőre nem járt Oroszország számára hátrányos következményekkel. Ugyanakkor a Jukosz-ügy óta az Alkotmánybíróság sem vizsgálta nemzetközi bírósági döntést, amely azt látszik alátámasztani, hogy valóban az említett ügy alapozta meg az Alkotmánybíróságról szóló törvény módosítását. Azonban könnyen előfordulhat a későbbiekben is, hogy az orosz kormányzat érdekeit sértő döntés születik a strasbourgi testületben, ez esetben pedig nem kétséges, hogy a kormány élni fog az alkotmánybírósági felülvizsgálat kezdeményezésének lehetőségével. A végrehajtás megtagadása olyan egyezményesértő magatartás, amely messzemenő következményekkel járhat a Bíróság jövőbeli működésére nézve, mivel elképzelhető, hogy az orosz gyakorlatot adaptálva más tagállamok is úgy döntenek, hogy intézményesítenek valamiféle eljárást, amellyel elkerülhetik a kellemetlen, politikailag érzékeny ítéletek végrehajtását.

Végső soron ugyan ki is lehetne zárni Oroszországot a szervezetből, ám erre igen csekély esély mutatkozik. Oroszország tagja maradt a Tanácsnak a – pár évvel a csatlakozását követően kitört, súlyos emberi jogi jogsértéseket eredményező – második csecsen háború idején is, de az oroszok szerepvállalása a néhány éve kirobbant ukrajnai konfliktusban is csak enyhébb szankciókat eredményezett, a Tanács konzultatív szerve, a Parlamenti Közgyűlés függesztette fel az orosz képviselők bizonyos jogainak gyakorlását.

A Tanácsot nem érné nagy veszteség, ha az oroszok nélkül működne tovább, különösen arra tekintettel, hogy az egyik legnagyobb befizetőnek számító Oroszország

³⁴ A 15. cikk az alkotmánynak, valamint a nemzetközi szerződéseknél az orosz jogrendszerben betöltött helyéről, a 17. cikk a mindenkit megillető alapvető jogokról rendelkezik, a 19. cikk deklarálja, hogy mindenki egyenlő, az 55. cikk az alapvető jogok korlátozásának szabályait, míg a 79. cikk Oroszország nemzetközi szervezetekben való részvételének alapvető szabályait tartalmazza.

³⁵ Postanovlenie Konstitucionnogo Suda Rossiiskoi Federatsii ot 19. 01. 2017 g. 1-P/2017

³⁶ Sebők 2017. 121-122.

2017 júniusa óta³⁷ már nem járul hozzá a szervezet költségvetéséhez sem.³⁸ Ellentétben az állami szervek cselekményeinek vagy éppen mulasztásának áldozatul esett orosz állampolgárokkal, akik számára viszont gyakran az egyetlen lehetőséget jelenti az EJEB arra, hogy az ellenük elkövetett jogsértések kivizsgálásra kerüljenek. Oroszország kizárásával egyértelműen ők veszítenék a legtöbbet.

Felhasznált irodalom

- Bindig, Rudolf: „Russia’s Accession to the Council of Europe and the Fulfilment of its Obligations and Commitments” in: Malfiet, Katlijn and Parmentier, Stephan (szerk.): *Russia and the Council of Europe, 10 Years After*, Palgrave Macmillan, 2010
- Donald, Alice – Leach, Philip: *Parliaments and the European Court of Human Rights*, Oxford University Press, 2016
- Fleig-Goldstein, Rachel M.: „The Russian Constitutional Court versus the European Court of Human Rights: How the Strasbourg Court Should Respond to Russia’s Refusal to Execute ECtHR Judgements” *Columbia Journal of Transnational Law*, Volume 56, Number 1, 2018
- Dr Grád András – Dr Weller Mónika: *A strasbourgi emberi jogi bírászkodás kézikönyve*, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2011
- Jordan, Pamela A.: „Russia’s Accession to the Council of Europe and Compliance with European Human Rights Norms” *Demokratizatsiya*, Volume 11, Number 2, Spring 2003
- Kovler, Anatoly I.: „Russia: European Convention on Human Rights in Russia: Fifteen years after” in: Motoc, Iulia and Ziemele, Ineta (szerk.): *The Impact of the ECHR on Democratic Change in Central and Eastern Europe, Judicial Perspectives*, Cambridge University Press, 2016
- Lapitskaya, Julia: „ECHR, Russia, and Chechnya: Two is Not Company and Three is Definitely a Crowd” *New York University Journal of International Law and Politics*, Volume 43, Issue 2, pp. 479-547., 2011
- Malfiet, Katlijn and Parmentier, Stephan: „Russia’s Membership of the Council of Europe: Ten Years After” in: Malfiet, Katlijn and Parmentier, Stephan (szerk.): *Russia and the Council of Europe, 10 Years After*, Palgrave Macmillan, 2010
- Sebők Noémi: „Az Oroszországi Föderáció Alkotmánybíróságának hatásköre az Emberi Jogok Európai Bírósága döntéseinek felülvizsgálatára” *Parlamentari Szemle*, 2017/1.

³⁷ <https://www.rt.com/politics/394817-russia-officially-withholds-council-of/> (2018. 06. 24.)

³⁸ A Krím-félsziget megszállása és annektálása következtében a Parlamenti Közgyűlés felfüggesztette az orosz képviselők szavazati jogát, valamint egyéb jogosítványait. A Közgyűlés orosz tagjai erre válaszul először csak bojkottálták az üléseket, majd a konfliktus oda vezetett, hogy Oroszország felfüggesztette a Tanács részére folyósított befizetéseit.

Noémi Sebók: Russia and the European Court of Human Rights

When Russia ratified the European Convention on Human Rights (hereinafter: Convention) in 1998, it submitted to the jurisdiction of the European Court of Human Rights (hereinafter: ECHR). In the last twenty years the ECHR passed many judgements related to the Russian cases, and found the violation of at least one article of the Convention in most of these judgements. For that reason Moscow had criticized the international court many times, before an amendment of a law came into effect in December 2015. According to this amendment the Russian Constitutional Court has the power to declare the decisions made by international human rights bodies, including ECHR, inexecutable, in the case it finds these decisions contrary to the Russian Constitution. After the short presentation about the ECHR's operation and Russia's accession to the ECHR, the paper features the particularities of the Russian cases examined by the ECHR, presenting through these the new power of the Constitutional Court concerning the ECHR's decisions.

Politikatudományi Tanulmányok
Kiadja: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola
1053 Budapest V. Egyetem tér 1–3.
ISSN 2064-986X

Jelen számot szerkesztette: Dr. Antal Attila